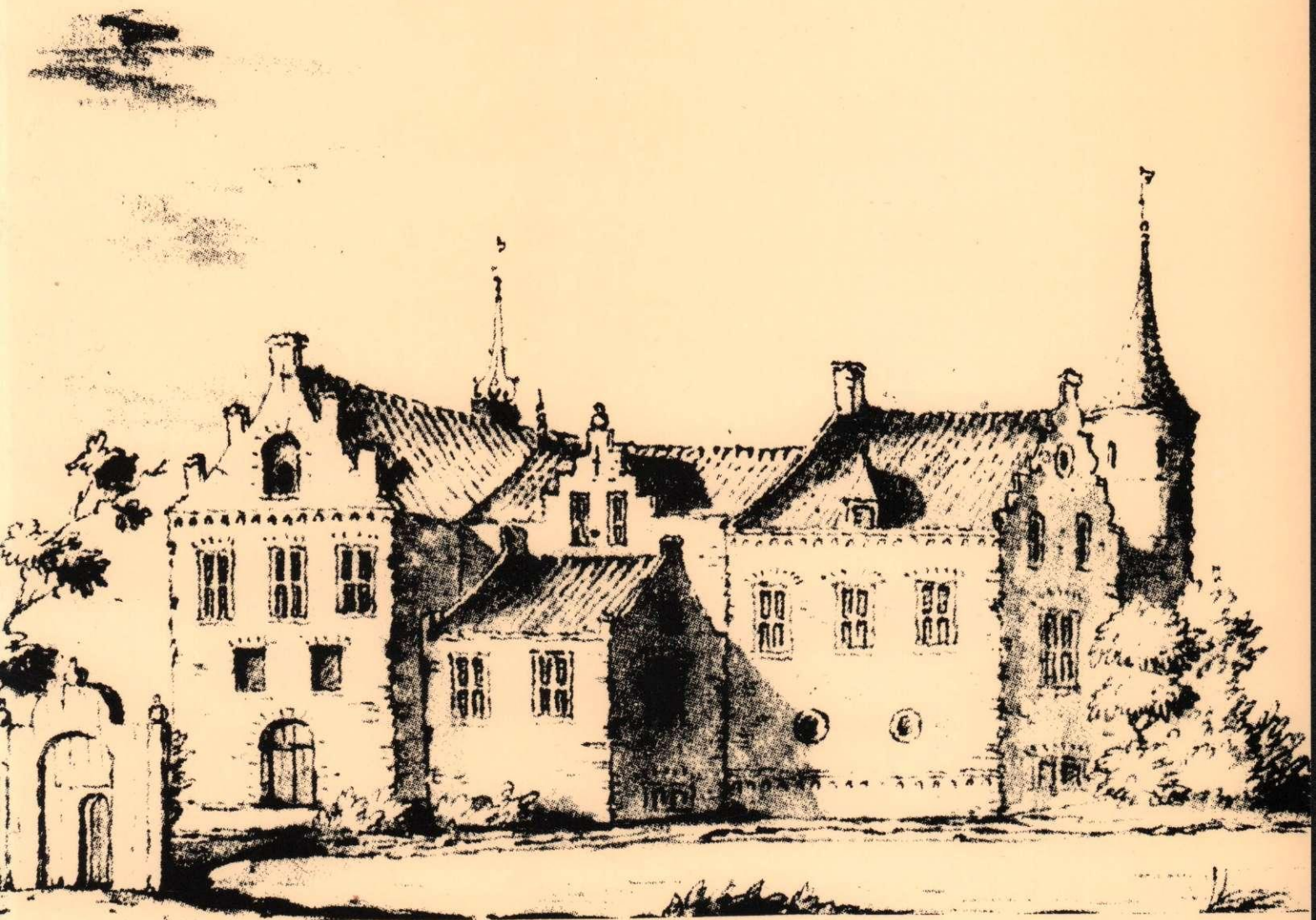

HET HUIS TE PALENSTEIN IN ZEGWAART

Historisch en archeologisch onderzoek
naar een kasteel in het veen

HET HUIS TE PALENSTEIN IN ZEGWAART

Historisch en archeologisch onderzoek
naar een kasteel in het veen

Zoetermeer
1993

Bedankt...

drs Epko J. Bult voor zijn kritische noten
Henk Windmeijer voor zijn waardevolle informatie
W. Kuijper voor de hulp bij de determinatie van zaden en pitten
C.A. Maliepaard voor zijn hulp bij de determinatie van de vogel- en vissebotten
drs R.E.O. Ekkart en drs G. Krebber voor de hulp bij de determinatie van pijpvaardens beeldjes
mevr. dr M.J.H. Madou voor kunsthistorische informatie over de crucifix
O. Goubitz voor zijn positieve kritiek op calceologisch gebied
Steve Jobs voor zijn visionaire ideeën
Henk Platenburg voor de fotografie

en de gravers: Theo, Els, Henk, Marleen, Käthy, Cristel, Erik, Dirk, Arjan, Lowie, Ronald, Ton, Valentijn, Goos, Ank, Ben, Marc, Jan-Willem, Eric, Jaap, Ron, Joyce, Roger, Bouke, Bart, Patrick, Raymond, Maarten, Marco, Dirk-Jan, Ed en Petra.

Fotoverantwoording: Alle foto's zijn afkomstig uit de collectie van het

Historisch Genootschap Oud Soetermeer, behalve
2.1, 2.2, 2.6 Rijksarchief in Zuid-Holland
2.3 Gemeentelijke archiefdienst Utrecht
2.4, 2.5 Haags Gemeentearchief
2.7 Gemeentelijke archiefdienst Leiden
2.8 Algemeen Rijksarchief
3.10 D. Valentijn, Den Haag
4.1 Gemeente Zoetermeer
4.2 Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist
4.5 J.N. Henneken, Zoetermeer

Alle foto's van opgegraven voorwerpen zijn gemaakt door Henk Platenburg, Zoetermeer.

Redactie: Botine Koopmans, Bouke Tuinstra, Bart Westenbroek

Redactionele ondersteuning: Marco Mosselman

Vormgeving: Bouke Tuinstra

Druk: Ridderprint Offset, Ridderkerk

Uitgave: Historisch Genootschap Oud Soetermeer

Het huis te Palenstein in Zegwaard: historisch en archeologisch onderzoek naar een kasteel in het veen /
[B. Koopmans, B. Tuinstra, B. Westenbroek] (red.). - Ill. - Zoetermeer : Historisch Genootschap Oud Soetermeer,
1993. - Met lit. opg.

ISBN 90-801659-1-3

© 1993 Historisch Genootschap Oud Soetermeer
Alles uit deze uitgave mag worden gekopieerd
en/of openbaar gemaakt, mits met voorafgaande
toestemming van de uitgever.

Tot onze spijt zijn door een technisch mankement fouten geslopen in de notenlijsten van een aantal hoofdstukken van het boek "Het huis te Palenstein in Zegwaard". Hieronder vindt u de verbeterde versie.

Hoofdstuk 6. Het aardewerk

- 1 Bult, 1992, 66.
Bitter, 1992, 82.
- 2 In Leiden is in het vondstcomplex van de pre-kloosterperiode van het St. Agnietenklooster (datering 1375-1425) geen enkel grijsbakkend aardewerkfragment aanwezig. Van Heeringen, 1985, 94.
In Delft verdwijnt het in de tweede helft van de 14e eeuw; Bult, 1992, 68.
- 3 De Groot, 1990, 23 - 28.
- 4 Janssen, 1983b, 190.
- 5 Janssen, 1983a, 158 en 161.
- 6 Janssen, 1983a, 158.
Van Heeringen, 1990, 6.
- 7 Groeneweg, 1992.
- 8 Janssen, 1983a, 167.
- 9 Janssen, 1983a, 163.
- 10 Ruempol, 1991, 286.
De Kleyn, 1986, 184.
- 11 Bruijn, 1979, 87 - 98.
- 12 Baart, 1977, 262 afb. 500
- 13 Renaud, 1976, 92-93.
- 14 Bitter, 1992, 85; Janssen, 1988, 331.
- 15 Janssen, 1988 331
- 16 Bitter, 1992, 90; Janssen, 1988, 331.
- 17 Bitter, 1992, 85.
- 18 Bitter, 1992, 89.
- 19 Hurst, 1986, 184.
- 20 Janssen, 1983b, 191.
- 21 Dit is in iedere geval in Den Bosch geconstateerd. zie Janssen, 1983b, 208.
- 22 Bult, 1992, 77; Clevis, 1989, 58; Haaften, 1987, 99. In Nijmegen is dit bijvoorbeeld niet het geval. Zie Thijssen, 1991, 30.
- 23 Janssen, 1983b, 208/209; Hurst, 1986, 194/195.
- 24 Hulst, 1986, 36-40; Janssen, 1988, 328; Verlinde, 1983, 39/40.
- 25 Arts, 1992, 142.
- 26 Bitter, 1986, 103/105; Haaften, 1987, 297; Van Hooydonk, 1983, 87; Janssen, 1983b, 200.
- 27 Janssen, 1988, 326.
- 28 Bitter, 1992, 90.
- 29 Janssen, 1988, 326.
- 30 Hurst, 1986, 185; Lunsingh Scheurleer, 1986, 179.
- 31 Janssen, 1988, 326.
- 32 Haaften, 1987, 298; Van Hooydonk, 1983, 84; Hurst, 1986, 185; Janssen, 1983b, 199.
- 33 Snieder, 1985, 69; Thijssen, 1991, 51; Baart, 1977, 239.
- 34 Van Beuningen, 1979, 129; Renaud, 1961, 520.
- 35 Janssen, 1983b, 200; Bitter, 1986, 145 noot 28.
- 36 Clevis, 1989, 83; Thijssen, 1991, 55.
- 37 Bitter, 1986, 105; Hoek, 1975, 530; Van Hooydonk, 1983, 88.
- 38 Bitter, 1992, 90.
- 39 Bult, 1992, IHE B5-1; Hoek, 1975 542.
- 40 Janssen, 1983b, 208.
- 41 Hurst, 1986, 192.
- 42 Arts, 1992, 122; Hellebrandt, 1977, 184; Hurst, 1986, 227/228; Van Vlierberghe, 1982, 107.
- 43 Hellebrandt, 1977, 184.
- 44 Hurst, 1986, 227/228.
- 45 Bult, 1992, IHE B11-1; Carmiggelt, 1989, 98.
- 46 Baart, 1977, 256.
- 47 Clevis, 1989, 121, afb. 10-120.
- 48 Jansen, 1971, 126 en 128.
- 49 Mondelinge mededeling van E.J. Bult.

Hoofdstuk 8. De metaalvondsten

- 1 Ter Kuile, 1986, 149.
- 2 Ter Kuile, 1986, 150.
- 3 Timmers, 1978, 90/1.
- 4 Volgens de mening van mevr. dr M.J.H. Madou, voormalig docent kunstgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden.
- 5 Van Heeringen, 1987, 11.
- 6 Van Heeringen, 1987.
- 7 Baart, 1977, 115.

Hoofdstuk 9. Het leer

- 1 Zo wordt slechts zelden een kledingstuk als een wambuis aangetroffen. De in Nederland gevonden exemplaren, zijn zonder uitzonderingen geheel met inkepingen versierd, en dus voor hergebruik ongeschikt. Van de Walle-van der Woude, 1991, 253 -259.
- 2 Mogelijk is de oorzaak van goede conservering in veengrond niet zozeer het zure milieu, maar een extreem lage calcium concentratie. Painter, 1991.
- X Weggevalen op blz. 85 onderaan (Monnikendam): Van de Walle-Van der Woude, 1984, 78, fig. 3.13 t/m 3.15.
- 3 Goubitz, 1983 277 fig. 1b type 9, Magendans, 1985, 8 fig.8.
- 4 Goubitz, 1983, 275 fig. 1a type 6b, Bitter, 1986, 132 type 6b, Van de Walle-van de Woude, 1984, 73-74, fig. 3.6 en 3.7.
- X Weggevalen op blz. 89, 2e alinea: Goubitz, 1983, 275, fig 1a, type 4, Van de Walle-Van der Woude, 1984, 76, fig 3.9.
- 5 Goubitz, 1983, 275 fig. 1a type 5.
- 6 Baart, 1977, 98 fig. 33
- 7 Baart, 1977, 96 / 97 fig. 28 t/m 31. Van Driel-Murray, 1984, 183 fig. 3.
- 8 Baart, 1977, 95, fig. 27b.
- 9 Destijds (in, 1979) was dit het enige bekende exemplaar. Sindsdien zijn er enkele andere aangetroffen. Van Driel-Murray, 1983, 338 fig. 4.
- 10 Van Driel-Murray, 1984, 181 fig. 1, nr 3.
- 11 Van Driel-Murray, 1983, 338 fig. 4.

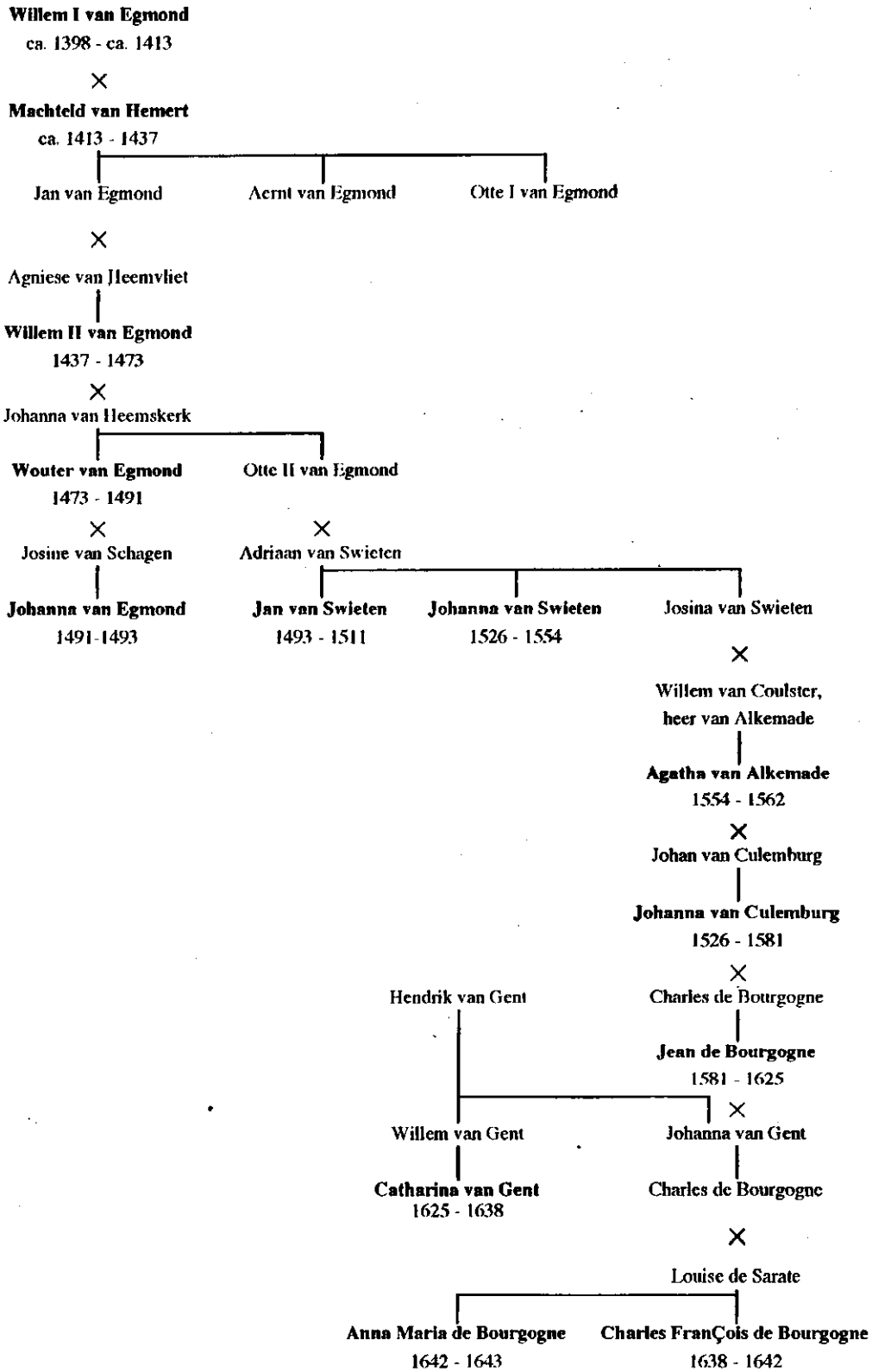
Hoofdstuk 10. Houtvondsten

- 1 Van Reijen, 1979, 33.
- 2 Bult, 1989, 4.
- 3 Baart, 1977, 46.
- 4 Het vaststellen van de houtsoorten behoort technisch gezien tot onze mogelijkheden en zal nog worden gedaan. De conservering van het hout is uitgevoerd met sucrose waarvan de resultaten voor kleine objecten vergelijkbaar zijn met die van de polyethyleenglycol 4000 methode. Voordelen van de sucrosemethode zijn de kostenbesparing en kortere conserveringsduur.
- 5 Foote, 1990, 130-131.
- 6 Baart, 1977, 461.
- 7 Calisch, 1993, 552.

Hoofdstuk 14 Palenstein nader beschouwd

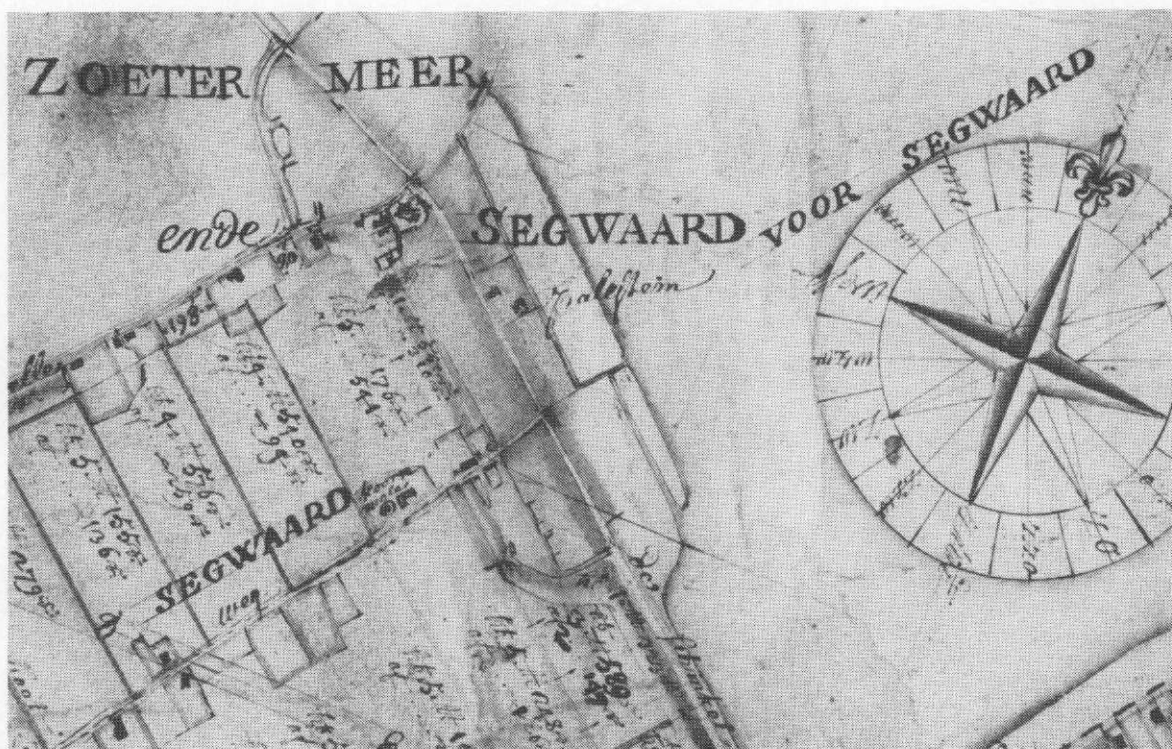
- 1 Grootveld, 1987.
- 2 Besteman, 1979, 110-112.
- 3 Verlinde, 1983, 34.
- 4 Een goede inleiding tot de Hollandse adel is: van Nierop, 1984.
- 5 De gegevens over Dever zijn afkomstig uit: Hulkenberg, 1966 en, 1988.
- 6 RAZH, familie-archief Heereman van Zuydwijk
- 7 Bult, 1990, nummer 5, 2-11.
- 8 Van der Houve, 1636, deel 1, 124.
- 9 Bult, 1987, 27-28

Stamboom van de eigenaren en bewoners van Palenstein tot 1643

Inhoud

VOORWOORD	5
<i>Ronald Grootveld</i>	
1 PALENSTEIN, EEN KASTEEL?	7
<i>Bart Westenbroek</i>	
2 HET KASTEEL PALENSTEIN EN ZIJN BEWONERS	9
<i>Bart Westenbroek</i>	
3 DE BUITENPLAATS PALENSTEIN	39
<i>Ronald Grootveld</i>	
4 PALENSTEIN IN BEELD	47
<i>Botine Koopmans</i>	
5 DE OPGRAVING	55
<i>Bart Westenbroek , Patrick van Domburg</i>	
6 HET AARDEWERK	63
<i>Marco Mosselman , Bouke Tuinstra, Gilbert Kempenaar</i>	
7 TABAKSPIJPEN	75
<i>Patrick van Domburg</i>	
8 DE METAALVONDSTEN	79
<i>Hans Koot, Raymond Hacquebard, Marcel Hulscher , Jouetta van der Ploeg</i>	
9 HET LEER	85
<i>Bouke Tuinstra, Marco Mosselman</i>	
10 DE HOUTVONDSTEN	93
<i>Ron Lagas</i>	
11 HET BOTMATERIAAL	95
<i>Joyce van Dijk</i>	
12 ZADEN EN PITTEN	105
<i>Petra Vijverberg</i>	
13 OVERIGE VONDSTEN	109
<i>Goos Dullaart , Marco Mosselman , Roger Sterk</i>	
14 PALENSTEIN NADER BESCHOUWD	115
<i>Bart Westenbroek</i>	
NAWOORD	123
CATALOGUS VAN AARDEWERK	125
<i>Marco Mosselman, Bouke Tuinstra, Gilbert Kempenaar</i>	
LITERATUUR	149

Detail van een kaart van de Binnenwegse polder uit 1710, waarop met enige moeite het Huis te Palenstein is te onderscheiden.

Voorwoord

Jaren geleden werd mijn belangstelling voor de geschiedenis van Zoetermeer gewekt door het boek van P.G. Hoefnagel: Zoetermeer, een Hollands tweelingdorp. In dat boek was een tekening opgenomen van het Huis te Palenstein, een gebouw dat wel een kasteel leek en vroeger in Zoetermeer gestaan zou hebben. Benieuwd naar dit verdwenen kasteel bezocht ik op een zaterdagmiddag de Oudheidkamer van het Historisch Genootschap en werd daar ontvangen door Jeanne van Vulpen, penningmeester van de Archeologische Werkgroep Zoetermeer, die juist die middag suppoostendienst had. Er was wel enige informatie over Palenstein aanwezig maar die was zeer onvolledig en wat vooral onduidelijk bleef, was de plaats waar het kasteel gestaan zou hebben. Om kort te gaan, het enthousiasme van mevrouw Van Vulpen werkte zo aanstekelijk dat ik direkt lid werd van de A.W.Z. met de bedoeling om het allemaal eens uit te gaan zoeken.

De werkgroep zette in de tijd daarna alle feiten op een rijtje en in 1984 deed zich de unieke kans voor om te gaan graven op het perceel Dorpsstraat 108, een plek die in aanmerking kwam als vindplaats van Palenstein. Na vele kubieke meters grondverzet en minitieuw graafwerk, stuitten we op dusdanig zware fundamenten dat slechts een conclusie mogelijk bleek: het Huis te Palenstein was teruggevonden!

Wat er in de jaren daarna gebeurde, vindt u terug in de voor u liggende publikatie. Het is aan het uithoudingsvermogen en de voortdurende inzet van de leden van de Archeologische Werkgroep Zoetermeer te danken dat dit werk uiteindelijk kon verschijnen. Ontelbaar zijn de vrijwillige uren die gewijd zijn aan het wassen, sorteren en lijmen van de vondsten, het restaureren van bijzondere voorwerpen, het doen van onderzoek in archieven en aan de vondsten zelf, het maken van verslagen en tekeningen, het verwerken van al deze informatie in leesbare artikelen en uiteindelijk aan de complete vormgeving van het boek. Het is de eerste keer dat alle tot nu toe bekende informatie over het Huis te Palenstein in een dusdanige samenhang en omvang wordt gepresenteerd. Met recht een prestatie van formaat, waarmee ik de leden van de A.W.Z. en de overige auteurs van harte feliciteer! Ik hoop dat dit boek zijn weg zal vinden naar vele Zoetermeeders en andere in de historie en archeologie geïnteresseerden.

Ronald Grootveld,
voorzitter van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer.

1 Palenstein, een kasteel?

Bart Westenbroek

Palenstein was het enige kasteel dat de huidige gemeente Zoetermeer binnen zijn grenzen had. Wat is een kasteel eigenlijk? Er bestaan vele definities voor het begrip “kasteel”. Geen van deze maakt echter duidelijk wat een “kasteel” precies is.

Een kasteel kan het best gezien worden als een verschijnsel uit een voormalige feodale samenleving. Dit verschijnsel had een aantal functies. Volgens professor H.L. Janssen, verbonden aan het Instituut voor Geschiedenis van de universiteit van Utrecht, had een kasteel minimaal twee belangrijke functies, te weten: het verschaffen van woonruimte en het verschaffen van verdedigingswerken, dit voor een beperkt aantal personen, variërend van een (uitgebreide) familie met een aantal bedienden tot een maximum van circa 50 personen. Het aandeel van beide functies kan variëren van 95% voor wonen tot 95% voor defensie. Het kasteel had volgens Janssen vanaf het begin ook een sociale functie; het was voor z'n eigenaren het symbool voor hun macht en prestige. Gedurende het bestaan van het kasteel konden aan deze belangrijke functies ook andere worden toegevoegd. Het kasteel kon een administratief en juridisch centrum worden¹.

Over de functies van de meeste kastelen is relatief weinig bekend. Dit komt doordat het onderzoek meestal slechts beperkt was tot de bouwkundige geschiedenis. Onderzocht werd “hoe” het kasteel eruit zag en hoe oud het was. Vaak is ook onderzoek **gepleegd naar de eigenaren van het kasteel**. Deze gegevens werden voornamelijk gebruikt om het gebouw en zijn verbouwingen te kunnen dateren.

Tot nu toe is nauwelijks onderzoek verricht naar de sociaal-maatschappelijke afkomst van zijn eigenaren en bewoners. Welke functie het kasteel voor hen had is een gebied waar tot nu toe te weinig onderzoek naar verricht is.

In plaats van het woord “kasteel” komt men in de literatuur en in archiefstukken vaak andere namen voor dit fenomeen tegen zoals burcht, slot, havezathe, begraven hofstede, huis of ridderhofstede. Dit komt doordat de naam van een dergelijk gebouw per regio en per tijdvak kon verschillen. In archiefstukken wordt Palenstein meestal vermeld als “huys te Palensteyn”. In dit boek wordt de term “Palenstein” niet gebruikt voor één specifiek gebouw maar voor het geheel van bouwwerken met toebehoren dat op een stuk grond stond. Op dit stuk grond bevond zich het omgracht huis en de voorhof. Het omgrachte huis is het eigenlijke kasteel. Op de voorhof stonden de bijgebouwen van het kasteel.

Doel van dit boek is om een zo compleet mogelijk beeld van de functies van het voormalige kasteel Palenstein te geven. Hiervoor is gebruik gemaakt van verschillende informatiebronnen. Elke bron geeft specifieke informatie. Deze worden per hoofdstuk behandeld. In het laatste hoofdstuk wordt op grond van deze bronnen een totaalbeeld gegeven.

Noot

¹ Janssen, 1990, 219.

2 Het kasteel Palenstein en zijn bewoners

Bart Westenbroek

Inleiding

Met behulp van archiefmateriaal is onderzocht wie de eigenaren en bewoners van het huis te Palenstein waren en op welke manier ze het hebben gebruikt. Ook is hun maatschappelijke positie en hun financiële situatie bekeken. Doel hiervan is om een antwoord te krijgen op de vraag wat voor een soort mensen Palenstein in bezit hebben gehad en hebben bewoond. Ook is onderzocht welke relatie de eigenaren en bewoners van Palenstein hadden met hun omgeving.

In de tweede paragraaf wordt de oudste geschiedenis van Zoetermeer en Zegwaard behandeld. In de derde paragraaf worden de restulaten van het archiefonderzoek per eigenaar van Palenstein beschreven.

De oudste geschiedenis van Zegwaard en Zoetermeer

Het grondgebied van Zegwaard en Zoetermeer maakte eens deel uit van een groot veengebied. Voor het jaar 1000 was dit gebied geheel of bijna geheel onbewoond. Dit veengebied was in eigendom van de graaf van Holland. Als vorst bezat deze immers alle woeste stukken grond binnen zijn graafschap.

Vanaf de 11e of 12e eeuw begon men met het op grote schaal ontginnen van dat veengebied. De personen die dat werk verrichtten, kochten of pachtten hiervoor stukken woest land van de graaf. Het ontgonnen land gebruikte men waarschijnlijk voor het grootste deel voor korenteelt. Verder zal er wat vee teelt zijn geweest. Ook zal in deze vroege periode veen zijn afgegraven om te gebruiken als brandstof.

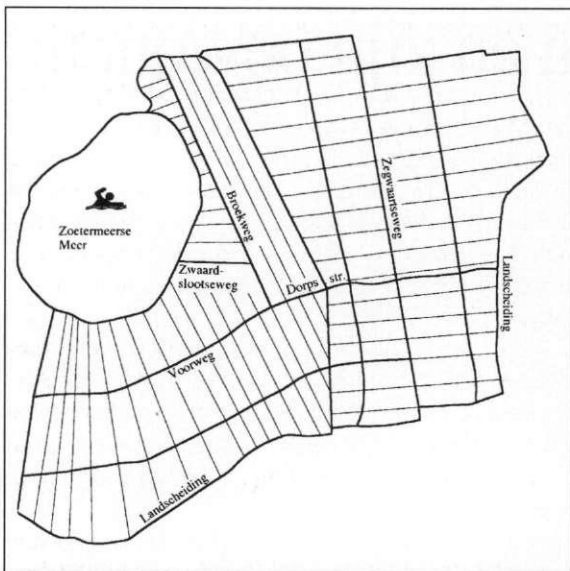
Over de oudste geschiedenis van Zegwaard en Zoetermeer is bijna niets bekend. Dit komt ondermeer doordat er nauwelijks schriftelijke gegevens van voor 1300

over dit gebied bewaard zijn gebleven. Uit de gegevens van na 1300 blijkt dat Zegwaard waarschijnlijk van oorsprong een deel was van het ambacht Zoetermeer. Het behoorde tot dezelfde parochie. De parochiekerk had Sint Nicolaas als beschermheilige¹. Verder betaalden ze gezamenlijk de bede en de botting. Dit waren belastingen die aan de graaf moesten worden betaald. In oorlogstijd moesten ze samen een aantal personen beschikbaar stellen, de zogenaamde riantalen. In de jaren tachtig van de 13e eeuw wordt Zegwaard voor het eerst als ambacht vermeld.

Een ambacht is het gebied dat valt onder het gezag van een schout. In beginsel werd de schout benoemd door de graaf. In de late middeleeuwen vervreemde de graaf vele schoutambten.

Het bezit van een schoutambt leverde voor de rechthebbende daarvan geld en aanzien op. De rechthebber van een schoutambt wordt ambachtsheer genoemd.

Vaak werd een schoutambt door de graaf als leen uitgegeven. Bij een leengoed is er sprake van een leenheer en een leenman. Een leenman ontving door belening van de leenheer een leengoed. Hierbij hoorde een aantal formaliteiten. Zo zweerde de leenman trouw en bijstand aan de leenheer. Tevens gaf hij de leenheer een geschenk, het zogenaamde heergewaad. Als de leenman stierf keerde het leengoed in beginsel terug naar de leenheer. Van te voren was bepaald wat er dan met het leengoed zou gebeuren. Bij een aantal leengoederen was bepaald dat het na de dood van de leenman alleen op diens oudste zoon over mocht gaan. Het goed bleef onder de leenheer als de leenman alleen dochters naliet of helemaal geen kinderen. Vaak had de familie van de overleden leenman dan wel het recht om het leengoed onder leenverband terug te kopen. Dit soort lenen stond in Holland bekend onder de naam "rechte lenen". Vaak was echter bepaald dat het leengoed na de dood van de leenman bij gebreke aan

Figuur 2.1. Zoetermeer voor de verving. De perceelsloten in het westelijke deel hebben een andere richting dan die in het oosten. Dit geeft aan dat beide gebieden deel uit maakten van verschillende ontginningsfasen.

zonen ook toe mocht komen aan dochters, of bij gebreke daaraan aan een ander familielid. Deze lenen konden niet aan de leenheer "versterven". Dit soort lenen stond in Holland bekend onder de naam "onverstervelijke erfenen".

Een goed kon op verschillende manieren een leen worden. Een persoon kon één van zijn eigendommen of rechten als leen uitgeven. Ook kon een persoon één van zijn eigendommen of rechten aan een andere persoon opdragen. Deze gaf dit dan terug als leen. Deze handeling symboliseerde steun en vriendschap van degene die het goed opdroeg aan degene aan wie het werd opgedragen.

De oudst bekende ambachtsheer van Zegwaart is de ridder heer Florens van Brederode. In de jaren tachtig van de 13e eeuw wordt hij genoemd als ambachtsheer van Zegwaart. Hij hield het ambacht als recht leen van de graaf van Holland. Florens was een jongere zoon uit het belangrijke geslacht Van Brederode. Waarschijnlijk heeft heer Florens Zegwaart gekocht van de graaf. Het is onwaarschijnlijk dat heer Florens het ambacht heeft geërfd van zijn vader. Zegwaart is namelijk een recht leen. Rechte lenen vererven immers op de oudste zoon, heer Florens was een jongere zoon. Behalve het ambacht Zegwaart had heer Florens ook een deel van de tienden van Zegwaart, 1 1/2 pond uit de bede en 8 schelling en 4 denier uit de botting van Zoetermeer in leen van de graaf van Holland². Mogelijk waren deze bedragen het Zegwaartse aandeel in de grafelijke belastingen dat door het ambacht Zoetermeer aan de graaf werd betaald. Verder hield

heer Florens van de graaf in leen het ambacht Zevenhuizen en het huis te Doortoghe met 33 morgen land in Monster³. Heer Florens leefde nog rond het jaar 1295⁴.

Na de dood van heer Florens kwamen zijn leengoederen aan zijn oudste zoon Dirk van de Doortoghe, ridder. Hij was gehuwd met vrouwe Ermegaert. Heer Dirk stierf voor 28 januari 1306. Omdat heer Dirk na zijn dood alleen maar een dochter achterliet verstierven zijn rechte lenen aan de leenheer. Zijn dochter Beatrijs maakte gebruik van het recht om tegen betaling met de rechte lenen te worden beleend. Ze betaalde hier 450 pond voor⁵. Beatrijs trouwde met heer Wouter II heer van Egmond. Deze behoorde tot de belangrijkste edelen van Holland. Beatrijs stierf op 10 september 1323 en werd naast haar man in de abdijkerk van Egmond begraven⁶.

De oudste zoon van Beatrijs van de Doortoghe, Jan I heer van Egmond, erfde haar leengoederen. Hij was getrouwd met Guyote van IJsselstein, de erfdochter van Arnoud van Amstel. In 1331 werd bepaald dat Guyote na de dood van haar man het vruchtgebruik zal krijgen van o.a. de tienden van Zegwaart⁷. Jan I, ridder, overleed op 28 december 1369. Hij werd in de kerk van IJsselstein begraven⁸.

Arnoud van Egmond ontving de leengoederen van zijn ouders. Op 11 februari 1370 beleende hij zijn jongere broer Willem met de ambachten van Zegwaart en Zevenhuizen. Uitgezonderd was het recht dat hun zuster had uit de tienden van Zegwaart. Hun moeder deed afstand van haar rechten die ze had op de tienden van Zegwaart. Met deze belening is Zegwaart een achterleen geworden. Willem had het in leen van zijn broer terwijl deze het in leen hield van de graaf van Holland. Willem van Egmond, ridder, was de bouwer van Palenstein en stamvader van een jongere tak van de familie Van Egmond.

Aan het eind van de 14e eeuw werd in de huidige Dorpsstraat het huis Palenstein gebouwd. Deze straat vormde de kern van de ambachten Zegwaart en Zoetermeer. In deze straat stond ook de parochiekerk. De Dorpsstraat lag voor een groot deel in Zegwaart en voor een klein deel in Zoetermeer. De kerk was gebouwd op het Zegwaartse deel van de Dorpsstraat. Uit het archiefonderzoek blijkt dat de kerk van Zoetermeer in 1295/6 ergens anders stond, namelijk aan de Broekweg nabij de Zwaardslotseweg⁹. In die tijd zal de kerk ook al in de dorpskern hebben gestaan. In 1367 stond de kerk op de plek waar hij nog steeds staat¹⁰. Uit archiefbronnen kan dus worden geconcludeerd dat de kerk, en wellicht ook de dorpskern, tussen 1295/6 en 1367 verplaatst moet zijn.

Uit de schaarse archiefgegevens valt af te leiden dat Zegwaart en Zoetermeer aan het eind van de 13e eeuw en een groot deel van de 14e eeuw welvarende dorpen moeten zijn geweest. Zo was in 1344 de opbrengst van de belasting die werd geheven om oorlog te voeren tegen de Friezen van Zoetermeer en Zegwaart een van de hoogste van Rijnland¹¹. Wellicht was deze welvaart voor een groot deel te danken aan de korenteelt¹².

Eigenaren en bewoners

Heer Willem I van Egmond

Heer Willem I van Egmond was de eerste eigenaar van Palenstein. Over hem is redelijk veel bekend. Heer Willem I van Egmond is de stamvader van een jongere tak van de familie van Egmond die ambachtsheer was van Zegwaart en Zevenhuizen en eigenaar van Palenstein. Uit zijn levensloop blijkt dat hij een ridder was van de oude stempel.

In de eerste helft van de 14e eeuw werd in Zegwaart nog op grote schaal koren verbouwd. Deze korenteelt maakte plaats voor veenafgravingen in de periode dat Willem I van Egmond ambachtsheer was. Het afgegraven veen werd gebruikt als brandstof. Het verdwijnen van de korenteelt had verschillende oorzaken. In de tweede helft van de 14e eeuw had Europa te lijden onder een grote landbouwcrisis. Deze was het gevolg van verscheidene pestepidemieën waardoor de vraag naar landbouwproducten sterk afgenomen was. Een andere oorzaak was wellicht het feit dat het veenlandschap door de korenteelt te nat was geworden. In Zegwaart zijn hier concrete aanwijzingen voor. In 1373 kregen de bezitters van de landen die gelegen waren in de Bovenwegse en Binnenwegse polder toestemming om een nieuwe afwatering aan te leggen¹³. Ze hadden wellicht moeilijkheden met de afwatering van hun land. Deze nieuwe afwatering was blijkbaar niet voldoende. In 1386 kregen deze Zegwaartse burens toestemming om uit te wateren via het lager gelegen Schieland. Ze beloofden dat ze geen veen zouden delven¹⁴.

In de periode dat de vraag naar koren afnam en het verbouwen van koren door de vernatting van de veengronden steeds moeilijker werd nam de vraag van de Hollandse steden naar goedkope brandstof toe. Vooral de bierbrouwers zullen goede afnemers geweest zijn. Onder deze omstandigheden zal de stap van korenteelt naar veenafgraving snel zijn gemaakt. Om het veenland af te mogen graven had men toestemming nodig van de persoon die recht had op de

korentienden. In Zegwaart bezat de ambachtsheer een deel van de korentienden. De rest was in handen van de graaf van Holland. Het hoogheemraadschap besliste waar het veen af mocht worden gegraven en waar het veen moest blijven liggen. De personen die veen dolven moesten daarvoor een belasting betalen, de turfmaat. Twee derde van de opbrengst van die belasting ging naar de graaf, de rest kreeg de ambachtsheer. Ook moest men aan de rechthebbende van de korentiende belasting betalen.

In 1396 kregen de inwoners van Zegwaart toestemming van het hoogheemraadschap en de ambachtsheer om op kleine schaal veen te delven in het gebied dat via Schieland afwaterde¹⁵. De ambachtsheer moest toestemming geven omdat hij het recht op de korentienden bezat.

Op 11 februari 1370 werd Willem I van Egmond door zijn oudere broer Arnoud heer van Egmond beleend met de ambachtsheerlijkheden van Zevenhuizen en Zegwaart met de venen en moeren en de tienden met uitzondering van het deel dat hun zuster Beatrijs uit de tienden van Zegwaart kreeg zoals het door hun vader was nagelaten. Willem I deed hiermee afstand van de rechten die hij had in de nagelaten boedel van zijn vader¹⁶.

Bij het ambacht van Zevenhuizen hoorde circa 640 morgen woeste grond, genaamd de Wildevenen. Deze gronden waren in 1365 door de vader van Willem I van Egmond van de graaf gekocht. Hij kreeg toestemming om in dit gebied veen te delven¹⁷.

Willem I trad zelf ook op als leenheer. Hij beleende in 1372 zijn neef Adam van der Duyn met een stuk land te Ruybroek¹⁸. Eén jaar later zegelde hij namens de bewoners van Zegwaart een brief betreffende waterstaataangelegenheden¹⁹. Hij werd toen aangeduid als "heer Willem" wat betekende dat hij ridder was.

In 1385 had heer Willem I een geschil met heer Jan van Heemstede. De vrouw van de graaf van Holland wilde hierin bemiddelen²⁰. Het is onbekend hoe dit geschil is afgelopen.

Vijf jaar later kocht heer Willem I het aandeel dat zijn zus had in de tienden van Zegwaart²¹. In dat zelfde jaar maakte hij deel uit van de ridders en edelen die Jan van Beieren, de zoon van hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, begeleidden naar Luik. Jan van Beieren was benoemd tot bisschop van Luik²². Vanaf 1390 werd regelmatig de bode van de graaf naar heer Willem verzonden²³. Waarschijnlijk was hij een raadgever en vertrouweling van de graaf. In 1391 was heer Willem I één van de 38 Kabeljauwse edelen die een verbond sloten om elkaar te beschermen²⁴.

In 1398 werd heer Willem I opgeroepen om met 40 gewapenden te gaan vechten in Friesland²⁵. Het jaar daarop moest hij de zoon van de graaf van Holland volgen in Friesland²⁶. In 1399²⁷, 1400²⁸ en 1401²⁹ werd hij opgeroepen om gewapend naar Staveren te gaan. In het laatst genoemde jaar werd heer Willem I ook opgeroepen om te gaan vechten tegen de heer van Arkel³⁰. In 1407 en 1408 maakte hij deel uit van de bezettingsmacht in Woudrichem³¹. Die stad was een belangrijk bolwerk van de heer van Arkel.

In 1409 viel heer Willem I in ongenade bij hertog Willem VI van Beieren. Wat heer Willem I precies heeft uitgespookt is onduidelijk. Waarschijnlijk heeft hij zonder toestemming in of bij het ambacht Zevenhuizen veen gedolven³². Mogelijk werd hij zelfs uit Holland verbannen. Op 28 september van dat jaar kregen hij, zijn gezin en knechten namelijk een geleide voor de duur van 10 dagen³³. Op 6 oktober werd deze periode verlengd met 8 dagen³⁴. Op 24 december 1409 benoemde de graaf van Holland Claes Waleckszoon tot schout van Zegwaard³⁵. Een maand eerder was Jan van der Duin door de graaf benoemd tot schout van Zevenhuizen³⁶. De graaf had de ambachten Zegwaard en Zevenhuizen blijkbaar inbeslag genomen. Normaal benoemde namelijk de ambachtsheer schout. In 1410 moest heer Willem I verschillende keren voor de graaf van Holland en zijn raad verschijnen³⁷. Op 15 augustus van dat jaar mocht hij zijn in beslag genomen goederen weer gebruiken³⁸. Op 3 september kreeg hij zijn goederen weer terug. De graaf van Holland schold hem toen alle misdaden kwijt die hij tegen de graaf had begaan. Heer Willem I moest een schatting betalen van 1400 Franse kronen. Tevens werd op die dag geregeld op welke manier veen mocht worden gedolven in de ambachten van Zevenhuizen en Zegwaard³⁹. De schatting werd voorgeschoten door Heer Philips van Dorp, de tesorier van de graaf van Holland. Deze stuurde later regelmatig een bode naar Zoetermeer om het geld terugbetaald te krijgen⁴⁰.

De vriendschap tussen heer Willem I en hertog Willem VI zal niet groot geweest zijn. In 1414 werd heer Jan, heer van Egmond en zijn broer Willem, neven van heer Willem I uit Holland verbannen wegens een vermeende samenzwering tegen de hertog. Hun goederen, waaronder de stad IJsselstein, werden in beslag genomen. Toen hertog Willem VI in 1417 stierf namen Jan en Willem van Egmond met de hulp van hun verwanten en vrienden de stad IJsselstein met geweld in bezit. Deze poging had weinig succes. Hertogin Jacoba van Beieren, de opvolgster van hertog Willem VI, heroverde deze stad spoedig. Bij deze opstand zal heer Willem I ook zijn betrokken. Mogelijk werden zijn goederen verbeurd verklaard. Nog in dat jaar verzoende hij zich met de hertogin⁴¹. Op 1 december

van dat zelfde jaar werd Aernt, de jongste zoon van heer Willem I, door de troepen van Jacoba van Beieren gevangen genomen bij de herovering van Gorcum⁴². Vlak hierna benoemde ze Claes Walechssoon tot schout van Zegwaard⁴³. De goederen van heer Willem I werden kennelijk alweer in beslag genomen. Wellicht kreeg hij deze weer terug bij de Vrede van Woudrichem in 1419.

Heer Willem I moet de persoon geweest zijn die is begonnen met de bouw van Palenstein in het ambacht Zegwaard⁴⁴. Zijn vader heer Jan, heer van Egmond en ambachtsheer van vele ambachtsheerlijkheden waaronder Zegwaard, bezat te Egmond een groot kasteel. De grootmoeder van heer Willem I, Beatrijs van der Doortoghe, ambachtsvrouw van Zegwaard en Zevenhuizen bezat net zoals haar vader en grootvader te Monster het kasteel De Doorthoghe. Het is onwaarschijnlijk dat één van hen begonnen is met de bouw van een kasteel in het ambacht Zegwaard.

Uit 1398 dateert de oudst bekende vermelding van Palenstein. Heer Willem I beleende toen Simon Bort met een stuk land te Leiden. In de leenakte staat: "dese lienwaer sel men verzoken in den ambacht van den Segwaerd voor mijnre porten tot Palensteyn"⁴⁵. Vanaf 1400 stammen vermeldingen dat de bode van de graaf van Holland naar heer Willem I van Egmond te Zoetermeer werd gezonden⁴⁶. Opvallend is de vermelding Zoetermeer in plaats van Zegwaard. Deze verschrijving vond vaak plaats. Het is zeker dat heer Willem I van Egmond vanaf het eind van de 14e eeuw op Palenstein heeft gewoond. Er zijn geen aanwijzingen dat hij in die tijd ook nog op andere plaatsen woonde. Behalve Palenstein bezat heer Willem I van Egmond te Utrecht nog het kasteel Hamerstein. Mogelijk woonde hij hier voordat hij begonnen was met de bouw van Palenstein. Uit 1405 stamt een akte waarin heer Willem I Palenstein opdroeg aan zijn broer heer Arnoud heer van Egmond en waarbij hij het terug ontving als leen. Het goed werd omschreven als "huys ende hoffstadt tot Palensteyn, gelegen in de ambochte van Zegweerde mitte boomgaert ende singele binnen de uterste cant vande voorscreven guede". Hierbij werd bepaald dat het leen na de dood van heer Willem moest komen op zijn jongste zoon Aernt. Als deze geen wettige kinderen naliet dan moest het goed vervallen aan Jan, de oudste broer van Aernt of aan zijn wettige nakomelingen⁴⁷. Volgens een aantekening in het leenregister was heer Willem I niet tevreden met deze belening⁴⁸. Waarschijnlijk is deze belening dan ook spoedig vernietigd. Wat later droeg Willem I Palenstein over aan zijn vrouw Machteld van Hemert. Zij bezat het als vrij goed. In 1413 droeg ze het als leen op aan de heer van Egmond⁴⁹.

Heer Willem I van Egmond was getrouwd met Machteld van Hemert, dochter van Jan heer van Hemert en N. van Herlaar⁵⁰. In 1397 werden hun huwelijksvoorwaarden opgesteld⁵¹. In 1409 werd bepaald dat Machteld na de dood van haar man het vruchtgebruik zou krijgen van de helft van de tienden van Zegwaard⁵². Later werd bepaald dat ze tevens een uitkering zou krijgen van 100 pond Hollands per jaar uit het lastgeld van Zevenhuizen⁵³. In 1423 is heer Willem reeds gestorven. In dat jaar werden zijn goederen verdeeld⁵⁴.

Heer Willem I en vrouwe Machteld hadden 3 kinderen. Jan, hun oudste zoon, werd na de dood van zijn vader ambachtsheer van Zevenhuizen⁵⁵. Hij was getrouwd met Agnes van Heenvliet van Cattendijk, dochter van heer Jan van Heenvliet van Cattendijk, heer van Stavenesse en Margriet van den Coulster. In 1424 werden hun huwelijksvoorwaarden opgesteld⁵⁶. Hun zoon Willem II was de latere ambachtsheer van Zevenhuizen en Zegwaard en eigenaar van Palenstein. Aernt, de jongste zoon van heer Willem I en Machteld, werd na de dood van zijn vader ambachtsheer van Zegwaard⁵⁷. Volgens een testament van zijn vader zou hij tevens een rente van 100 pond Hollands per jaar uit het lastgeld van Zevenhuizen erven⁵⁸. Al in 1401 ontving hij het kasteel Hamerstein te Utrecht in leen⁵⁹. Dat was een leen van de bisschop van Utrecht. Na zijn dood werd zijn enige zuster Otte I ambachtsvrouw⁶⁰.

Machteld van Hemert

Machteld van Hemert ontving in een onbekend jaar na 1405 het huis Palenstein van haar man. De reden voor deze overdracht is onbekend. In 1413 droeg ze dit goed op aan de heer van Egmond waarna ze het terug ontving als leen. In 1437 werd haar kleinzoon Willem met dit goed beleend⁶¹. Waarschijnlijk is ze in dat jaar, of wat eerder, overleden.

Palenstein werd bewoond door haar zonen Jan en Aernt. De vermeldingen dat ze in Zoetermeer woonden zijn talrijk⁶². Deze broers waren zeer actief binnen de Kabeljauwse fractie. Al hier boven hebben we gezien dat Aernt in 1417 door de troepen van Jacoba van Beieren gevangen werd genomen. In 1419 verkocht hij zijn kasteel Hamerstein aan Johan Borren van Hemerten⁶³. Het is niet uitgesloten dat hij met de opbrengst van deze koop een schatting heeft betaald om vrij te komen.

Hertog Jan van Beieren, een oom van Jacoba van Beieren en gewezen bisschop van Luik, beweerde recht te hebben op het graafschap Holland en maakte het leven van zijn nicht Jacoba zuur. Hij werd gesteund

door de Kabeljauwen. Jan en Aernt van Egmond dienden hem met het zwaard.

In 1420 lag Aernt met Kabeljauwse troepen in de Hollandse stad Oudewater. Zijn broer bevond zich toen met een legermacht in Gouda⁶⁴. Deze steden lagen in het grensgebied tussen Holland en Utrecht. Vanuit Utrecht vonden invallen plaats door Hoekse troepen. In 1421 werd Aernt opgeroepen om met de hertog gewapend naar Zeeland te gaan⁶⁵. Dat zelfde jaar moest Aernt uit Holland trekken. Hertog Jan van Beieren had dat de steden beloofd⁶⁶. Waarom hij van de steden het land moest verlaten is onbekend. Deze verbanning heeft overigens niet lang geduurd. Het jaar daarop werd Jan opgeroepen om tegen de Friezen te gaan vechten⁶⁷.

Op 21 februari 1424 kreeg Aernt het ambacht Zoetermeer voor een periode van 5 jaar in gebruik van hertog Jan van Beieren. De hertog had namelijk van Aernt een hengst gekocht voor 100 Hollandse schilden en deze nog niet betaald⁶⁸.

In de winter van 1424 werd Aernt met 50 gewapenden gezonden naar Oudewater⁶⁹. Begin januari 1425, vlak na de dood van hertog Jan van Beieren, werd Aernt door de stad Leiden gedwongen om Oudewater te verlaten⁷⁰. Wat later in dat jaar had hij 2 personen gevangen bij Alfen⁷¹. In september 1425 lag hij met troepen in Haarlem. Hij moest de poorten van die stad goed in de gaten houden omdat er aanvallen vanuit Gouda werden verwacht⁷².

Op 2 november 1426 werd Jan benoemd tot schout van Delft⁷³. Op donderdag 6 maart van het jaar daarna werd hij met 5 anderen te Delft voor het stadhuis door opstandige boeren uit Maasland doodgeslagen. Van deze opstandelingen werden er 12 onthoofd⁷⁴. Heer Jan van Pressy kwam met de raad naar Delft. Hij liet de goederen van de opstandelingen die gevlucht waren in beslag nemen⁷⁵. Jan werd in de Oude Kerk te Delft begraven⁷⁶. Op 31 maart werd Aernt benoemd tot schout van Delft⁷⁷. Hij bleef in deze functie tot 25 april 1430⁷⁸. In 1429 vond er een verzoening plaats tussen de daders van de doodslag en de familie van Jan van Egmond⁷⁹.

In 1431 schonk Aernt een jachtterrein te Wassenaar aan zijn neef heer Jan van Wassenaar. Deze warande was destijds door heer Willem I van Egmond gekocht⁸⁰.

Van 1432 tot 1435 was Aernt weer schout van Delft⁸¹. In 1439 ontving Aernt van hertog Philips van Bourgogne de turfmaat van Zegwaard. Hiervoor moest hij wel 7 pond per jaar betalen aan de baljuw van Rijnland. Tevens ontving hij het recht om toestemming te geven om veen te delven voor elke plaats in Zegwaard⁸². Voor die tijd kon hij alleen maar voor de plaatsen waar hij de korentienden bezat toestemming geven. De graaf

bezat in Zegwaard de rest van de korentienden. Deze rechten ontving Aernt vanwege bewezen diensten en ter compensatie van de schade die hij hierbij had geleden.

Op 28 april 1445 werd Aernt baljuw en dijkgraaf van Schieland⁸³. Hij was hier reeds hoogheemraad⁸⁴. In juli van dat jaar moest hij met een aantal gewapenden naar Leiden gaan⁸⁵. Daar vonden vechtpartijen plaats tussen Hoeken en Kabeljauwen. Voor 23 oktober 1445 overleed Aernt⁸⁶. Zijn goederen werden nog in dat jaar verdeeld tussen zijn zus Otte I en zijn neef Willem⁸⁷. Aernt was niet getrouwd. Hij had wel een natuurlijke dochter met de naam Jacoba. Deze trouwde in 1468 met Heyndrick Jan Gerarts⁸⁸.

Palenstein werd ook bewoond door Otte I van Egmond⁸⁹, de enige dochter van heer Willem I en vrouwe Machteld. Zelf bezat ze te Boningen (Gld) een slot met een windmolen en circa 94 morgen grond. Ze had het gekocht van Johan van Appeltern en in 1451 in leen opgedragen aan de heer van Egmond⁹⁰. In 1462 deed ze dit goed weer van de hand⁹¹. In 1451 werd ze ook beleend met een stuk land te 's Gravenzande⁹².

Nadat ze van haar broer het ambacht Zegwaard had ontvangen hield ze zich intensief bezig met het delven van veen. Hiervoor ontving ze van het hoogheemraadschap Schieland regelmatig nieuwe toestemmingen met nadere bepalingen⁹³. In 1447 kreeg ze van het hoogheemraadschap Rijnland toestemming om een vaart te graven in de Binnenwegse polder. Via deze watergang moest het veen worden vervoerd⁹⁴. Het jaar daarop kreeg ze van dit waterschap toestemming om tegen betaling van 6 Franse nobelen per jaar 300 morgen veen te delven in de Binnenwegse polder⁹⁵. Otte I was niet getrouwd. In 1468 was ze dood; haar leengoederen kwamen aan haar neef Willem II.

Willem II van Egmond

Willem II van Egmond werd na de dood van zijn vader ambachtsheer van Zevenhuizen. In 1437 ontving hij van zijn grootmoeder het kasteel Palenstein⁹⁶. In 1468 erfde hij het ambacht Zegwaard en een stuk land te 's Gravenzande van zijn tante Otte I⁹⁷.

Willem II was ook eigenaar van de Hoefweg te Zegwaard. In 1472 verklaarden vier oude inwoners van Zegwaard dat deze weg ook al aan heer Willem I van Egmond, de grootvader van Willem II, had toebehoord⁹⁸.

Over Willem II is weinig te vermelden. Hij behoorde tot de Hollandse ridderschap. Als de ridderschap bijeen moest komen werd een bode naar Willem II gezonden. Uit de route die deze aflegde kan worden afgeleid hij

Figuur 2.2. Zegel van Wouter van Egmond.

in Zegwaard woonde⁹⁹. Verder zal hij zich bezig hebben gehouden met ambachtszaken en met het delven van veen.

Willem II was getrouwd met Johanna van Heemskerk, dochter van Wouter van Heemskerk en Catharina van Heukelom¹⁰⁰. In 1473 was hij overleden. Zijn zoon Wouter volgde hem op als ambachtsheer van Zevenhuizen en Zegwaard en als eigenaar van Palenstein. Verder had Willem II meerdere dochters¹⁰¹. Zijn dochter Otte II was getrouwd met heer Adriaan van Zwieten. Een andere dochter, Woudrina, was non in de deftige abdij van Rijnsburg¹⁰². Ze zou in Amersfoort in het huis van Jan van Doornick aan pest overleden zijn¹⁰³.

Wouter van Egmond

Wouter verloor op jonge leeftijd zijn vader. Hij was in 1473 nog niet volwassen toen hij met de goederen van zijn vader werd beleend¹⁰⁴. In 1478 was hij volwassen, toen deed hij namelijk de leenhulde¹⁰⁵.

De toestand in het ambacht Zegwaard was aan het eind van de 15e eeuw niet rooskleurig. In de Jonker-Fransenoorlog, de laatste fase van de Hoekse en Kabeljauwse twisten, had de omgeving van Zegwaard last van rondtrekkende en plunderende Hoekse troepen. Op Palenstein lag in de periode 1488-1490 voor de duur van een maand op bevel van de stad Leiden een bezetting van 6 man¹⁰⁶.

In 1491 was door de ambachtsheer van Zegwaard en de heer van Benthuizen een sluis gebouwd in de

Hildam. Hierdoor werd de Rotte verbonden met de Hoogeveense vaart. Rotterdam kreeg hiermee een nieuwe vaarroute naar de Oude Rijn. De oude en langere route liep via Gouda. In deze stad moesten de schippers tol betalen.

De nieuwe vaarroute was slecht voor de Goudse economie omdat vele schepen met koopmansgoederen niet meer via Gouda voeren. Op 19 januari 1492 werd de Hildam in opdracht van Gouda door 400 man vernield. In 1504 werden de ambachtsheer van Zegwaart en de heer van Benthuisen veroordeeld om alleen een overtoom te maken aan de Hildam. De tol van Gouda werd immers ontdoken door de nieuwe vaarroute. Alleen kleine schepen konden daardoor nog gebruik maken van de Hildam¹⁰⁷.

In 1494 werd de economische situatie van Holland onderzocht. De inwoners van Zegwaart verklaarden toen dat de zaken in vergelijking met de periode van hertog Karel slecht gingen. Ze hielden zich vooral bezig met het delven van turf. Sommigen hielden wat koeien. Een deel van het veenlandschap was door het veendelven onbruikbaar geworden. Er stonden toen 60 huizen in Zegwaart terwijl er rond het jaar 1470 nog 85 huizen stonden¹⁰⁸.

Wouter sloot een goed huwelijk. Hij trouwde in 1485 met de rijke erfdochter Josine vrouwe van Schagen¹⁰⁹. Bij hun huwelijk was afgesproken dat Wouter 300 pond per jaar uit de leengoederen van Josine zou krijgen indien zij voor hem kwam te overlijden¹¹⁰. Wouter stierf voor 7 augustus 1491 te Rotterdam¹¹¹. Zijn weduwe trouwde in dat zelfde jaar nog met Joost van Borselen¹¹².

Josine was het enige kind van heer Albert heer van Schagen en Adriana van Nyenrode. Josine's grootvader, heer Willem, heer van Schagen, was een natuurlijke zoon van hertog Albrecht van Beieren.

Wouter en Josine hadden een dochter met de naam Johanna. Zij is waarschijnlijk in 1486 geboren¹¹³. Ze zou ook een broertje hebben gehad met de naam David. Dit kan echter niet bewezen worden¹¹⁴.

Wouter heeft waarschijnlijk tot 1485, het jaar waarin hij huwde, op Palenstein gewoond. Vanaf dat jaar woonde hij in het grote kasteel van zijn vrouw te Schagen. Regelmatig werd de grafelijke bode naar Schagen in West Friesland gezonden met een bericht voor hem¹¹⁵.

Johanna van Egmond

Johanna volgde in 1491 haar vader op in zijn leengoederen¹¹⁶. In 1493 stierf ze op zevenjarige leeftijd¹¹⁷. Haar goederen kwamen aan de kinderen van haar tante Otte II van Egmond.

De zaken van Johanna werden behartigd door haar rentmeester Jan Oliviersz¹¹⁸. Mogelijk was hij een zoon van Olivier Aerts, de rentmeester van haar grootvader Willem II van Egmond¹¹⁹.

Het is niet bekend wie in deze tijd op Palenstein woonde.

Jan I van Zwieten

Jan I van Zwieten volgde zijn nichtje Johanna op als ambachtsheer van Zevenhuizen en Zegwaart en als eigenaar van Palenstein. Hij was de zoon van heer Adriaan van Zwieten en Otte II van Egmond¹²⁰.

Adriaan was de zoon van Jan van Zwieten. Deze was een zoon van de zeer gefortuneerde en invloedrijke Hollandse tesorier Boudewijn van Zwieten. De familie van Zwieten had in en rond Leiden zeer veel invloed. Van 1475 tot 1480 was Adriaan baljuw en dijkgraaf van Rijnland¹²¹. In 1479 volgde hij zijn vader op als schout van Leiden¹²². Voor deze tijd was hij al zijn plaatsvervanger. In 1486 werd hij in Dordrecht door Maximiliaan van Oostenrijk tot ridder geslagen¹²³.

Rond 1470 trouwde Adriaan met Otte II van Egmond. In dat jaar werd bepaald dat Otte II na het overlijden van haar man het vruchtgebruik zal krijgen van het huis ter Velde te Loenen en een jaarlijkse uitkering van 36 pond uit de heerlijkheid van Opmeer¹²⁴. Adriaan was al eerder gehuwd geweest met Machteld van Hodenpijl. Uit dit huwelijk stamt Catrijne¹²⁵.

In 1470 werd Otte II beleend met een tiendblok en een stuk grond van ongeveer 7 1/5 morgen te Hodenpijl. Deze goederen waren afkomstig van Jan van Hodenpijl die torenhoge schulden had bij de familie Van Zwieten¹²⁶. Na de dood van haar vader ontving Otte II diens land in de Nieuwe Landen te 's-Gravenzande¹²⁷.

Otte II van Egmond stierf op 20 november 1485 en werd begraven in de kapel van het klooster Marienpoel onder Oestgeest. Heer Adriaan stierf op 31 augustus 1486 en werd ook in deze kapel begraven. Dit klooster was door Boudewijn van Zwieten gesticht¹²⁸.

Heer Adriaan en Otte II lieten drie kinderen achter, Jan I, Josine en Johanna. Na de dood van hun ouders was Adriaan van Poelgeest hun voogd¹²⁹.

Adriaan en zijn gezin woonden vanaf circa 1474 in Leiden aan het Rapenburg in een voorganger van het huidige pand op nummer 65¹³⁰.

Na de dood van zijn moeder in 1485 werd Jan I beleend met haar goederen te Hodenpijl¹³¹. Ook ontving hij, samen met zijn 2 zussen, de landerijen in het Nieuwe Land te 's Gravenzande¹³².

In 1487 werd Jan I beleend met de leengoederen die afkomstig waren van zijn overleden vader. Deze hield van de graaf van Holland in leen de hoge en lage heerlijkheid Opmeer met toebehoren, het ambacht Hodenpijl met toebehoren, de helft van de ambachten van Zouteveen en De Lier met toebehoren, 5 hoet rogge uit de tienden van Hazerswoude, de Rijntienden aan de zuidzijde van de Rijn, 100 pond per jaar uit het rentmeesterschap van Noord Holland, het huis ter Velde te Loenen met 28 morgen land, 4 1/2 morgen land te Loenen en de Claes Screvelshoeve, groot 7 1/2 morgen te Leiderdorp¹³³. Het huis ter Velde droeg Jan in 1487 over aan zijn zuster Josina¹³⁴. Volgens het testament van haar vader kreeg ze dit goed en een rente van 50 pond per jaar uit de leengoederen van haar broer¹³⁵. In Zoeterwoude bezat heer Adriaan van Zwieten het huis Rijnegom met 45 morgen land. Onzeker is of dit goed ook na zijn dood gekomen is op zijn zoon Jan I.

Na de dood van zijn nicht Johanna van Egmond in 1495 ontving Jan ook haar leengoederen¹³⁶.

In 1505 kocht Jan het huis te Hillegom¹³⁷.

Jan I van Zwieten was zeer vermogend. Hij kon daarom een goed huwelijk sluiten. Rond 1501 trouwde hij met Phillipa van Heemstede, dochter van heer Roeland Lefevre, raad en hofmeester van Philips de Schone en Karel V en tesorier van Vlaanderen, heer van Themsecke, Liesveld, Otteland en Aarlanderveen en Hade-wij van Heemstede, vrouwe van Heemstede. In de huwelijkse voorwaarden tussen Jan I van Zwieten en Phillipa van Heemstede was onder meer overeengekomen dat Phillipa na de dood van Jan I een jaarlijkse uitkering zou krijgen van 400 Rijnse gulden, verzekerd op de goederen die Jan I in leen hield van de graaf van Holland¹³⁸.

Jan I stierf op 13 augustus 1510 en werd begraven in het klooster Marienpoel¹³⁹. Zijn vrouw hertrouwde met Jacob van Recourt, heer van Lignes en was dood in 1524¹⁴⁰. Jan I en Phillipa lieten één zoon na met de naam Jan II.

Jan I woonde in Leiden op het Rapenburg¹⁴¹. Dit huis was afkomstig van zijn vader. Het is niet bekend of Jan I een van zijn kastelen die hij in de omgeving van Leiden bezat, heeft gebruikt als buitenhuis. Onbekend is wie er in deze tijd op Palenstein woonde.

Jan I van Zwieten was vanaf 1502 schout van Leiden¹⁴². In 1509 werd zijn zwager van Coulster

benoemd in deze functie¹⁴³. Vanaf 1502 was Jan I tevens hoogheemraad van Rijnland¹⁴⁴. Ook was hij hoogheemraad van Schieland¹⁴⁵. Jan I zou ook drost geweest zijn van Gorcum¹⁴⁶. Zijn benoeming is echter nergens te vinden. Mogelijk was hij stadhouder van de drost van Gorcum.

Jan II van Zwieten

De leengoederen van Jan I van Zwieten kwamen na zijn dood aan zijn gelijknamige zoon¹⁴⁷. Na de dood van zijn moeder in 1524 werd Jan II beleend met een losrente van 500 Rijns gulden per jaar uit de goederen van Heemstede¹⁴⁸. In dat zelfde jaar droeg hij het huis te Hillegom over aan Gijsbrecht van Nyenrode¹⁴⁹.

Jan II werd na de dood van zijn ouders opgevoed door zijn oom heer Willem van Alkemade. Heer Willem was getrouwd met een Josine van Zwieten, een zuster van de vader van Jan II. De opvoeding die Jan II bij heer Willem van Alkemade genoot was volgens Roeland Lefevre, een broer van Jans moeder, beneden zijn stand. Heer Willem liet Jan II namelijk geen Frans en Latijn leren. Roeland Lefevre wilde Jan II daarom ontvoeren en hem naar Brugge brengen waar hij een betere opvoeding kon verwachten. Jan II verbleef op het huis Alkemade buiten Leiden. Op 28 of 29 juni 1526 had Roeland Lefevre Jan II uitgenodigd om in Aarlanderveen te gaan jagen. Toen de andere jagers in het veld waren zei Roeland tegen Jan II dat hij de honden niet moest gaan volgen. Volgens Roeland konden ze beter naar Alphen gaan omdat daar de

Figuur 2.3. Zegel van familie van Zwieten.

houtvester aan het jagen was. Met een gereed staande wagen zouden ze dan naar Alphen gaan. Jan II kreeg toen te horen dat hij naar Liesveld werd gebracht om vandaar uit naar Brugge te gaan.

De volgende dag stuurde heer Willem van Alkemade zijn zoon Floris en zijn schoonzoon Jan van Culemburg naar het huis Liesveld om Jan II naar huis te brengen. Twee dagen lang zijn er toen voor het huis Liesveld woorden gewisseld tussen de zonen van de Heer van Alkemade en Roeland Lefevre. Roeland had 25 gewapenden uit Schoonhoven laten komen en ging per schip naar Middelburg. Daar werd Roeland aangehouden. Hij mocht pas verder reizen als de baljuw van Middelburg een brief van heer Willem van Alkemade had ontvangen en had beloofd dat hij Jan II binnen 2 of 3 weken naar huis zou laten gaan¹⁵⁰.

Omtrent september van dat jaar stief Jan II¹⁵¹. De meeste van zijn leengoederen gingen naar zijn tante Johanna van Zwieten, de enige nog levende zuster van zijn vader.

Johanna van Zwieten

Johanna was de jongste dochter van heer Adriaan van Zwieten en Otte van Egmond. In 1527 werd ze beleend met de meeste leengoederen van haar overleden neef Jan II¹⁵². Jan II hield het ambacht Hodenpijl met de hofstad en 7 1/2 morgen land, het heer Danielstend, 7 1/5 morgen te Leiderdorp, 3 1/5 morgen te Loenen en 100 pond per jaar uit het rentmeesterschap van Noord Holland als recht leen. Omdat Jan II zonder wettige zonen stierf kwamen deze leengoederen aan de leenheer. Johanna heeft geen gebruik gemaakt van het recht om deze rechte lenen van de leenheer te kopen. Deze rechte lenen, met uitzondering van de 100 pond per jaar uit het rentmeesterschap van Noord Holland, werden gekocht door de zwager van Johanna, heer Willem van Alkemade¹⁵³. Na de dood van haar zwager in 1553 probeerde ze alsnog beleend te worden met de rechte lenen. Dit is niet gelukt¹⁵⁴. In 1541 werd Johanna alsnog beleend met de 100 pond per jaar uit het rentmeesterschap van Noord Holland. Ze kreeg dit leen toegewezen na een langdurig proces¹⁵⁵.

Johanna breidde haar bezit aan leengoederen door koop uit. In 1545 kocht ze de helft van de ambachten de Lier en Zouteveen¹⁵⁶. De andere helft had ze al. In 1533 werd de korenmolen van Zegwaart door Johanna van Zwieten in erfpacht uitgegeven¹⁵⁷.

Aan het begin van de 16e eeuw was een groot deel van het Zegwaartse veenlandschap onbruikbaar geworden ten gevolge van het veendelven¹⁵⁸. Het veen werd immers afgestoken totdat men het grondwater bereikte. Rond 1530 begon men met het slagturven.

Hierbij kon het veen tot op de kleibodem worden opgebaggerd¹⁵⁹. Door het slagturven veranderde het landschap van Zegwaart in een groot watergebied.

Johanna was niet getrouwd. In 1549 maakte ze een testament waarin ze haar nicht Agatha van Alkemade aanwees als erfgenaam en leenvolgstster. Haar neef Jan van Wijngaarden werd de heerlijkheid Opmeer en de Rijntienden toegezegd¹⁶⁰. In 1552 maakte ze een nieuw testament. Tot universeel erfgenaam en leenvolgstster wees ze toen haar nicht Agatha van Alkemade aan¹⁶¹. Op 20 september 1554 stierf Johanna¹⁶².

Johanna woonde in Leiden op het Rapenburg¹⁶³ in het huis dat afkomstig was van haar vader. De kasteeltjes die ze in de omgeving van Leiden bezat, te weten het huis Rennegom in Zoeterwoude en het huis Palenstein werden wellicht door haar verhuurd. Waarschijnlijk bezat ze ook het huis Oosterlee in de Lier¹⁶⁴. Palenstein met de boomgaard werd in 1544 waarschijnlijk gehuurd door Dirkgen Aert die bastaard¹⁶⁵.

Agatha van Alkemade

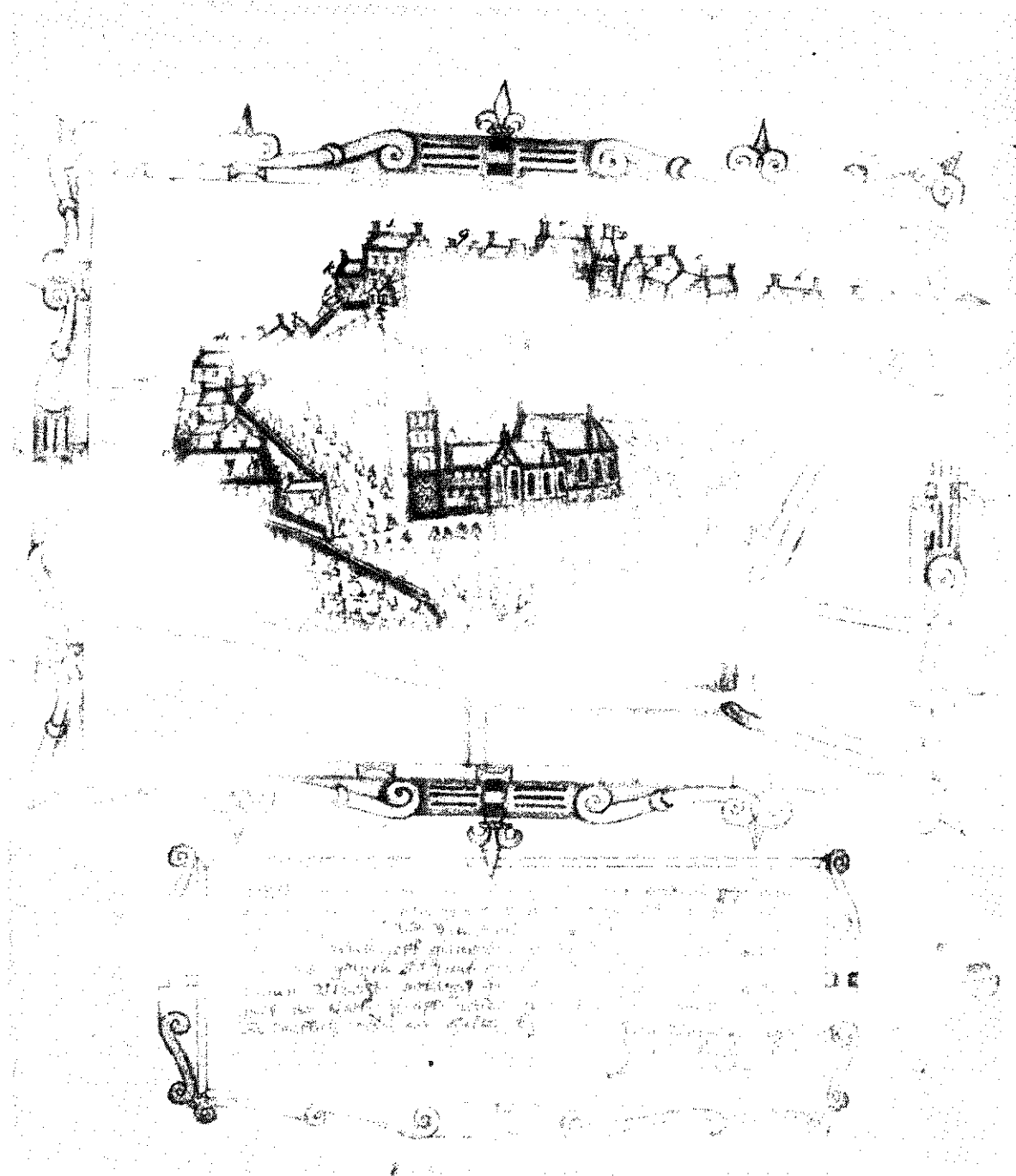
Agatha van Alkemade was de dochter van heer Willem van Alkemade, ambachtsheer van Schobbeland (tot 1514¹⁶⁶), Hodenpijl (vanaf 1527) en Zoeterwoude (vanaf 1547¹⁶⁷) en Josina van Zwieten. Heer Willem van Alkemade noemde zich oorspronkelijk van der Coulster. Hij was de leenvolger van zijn kinderloos overleden oom heer Floris van Alkemade. Willem heeft dus niet alleen de goederen, waaronder het kasteel Oud-Poelgeest te Oestgeest¹⁶⁸ en het kasteel Alkemade te Warmond¹⁶⁹ van zijn oom overgenomen maar ook diens achternaam.

Heer Willem van Alkemade was een zeer actieve en waarschijnlijk invloedrijke bestuurder. Wellicht was hij ook zeer rijk. In 1509 volgde hij zijn zwager Jan van Zwieten op als schout van Leiden¹⁷⁰. Van 1504 t/m 1515 en vanaf 1525 tot zijn dood was hij hoogheemraad van Rijnland¹⁷¹. Vanaf circa 1507 tot zijn dood was hij ook hoogheemraad van Schieland¹⁷². Bij de statenvergaderingen was hij zeer vaak aanwezig¹⁷³. Heer Willem stierf op hoge leeftijd op 25 februari 1553¹⁷⁴. Zijn vrouw Josine was al in 1523 dood¹⁷⁵. Heer Willem van Alkemade en Josine van Zwieten hadden behalve Agatha nog twee kinderen. Hun enige zoon Floris overleed in 1530¹⁷⁶ "in de fleur van zijn leven aan de zwetende ziekte"¹⁷⁷. Hun oudste dochter Otte, overleden in of voor 1546, trouwde met heer Floris Oem, heer van Wijngaarden¹⁷⁸.

Agatha, de jongste dochter van heer Willem trouwde omstreeks 1524 met Jan van Culemburg, zoon van Willem van Culemborg en Johanna van Brienen¹⁷⁹. De

tekst van de huwelijkse voorwaarden die tussen hen zijn gesloten, is bewaard gebleven. Jan bracht in het huwelijk de ambachtsheerlijkheid en het huis Renswoude te Utrecht met toebehoren, 4 stukken land te Lienden, 2 stukken land in het land van Kleef, een huis en hofstede te Rhenen en 40 morgen in de Betuwe

aan het huis Leede. Een aantal van deze goederen was belast met een vruchtgebruik ten behoeve van familieleden. Desondanks ontving Jan circa 520 gulden per jaar uit deze goederen. Agatha bracht in het huwelijk een rente van 125 gulden en 1100 gulden

Figuur 2.4. Het huis van Jan van Culemburg en Agatha van Alkemade aan het Sint Janskerkhof in Utrecht (het huis met de letter 'e')

in contanten. Na de dood van haar man zou ze een uitkering krijgen van 125 gulden per jaar¹⁸⁰.

Jan van Culemburg was van 1528 t/m 1555 schout van de stad Utrecht. In 1540 werd hij tot ridder geslagen¹⁸¹. In 1546 ontving hij de heerlijkheid de Vuurse in Utrecht in erfpacht van het kapittel van Sint Jan te Utrecht¹⁸².

Het lot was Agatha zeer gunstig gezind. Ze was niet alleen de erfgenaam en leenvolgster van haar rijke tante Johanna van Zwieten maar ook de leenvolgster van haar vader. Hierdoor kreeg ze in de jaren 50 van de 16e eeuw de beschikking over een zeer groot vermogen. In 1553 ontving ze de leengoederen van haar overleden vader¹⁸³. Het jaar daarop ontving ze bijna al de leengoederen van Johanna van Zwieten¹⁸⁴. Ook erfde ze het huis Rennegom met 45 morgen land te Zoeterwoude.

Heer Jan van Culemburg en zijn vrouw Agatha hadden 4 dochters. Omdat ze de beschikking hadden over een groot vermogen konden ze hun dochters laten trouwen met aanzienlijke edelen. Hun oudste dochter Margriete trouwde rond 1550 met heer Philips de Hamal¹⁸⁵. Heer Philips behoorde tot de hogere adel. Johanna van Culemburg, de tweede dochter van heer Jan en Agatha trouwde rond 1556 met Charles de Bourgogne. De grootvader van Charles was een natuurlijke zoon van hertog Philips de Goede, hertog van Bourgondië. Charles behoorde ook tot de hogere adel. De derde dochter van heer Jan en Agatha, Maria, trouwde met Ysbrand van Merode. De familie van Merode behoorde ook tot de belangrijkste adellijke geslachten van de Nederlanden. Florentine, de jongste dochter van heer Jan en Agatha, trouwde met Jan heer van Mathenesse. De heren van Mathenesse behoorden tot de aanzienlijke Hollandse adel.

Heer Jan van Culemburg had ook een natuurlijke zoon, Willem van Palenstein. Waarom hij de achternaam Palenstein heeft gebruikt is onbekend¹⁸⁶. Hij is getrouwd met Maria Sloodt¹⁸⁷. In 1557 werd hij benoemd tot baljuw en dijkgraaf van Rijnland¹⁸⁸. In 1574 sloot hij zich aan bij de opstandelingen en werd door de Spaansgezinde regering uit deze functie gezet¹⁸⁹. Agatha van Culemborg alias van Palenstein, gestorven in 1612, vrouw van Albrecht van Raephorst¹⁹⁰, was mogelijk een dochter van hem.

In 1562 maakte Agatha haar testament waarbij ze haar belangrijkste goederen en die van haar man verdeelde onder haar dochters. Haar oudste dochter kreeg de ambachtsheerlijkheid van Renswoude met het gelijknamige huis en toebehoren, de ambachten van de Lier en Zouteveen, het huis Oud-Poelgeest te Oestgeest en

het huis Alkemade te Warmond. Johanna kreeg de heerlijkheid de Vuurse, de ambachten van Zevenhuizen en Zegwaard met het huis Palenstein en het goed de Gelt. Maria kreeg het ambacht Zoeterwoude, het huis Rennegom en de Rijntienden. Florentine kreeg de heerlijkheid Opmeer en het huis te Leiden aan het Rapenburg¹⁹¹. Nog tijdens haar leven heeft ze vele goederen aan haar dochters overgedragen.

Agatha stierf op 9 maart 1574¹⁹². Haar man was in 1558 al overleden¹⁹³.

Vanaf het begin van haar huwelijk zal Agatha in de stad Utrecht hebben gewoond. Al in 1516 wordt haar man vermeld als schepen van die stad. Van 1527 t/m 1555 was hij er schout. Mogelijk woonde het echtpaar tot circa 1545 aan de Oude Gracht. In dat jaar verkocht heer Jan daar een huis¹⁹⁴. Later bezaten ze een groot claustraal huis aan de noordzijde van het Sint Janskerkhof¹⁹⁵. In 1540 werd het nog bewoond door Marcus de Wese. In dat jaar diende het als onderdak voor de landvoogdes Maria van Hongarije¹⁹⁶.

Na de dood van haar man in 1558 keerde Agatha terug naar Holland. Ze verbleef toen voornamelijk op het kasteel Oud-Poelgeest te Oestgeest¹⁹⁷. Het huis aan het Rapenburg in Leiden zal ze in deze periode ook hebben bewoond. In 1557 werd het nog bewoond door Willem van Palenstein, de natuurlijke zoon van haar man¹⁹⁸. Opvallend is dat haar dochters en schoonzonen toen bij haar inwondend waren¹⁹⁹. Het huis aan het Rapenburg en het kasteel Oud-Poelgeest zullen groot genoeg zijn geweest om deze personen onderdak te bieden.

Toen in 1572 in Holland de opstand tegen de hertog van Alva uitbrak trok de familie uit Holland. Wellicht verbleven ze toen in Utrecht in het huis aan het Sint Janskerkhof²⁰⁰. De dochters van Agatha en hun gezinnen zullen ieder hun eigen weg zijn gegaan na de dood van hun moeder in 1574. Het huis in Utrecht werd vanaf 1575 gehuurd door de Staten van Utrecht en diende vanaf 1576 als woonhuis voor Maximiliaan de Bossu²⁰¹.

Palenstein werd door Agatha van Alkemade verhuurd. In 1557 had Ghijsbrecht Arentsz, van haar in pacht een huis erf en boomgaard en een "quaet huysinge genaemt Palesteyn". Ghijsbrecht Arentsz had de ambachtsvrouw eerder gediend als schout van het ambacht Zegwaard. Jan Cornelisz, die in 1557 schout was, had toen ook een erfje van de ambachtsvrouw in pacht. Pieter Volkert en Cornelis Pietersz hadden elk een kamer in pacht²⁰². Een kamer is een eenvoudig huisje.

In 1561 zat Ghijsbrecht Arentsz waarschijnlijk nog steeds op Palenstein. Schout Jan Cornelisz had in dat jaar ook een huis op Palenstein in pacht van de

ambachtswrouw. Waarschijnlijk hadden Aert Jacobz en Cornelis Jansz ieder een kamer van de ambachtswrouw in pacht²⁰³.

Johanna van Culemburg

Johanna werd in 1562, nog gedurende het leven van haar moeder, beleend met de ambachten van Zevenhuizen en Zegwaart met het huis Palenstein²⁰⁴.

Ze was getrouwd met Charles de Bourgogne. Hij was een zoon van Charles de Bourgogne en Margaretha de Werchin²⁰⁵. De huwelijksvoorwaarden tussen Charles en Johanna zijn in 1556 gesloten op het huis Oud-Poelgeest. Onder de aanwezigen bevonden zich Maximiliaan van Bourgogne, een verre neef van de bruidegom en stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht en Adriaan van Renesse, de domdeken van Utrecht en familie van de bruid.

Charles bracht in het huwelijk de heerlijkheden van Sommelsdijk en Sint Annaland te Zeeland en de heerlijkheid Vieux Waleffe met de woning in het land van Luik. Johanna bracht in een rente van 600 karolusgulden per jaar. Na de dood van haar man zou ze uit zijn goederen een uitkering krijgen van 1000 gulden per jaar²⁰⁶.

In 1559 ontving Charles met zijn broers de heerlijkheid en het huis Fallais in Brabant, afkomstig van hun overleden broer Jacques. In 1562 nam Charles de aandelen in deze heerlijkheid van zijn broers over²⁰⁷. In 1562 kochten Charles en Johanna een huis in de stad Utrecht aan de Oude Gracht²⁰⁸. In 1564 verkochten ze het echter weer²⁰⁹. In 1567 en 1570 kocht Charles de tienden te Zevenhuizen²¹⁰. In 1571 werd Johanna beleend met de oude hofstad Drakenstein en toebehoren in De Vuurse met de rechtsmacht²¹¹.

In 1568 was Maarten Jans leenman van Palenstein voor de voormalige hoftuin en boomgaard van Palenstein²¹². In de leenakte stond dat elke nieuwe leenman een gouden reaal aan de leenheer moest schenken. Deze munt werd in de 16e eeuw geslagen²¹³. Hieruit blijkt dat de boomgaard in de 16e eeuw door de eigenaren van Palenstein voor het eerst in leen is uitgegeven.

Toen in 1572 Holland in opstand kwam tegen de hertog van Alva weken Charles en Johanna uit naar Utrecht²¹⁴. Ze bleven hun vorst Philips II trouw. Hun Hollandse goederen werden toen in beslag genomen²¹⁵ in opdracht van van Oranje, de leider van de opstandelingen. Ten gevolge van de Pacificatie van Gent mochten Charles en Johanna in 1577 hun in beslag genomen goederen weer in bezit nemen²¹⁶.

Johanna had in 1579 financiële moeilijkheden. In dat jaar droeg ze het ambacht Zevenhuizen met toebehoren voor een periode van 4 jaar over aan Allert Muys Anthonisz uit Rotterdam²¹⁷.

Charles de Bourgogne hield zich persoonlijk bezig met bestuur van de ambachten van Zevenhuizen en Zegwaart. Vaak trokken bestuurders van Zegwaart naar Leiden of naar het huis Oud-Poelgeest en soms zelfs naar Utrecht om de ambachtsheer te spreken²¹⁸. Regelmatig was hij aanwezig bij het sluiten van de ambachtsrekeningen²¹⁹. Vaak liet hij zich bij het sluiten van de rekeningen vertegenwoordigen door zijn rentmeester Andries van Yselmuyden²²⁰. Z'n secretaris Leon du Lieu was ook een keer bij het afsluiten aanwezig²²¹. Voor de ambachten van Zegwaart en Zevenhuizen was een aparte rentmeester. Uit 1570 stamt een vermelding dat Jan Ghijsbrechts van Duivenvoorde deze functie had²²². Jan was toen tevens secretaris van Zegwaart²²³. In 1572 was Cornelis Vranckensz Bijll rentmeester²²⁴. Deze was toen tevens schout van Zegwaart²²⁵.

Johanna stierf in februari 1581 te Leiden²²⁶, wellicht in het huis aan het Rapenburg dat toen eigendom was van haar zus Florentine. Haar man stierf in dat zelfde jaar te Goes op 19 december. Hij zou naast zijn vrouw in de kerk van Zegwaart begraven zijn²²⁷. Johanna en haar echgenoot hadden twee zonen, Herman en Jean. Herman zou een glanzende carrière tegemoet gaan. In 1614 werd hij zelfs verheven tot graaf van Fallais²²⁸. Jean was zeer goed in het uitgeven van geld. Toen hij stierf was hij in feite bankroet.

Aanvankelijk woonden Johanna en haar man in bij haar moeder²²⁹. Toen deze in 1574 stierf zijn ze waarschijnlijk naar Fallais getrokken om daar het gelijknamige kasteel te bewonen. In 1577 verlieten Charles, en met hem wellicht ook zijn vrouw en kinderen, Fallais omdat de omgeving daar door rondtrekkende soldaten onveilig was geworden. Vervolgens verbleef hij in Leuven, Brussel en Antwerpen. Tenslotte keerde hij terug naar Holland en verbleef hij in Zegwaart en Goes²³⁰.

Het is niet bekend wie er in deze periode op Palenstein hebben gewoond. In 1568 wordt het omschreven als "t huys te Palesteyn, `t welck over lange jaeren vervallen es, mitten cingel, twee huyskens ende twee cameran opten cingel ende op `t nederhoff staende"²³¹".

Jean de Bourgogne

Jean de Bourgogne erfde de leengoederen van zijn moeder. Dit waren de ambachten van Zevenhuizen (inclusief de Wildevenen) en Zegwaart met het huis Palenstein²³², de hofstad Drakenstein met toebehoren en het gerecht²³³ en de heerlijkheid van de Vuurse. Van zijn vader ontving hij de tienden van Zevenhuizen²³⁴. Zijn oudere broer Herman kreeg overige leengoederen van zijn vader.

In 1585 stierf hun oom Jean de Bourgogne, heer van Froidmont en Han sur Sambre. Aangezien hij geen wettige kinderen naliet, benoemde hij zijn neven Herman en Jean, de kinderen van zijn broer Charles en de twee zonen van zijn broer Antoine tot erfgenaam. Mr Pieter Moillart, raad van de heer van Froidmont werd benoemd tot administrateur van de nagelaten boedel²³⁵. Jean de Bourgogne ontving van zijn gelijknamige oom de heerlijkheid Froidmont in het land van Luik.

Jean en zijn oudere broer Herman waren 15 of 16 jaar toen ze hun ouders verloren. Door hun voogden zijn ze toen met hun gouverneur Charles de Maldere naar

Figuur 2.5. Zegel van Van Palenstein, burgemeester van Den Haag. De drie zuilen komen ook voor in het wapen van Jan van Culemburg. Verwantschap is niet aangetoond.

Keulen gezonden waar ze meer dan drie jaar hebben gewoond om te studeren. Vervolgens verbleven ze op de Rooms katholieke universiteit van Freiburg. In Italië is hun opvoeding voortgezet²³⁶.

Jean had in zijn leven een chronisch tekort aan geld. In 1583 werd op een stuk grond van 2 1/2 morgen

achter Palenstein, gelegen over de Buurvaart een hypotheek gevestigd²³⁷. In 1597 verbond Jean het huis Palenstein, inclusief een perceel van 2 1/2 morgen dat tegenover het huis lag aan de andere kant van de Buurvaart, strekkende van de Leidse Wallen tot aan de tuin van de erfgenamen van Jan Gijsbrechts van Duivenvoorde en 10 andere percelen aan een schuld die hij had bij Amelis van der Boukhorst. In 1599 waren deze goederen alweer van deze last bevrijd²³⁸. In 1609 werd er een pand gevestigd op de heerlijkheid van de Vuurse²³⁹. Het jaar daarop raakte hij deze heerlijkheid en de heerlijkheid van de oude hofstede Drakenstein kwijt²⁴⁰. In dat zelfde jaar werd er beslag gelegd op de Hollandse goederen van Jean omdat hij een rente van ruim 422 gulden per jaar die rustte op zijn heerlijkheid Froidmont niet had betaald²⁴¹.

In 1613 verkocht hij aan Jan Dirx Bovenwater een gebouw dat op de voorhof van Palenstein stond²⁴². Vanaf 1635 was de remonstrantse gemeente hierin gevestigd²⁴³. Bij deze verkoop heeft Jean fraude gepleegd. De voorhof maakte deel uit van een leengoed. Hij heeft het echter als een vrij eigen verkocht. Hierdoor heeft hij wellicht een hogere koopprijs kunnen bedingen. In 1621 werd de heerlijkheid Froidmont aan hem onttrokken²⁴⁴. Toen Jan in 1625 stierf liet hij een schuld na van ruim f 30.000,—²⁴⁵.

Jean had voor de ambachten Zevenhuizen en Zegwaart een rentmeester. In de jaren tachtig van de 16e eeuw was dit Jacob van der Maeth²⁴⁶. In het begin van de jaren negentig wordt Jean Laignillon in deze functie vermeld. Ook was hij stadhouder van de lenen²⁴⁷. Jean was in 1587 nog baljuw van Vieux Waleffe. Hij had zelfs nog de vader van Jean de Bourgogne gediend²⁴⁸. Aan het eind van de 17e eeuw leefden er nog nazaten van Jean Laignillon in Zegwaart²⁴⁹. Jean werd in deze functies in 1596 door Christoffel Willems de Neckere opgevolgd²⁵⁰.

Christoffel werd in 1620 door Claes Michiels Bontebal opgevolgd als rentmeester²⁵¹. Claes was tevens secretaris van het ambacht Zevenhuizen. Hij werd in 1623 te Rotterdam onthoofd wegens een samenzwering tegen het leven van prins Maurits²⁵².

Jean was twee keer getrouwd. Zijn eerste vrouw, Catharine van Oyenbrugge, was al eerder gehuwd geweest met Pierre de Bourgogne (gest. 6 maart 1589), een neef van Jean en had uit dit huwelijk al kinderen. Catharina was een dochter van Jan van Oyenbrugge en Johanna de Merode. Ze stierf op 6 juni 1605²⁵³.

Jean hertrouwde in 1610 op het huis Dorp bij Delft met Johanna van Gent²⁵⁴, dochter van Hendrik van Gent en Catharina Uten Eng²⁵⁵. In 1617 werd bepaald

dat ze na de dood van haar man een uitkering van f 1000,— per jaar zou krijgen uit de Hollandse leengoederen van haar man²⁵⁶.

Jean stierf in de stad Utrecht en werd beluid door de klokken van de Dom op 25 april 1625²⁵⁷. Zijn weduwe stierf in hetzelfde jaar te Antwerpen en werd door de Domklokken van Utrecht beluid op 5 november²⁵⁸.

Uit het eerste huwelijk van Jean stammen 3 zonen en 3 dochters. Zijn oudste zoon Charles wordt in de volgende paragraaf besproken. Hun tweede zoon Herman, stierf voor de dood van zijn vader in Hulst. Hun jongste zoon, Maximiliaan (gest. 11 sept. 1660), was monnik en vanaf 1642 abt van de beroemde abdij van Sint Baafs in Atrecht. Twee dochters, Eleonore en Jeanne geheten, stierven nog voor hun vader zonder te zijn getrouwd. Een andere dochter, Maria, was kanunnikes te Nivelles in Brabant²⁵⁹. Uit het tweede huwelijk van Jean stammen geen kinderen.

De nalatenschap van Jean de Bourgogne zorgde voor grote problemen. Jean had zeer veel schulden. Verder had zijn oudste zoon Charles de zijde gekozen van de Spaanse koning. Charles kon hem hierdoor niet opvolgen in zijn Noordnederlandse goederen. Deze zouden dan als vijandelijk bezit in beslag worden genomen. De jongste zoon van Jean, Maximiliaan, kon ook niet dienen als erfgenaam aangezien hij in het klooster zat. Om te voorkomen dat de Noordnederlandse goederen die Jean bezat na zijn dood zouden worden geconfiscieerd, benoemde hij zijn tweede vrouw Johanna van Gent tot enige en universele erfgenaam²⁶⁰. Deze zou dan de nalatenschap van Jean ontvangen ten behoeve van Charles.

Na de dood van zijn ouders verbleef Jean voor zijn opvoeding in het buitenland. In 1587 bevond hij zich in de Italiaanse stad Gonzaga²⁶¹. Later woonde hij te Froidmont in het gelijknamige kasteel²⁶². Regelmatig was hij in Holland. Toen hij in 1594 hier was huldigde het ambacht Zegwaart hem als ambachtsheer. De schout werd naar Leiden gestuurd om hem een geldbedrag van f 250,- te schenken²⁶³. In 1610 trouwde hij op huis Dorp bij Delft²⁶⁴. In 1617 en 1618 was hij in Zegwaart aanwezig bij het controleren van de rekeing van het molengeld²⁶⁵.

In 1621 werd Froidmont aan hem onttrokken. Waarschijnlijk woonde hij vanaf dat tijdstip in Utrecht. In deze stad is hij overleden. Zijn tweede vrouw was afkomstig uit Utrecht en had daar familie.

In het midden van de jaren tachtig van de 16e eeuw woonde Jean de Bourgogne, heer van Froidmont, de gelijknamige oom van de ambachtsheer van Zegwaart op Palenstein²⁶⁶. Zijn vrouw Louise de Croy, stierf op

23 augustus 1590. In de kerk van Zoetermeer bevond zich tot het eind van de 18e eeuw haar graftombe²⁶⁷. Mogelijk is Louise de Croy op Palenstein overleden. Het is opvallend dat dit echtpaar op het kleine Palenstein heeft gewoond. Jean behoorde tot de belangrijkste personen van zijn tijd. Toen de landvoogd Don Juan van Oostenrijk in 1576 te Brussel arriveerde, behoorde Jean de Bourgogne tot de leden van de Geheime Raad²⁶⁸. In dat zelfde jaar werd hij benoemd tot gouverneur van het graafschap Namen²⁶⁹. Jean was overste van de burcht van Namen toen deze in 1577 door een list werd ingenomen door Don Juan²⁷⁰. Dit leidde tot een politieke rel waardoor de positie van Don Juan onhoudbaar werd. Een aantal aanzienlijke Zuidnederlandse edelen haalde in 1578 aartshertog Matthias van Oostenrijk als nieuwe landvoogd naar de Nederlanden. Hij kon slechts regeren met het advies van de Raad van State naast hem. Jean de Bourgogne werd lid van deze raad²⁷¹. Matthias nam in 1581 ontslag en de Raad van State werd ontbonden. In 1580 werd Jean de Bourgogne tevens hoofd van de Raad van financiën²⁷². Deze functie behield hij tot zijn dood. Jean was een volgeling van prins Willem van Oranje.

Louise de Croy behoorde tot de hoogste adel van de Nederlanden. Ze was de dochter van Philips de Croy, de eerste hertog van Aarschot en Anna de Croy, prinses van Chimay. Louise was eerder getrouwd geweest met Maximiliaan de Bourgogne, markies van Veere en Vlissingen, stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht²⁷³.

In 1592 werd het grote huis dat op Palenstein stond bewoond door een jonkheer wiens naam onbekend is. Het kleine huis werd bewoond door de schout van Zegwaart²⁷⁴. Dit was toen Wouter Cornelisz Bijll²⁷⁵. In 1597 woonde de jonkheer nog steeds op het grote huis. De schout wordt weer vermeld als bewoner van het kleine huis²⁷⁶. Dit moet toen Christoffel Willems de Neckere zijn geweest. Hij was schout van 1594 tot en met 1620²⁷⁷. Vanaf 1596 was Christoffel ook rentmeester. In 1590 woonde hij nog op een andere plaats in de Dorpsstraat²⁷⁸. Uit het jaar 1600 stamt een vermelding dat hij in het "oude huis van de ambachtsheer" woonde²⁷⁹.

Johanna van Gent

Johanna van Gent erfde de Hollandse en Utrechtse goederen van haar man. Zij stierf echter kort na haar man, nog voordat ze met zijn leengoederen was beleend. Op haar sterfbed te Antwerpen benoemde ze haar nicht Catharina van Gent tot enige en universele erfgenaam²⁸⁰. Zij werd dan ook met de leengoederen van Jean de Bourgogne beleend ten behoeve van zijn zoon Charles.

Catharina van Gent

De Hollandse goederen van Jean de Bourgogne werden na zijn dood door de regering van in beslag genomen. In 1627 werden ze hieruit ontslagen²⁸¹. In 1628 werd Catharina van Gent met de ambachten van Zevenhuizen en Zegwaard en het huis Palenstein beleend. Ze was toen circa 30 jaar oud²⁸².

Catharina van Gent was een dochter van Willem van Gent, heer van Gent, de broer van Johanna en van Anna van Meerten van Abcoude²⁸³. Aanvankelijk woonde ze in Utrecht in de Minrebroederstraat²⁸⁴. Later woonde ze met haar man, Floris van Meverden, in Calcar²⁸⁵. Ze stierf op 5 september 1664 en werd in Calcar begraven²⁸⁶.

Catharina kreeg het beheer over de met schulden belaste nagelaten boedel van Jean de Bourgogne. De inkomsten uit de goederen waren zelfs niet voldoende om de renten aan de schuldeisers te betalen²⁸⁷. Om de schulden te betalen verkocht Catharina de ambachtsheerlijkheid Zevenhuizen (inclusief het ambacht van de Wildevenen) voor f 34.500,— aan Hendrik Duyst van Voorhout²⁸⁸. Voor deze verkoop had ze toestemming gekregen van Charles de Bourgogne²⁸⁹. Catharina had immers de nalatenschap van Jean de Bourgogne tot zich genomen ten behoeve van Charles. De tienden van Zevenhuizen werden in 1630 door Catharina ook aan Hendrik Duyst van Voorhout overgedragen²⁹⁰.

Charles de Bourgogne overleed in 1636. Zijn weduwe is toen naar Holland getrokken om in naam van haar kinderen de nalatenschap van Jean de Bourgogne in bezit te nemen. Via het Hof van Holland vorderde ze van Catharina een behoorlijke staat van de inkomsten en uitgaven van de boedel sinds de dood van Jean de Bourgogne. Verder moest Catharina verklaren dat ze geen aanspraak zou hebben op de nagelaten goederen van Jean de Bourgogne. De vordering werd toegewezen. De kosten die Catharina voor de boedel had gemaakt moesten door de erfgenamen van Jean worden vergoed²⁹¹. Dit vonnis van het Hof werd in 1639 door de Hoge Raad bevestigd²⁹².

In 1627 was Johan Leenders, notaris te Rotterdam rentmeester van Zegwaard en Zevenhuizen²⁹³. Later was Johan van Sem, wijnkoopman te Utrecht, rentmeester van Catharina van Gent²⁹⁴.

Charles François de Bourgogne

Charles François werd in 1638 als leenvolger van zijn overleden vader Charles beleend met het ambacht van Zegwaard en het huis Palenstein. Hij was toen nog niet volwassen²⁹⁵. Zijn vader was als kapitein bij de infanterie in dienst van de Spaanse koning. Charles

was twee keer getrouwd. Zijn eerste vrouw was Ermeline van Oyenbrugge, dochter van Willem van Oyenbrugge en Anne de Corswarem²⁹⁶. Zij stierf op 4 april 1621²⁹⁷. Vervolgens trouwde hij met Louise de Robles. Ze was de dochter van Juan de Robles, ridder, eerste graaf van Annaples, kolonel der infanterie, gouverneur van Lille, Douai en Orchies, en Maria van Liedekercke en kleindochter van de beruchte veldheer Gaspar de Robles, heer van Billy²⁹⁸. Bij deze vrouw had Charles een zoon en een dochter.

Figuur 2.6. Zegel van Jacob Oem van Wijngaarden.

Het is opvallend dat Louise in Holland haar achternaam niet heeft gebruikt. Ze noemde zich hier Louise de Serrate. Mogelijk wilde ze haar familienaam niet gebruiken vanwege de grote rol die haar familie speelde in de Spaanse Nederlanden.

In 1640 werden het ambacht van Zegwaard en het huis Palenstein gebonden aan de schuld die Charles François had bij Catharina van Gent. De kosten die zij had gemaakt voor de nagelaten boedel van Jean de Bourgogne waren nog niet allemaal aan haar vergoed²⁹⁹.

Charles François was in 1642 al dood. Zijn goederen gingen naar zijn zus Anna Marie.

Anna Marie de Bourgogne

In 1642 werd Anna Marie beleend met het ambacht van Zegwaard en het huis Palenstein. Ze was toen nog niet volwassen³⁰⁰. In dat jaar vroeg haar moeder aan het Hof van Holland toestemming om het ambacht Zegwaard en het huis Palenstein te mogen verkopen.

Figuur 2.7. Het huis van de familie Van Wijngaarden aan de langeVijverberg in Den Haag.

Louise had namelijk vele onkosten gemaakt voor haar kinderen om in bezit te komen van de nalatenschap van hun vader en grootvader. Ook was nog geld verschuldigd aan Catharina van Gent. Het ambacht Zegwaart en het huis Palenstein brachten te weinig op om deze kosten en de kosten van de opvoeding van Anna Marie te voldoen.

Louise kreeg toestemming om deze goederen in het openbaar te verkopen. De opbrengst hiervan moest ze gebruiken om de schulden te betalen. Het restant moest worden gedeponereerd op het comptoir van Holland voor de periode dat Anna Marie minderjarig was³⁰¹.

Louise bemoeide zich persoonlijk met de ambachtsaangelegenheden. In 1641 en 1642 was ze aanwezig bij het afhoren van de ambachtsrekeningen³⁰². Op 15 oktober 1642 ging ze met de schout van Zegwaart naar de ambachtsheer van Zoetermeer in Den Haag³⁰³.

Anna Marie de Bourgogne heeft een goed huwelijk kunnen sluiten met Jean de Corswarem, graaf van Niel. Ze was de laatste wettige afstammeling van Charles

de Bourgogne en Marguarita de Werchin³⁰⁴. Met haar is deze tak van de familie de Bourgogne uitgestorven.

In deze periode komt Palenstein niet voor in de registers van de plaatselijke belasting. Het werd steeds overgeslagen. Daarom is het niet bekend wie er in deze tijd op Palenstein woonde. Misschien was het zelfs onbewoond.

Jacob Oem van Wijngaarden

In 1643 kocht Jacob Oem van Wijngaarden het ambacht Zegwaart met het huis Palenstein³⁰⁵. Hij was de zoon van mr Gerard Oem van Wijngaarden, lid en later president van het Hof van Holland en lid van de Hoge Raad en Sandrina Croesinck. Van zijn moeder had Jacob in 1599 de hoge heerlijkheid Benthuizen en het ambacht Zoetermeer geërfd³⁰⁶.

Jacob was getrouwd met Anna van den Rijne, dochter van Charles van den Rijne en Otte Oem van Wijngaarden. Otte was een kleindochter van Otte van Alkemade, de zuster van Agatha van Alkemade. De vrouw van Jacob Oem van Wijngaarden was dus een

verre nicht van Anna Marie de Bourgogne, de verkoopster van het ambacht Zegwaart en het huis Palenstein. Anna van den Rijne had in 1610 van haar moeder de hoge heerlijkheid van Wijngaarden en Ruybroek, het huis Lips te Voorschoten en het huis te Velde te Loenen geërfd³⁰⁷.

Jacob werd op 11 januari 1651 in de Grote Kerk van Den Haag begraven³⁰⁸. Zijn vrouw was in 1644 reeds gestorven³⁰⁹.

Jacob en Anna hadden twee zonen. Hun oudste zoon Gerard was in dienst bij het Staatse leger en sneuvelde in 1632 bij de inname van Maastricht³¹⁰. Hun jongste, Carel, ontving de goederen van zijn ouders. Jacob had tevens een natuurlijke zoon met de naam Floris³¹¹.

In 1610 werd Jacob hoogheemraad van Rijnland³¹². Vanaf 1613 werd hij beschreven bij de Hollandse ridderschap³¹³.

Jacob kocht in 1619 een huis en in 1625 het huis daarnaast aan de Lange Vijverberg te Den Haag. In deze huizen heeft hij met zijn familie gewoond³¹⁴. Het huis Lips in Voorschoten werd gebruikt als buitenhuis³¹⁵.

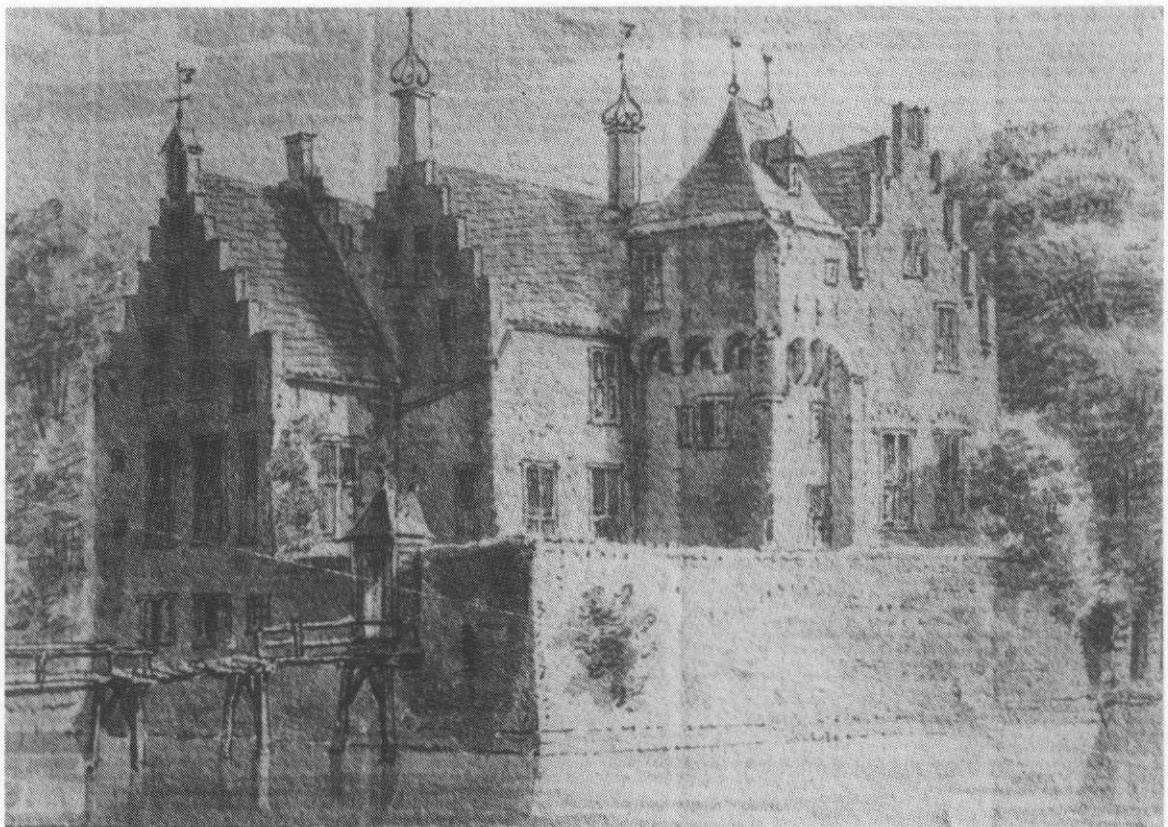
Omstreeks 1645 liet Jacob Oem van Wijngaarden een huis op Palenstein bouwen als vervanging van een afgebroken ouder huis³¹⁶. Vanaf dat jaar wordt er weer een bewoner op Palenstein vermeld³¹⁷. Dit was Adriaan Hendriksz Broekhoven, schout van Zegwaart van 1640 t/m 1655³¹⁸. Tot zijn dood in 1670 heeft hij op Palenstein gewoond. Wellicht bewoonde hij in het in 1645 gebouwde huis. In 1649 was zijn vrouw Maertgen Jacobs dood³¹⁹. Later trouwde hij met Beatrix Huyberts³²⁰. Adriaan stierf zonder kinderen.

Carel Oem van Wijngaarden

In 1644 werd Carel beleend met de leengoederen van zijn overleden moeder. Zijn vader kreeg het vruchtgebruik van deze goederen³²¹. In 1651 ontving Carel de leengoederen van zijn overleden vader³²². De bewoners van Zegwaart gaven hem bij zijn inhuldiging als ambachtsheer een som van f 1000,- als geschenk³²³.

Carel was Rooms katholiek. Waarschijnlijk is dit de reden waarom hij geen bestuurlijke functies had.

Carel trouwde op 15 november 1643 te Den Haag³²⁴ onder huwelijksvoorwaarden met Reiniere Florentina

Figuur 2.8. Huis Lips in Voorschoten, eigendom van de familie Van Wijngaarden.

Sloet³²⁵. Ze was een dochter van Arent Sloet tot Platenburg en Everdine Sloet tot Buckhorst³²⁶. Reimiera Florentina stierf in 1655 en werd in de Grote Kerk van Den Haag begraven³²⁷. Carel stierf op 24 oktober 1669³²⁸ en werd op 26 oktober in de Grote Kerk begraven³²⁹. Ze lieten geen kinderen na.

Aanvankelijk zullen Carel en zijn vrouw het huis aan de Lange Vijverberg te Den Haag hebben bewoond³³⁰. Het huis Lips te Voorschoten zullen ze als buitenhuis gebruikt hebben. Later, toen Carel weduwnaar was, verbleef hij uitsluitend op het huis Lips. Een eenzaam leven leidde hij daar niet. De stiefmoeder van zijn overleden vrouw en haar dochters woonden daar ook³³¹.

Om aan geld te komen verkocht Carel regelmatig obligaties. Deze werden vaak gekocht door zijn dienaars³³². Aan Adriaan Hendriksz Broekhoven, bewoner van Palenstein, verkocht hij in 1656 twee morgen land, gelegen tegenover Palenstein, aan de andere kant van de Buurvaart³³³. In 1665 had hij zijn huis aan de Vijverberg te Den Haag voor 18.000 gulden verkocht³³⁴. Twee jaar later verkocht hij het goed te Velde te Loenen voor hetzelfde bedrag³³⁵.

Carel zal een zwak gehad hebben voor Everdina Anthonia Sloet, het halfzusje van zijn vrouw. Aan haar schonk hij in 1655 het huis Lips te Voorschoten. Voor de rest van zijn leven zou hij dit goed in vruchtgebruik houden³³⁶. In 1668 schonk Carel het schout- en secretarisambt van Zegwaart aan mr Arnoldus van 's Gravenzande wegens bewezen diensten. Zodra een van deze ambten open zou vallen mocht hij of zijn zonen gedurende hun leven deze gaan bedienen³³⁷. Al eerder hadden mr Arnoldus of zijn zonen het secretarisambt van Benthuisen gekregen³³⁸.

In 1666 maakte Carel zijn testament. Hij legateerde het ambacht Zegwaart en het huis Palenstein aan Everdina Anthonia Sloet en de hoge heerlijkheid van Wijngaarden en Ruybroek aan Daniël Oem van Wijngaarden, heer van Werkendam. De heer van Werkendam, een verre neef van Carel, kreeg Wijngaarden en Ruybroek als legaat omdat deze heerlijkheid al eeuwen in bezit was bij de familie Oem van Wijngaarden. Voor de overige nagelaten goederen werden Everdina Anthonia Sloet en Daniël Oem van Wijngaarden samen tot enige en universele erfgenamen benoemd. Daniël mocht de hoge heerlijkheid Benthuisen en het ambacht Zoetermeer tot zich nemen als hij f 70.000,— in de boedel bracht. Hiermee moesten de schulden en de andere legaten die ten laste kwamen van de boedel worden betaald. Reint en Catharina Sloet, de broer en zus van Everdina

Anthonia, en Gerard Reede van Drakenstein, een neef van Carel, kregen ieder een legaat van f 12.000,—. De armen van Wijngaarden en Ruybroek, Benthuisen, Zoetermeer en Zegwaart kregen ieder f 500,—³³⁹.

Everdina Anthonia Sloet

Everdina Anthonia werd na de dood van haar zwager met het ambacht Zegwaart en het huis Palenstein beleend³⁴⁰. De heer van Werkendam ontving de hoge heerlijkheden van Benthuisen, Wijngaarden en Ruybroek en het ambacht Zoetermeer³⁴¹.

Over de nalatenschap van Carel ontstond tussen Everdina Anthonia Sloet en de heer van Werkendam onenigheid ten aanzien van de financiële afwikkeling van de lasten van de boedel. Uiteindelijk kwamen ze overeen dat de heer van Werkendam het grootste deel van de lasten van de boedel van Carel zou betalen. De lasten bedroegen ruim f 64.549,—. Hij zou 53.000 gulden voor zijn rekening nemen, het overige zou opgebracht worden door Everdina Anthonia. De heer van Werkendam kwam echter zijn verplichtingen niet na, hetgeen tot vele problemen leidde³⁴².

In 1674 had Everdina Anthonia een geschil met de weduwe van mr Arnoldus van 's Gravenzande. In dat jaar was namelijk het schoutambt van Zegwaart vacant geworden. In 1668 had Carel van Wijngaarden dit ambt immers beloofd aan mr Arnoldus of zijn zonen. Everdina Anthonia weigerde de oudste zoon van mr Arnoldus te benoemen. Door het Hof van Holland werd ze echter veroordeeld om Arnoldus' oudste zoon tot schout te benoemen. Gedurende zijn minderjarigheid moest het ambt door een plaatsvervanger worden bediend. In 1678 vond een dergelijk geschil plaats toen het secretarisambt open viel³⁴³.

In 1679 was Hendrik van Zwieten stadhouder en secretaris van de lenen van Palenstein³⁴⁴. Gewoonlijk had de schout van Zegwaart deze functie. Omdat de ambachtsvrouw tegen de benoeming tot schout van Johan Storm van 's Gravenzande, zoon van mr Arnoldus van 's Gravenzande was, heeft ze wellicht Hendrik van Zwieten tot stadhouder van de lenen benoemd. In 1691 werd Symon Berckel, notaris te Zoetermeer, machtig gemaakt om de zaken te Zegwaart namens Johan van Motzveld, de man van de ambachtsvrouw, waar te nemen omdat deze spoedig het land uit zou trekken. Deze machtiging werd op Palenstein gemaakt³⁴⁵. Normaal nam de schout de zaken namens de ambachtshoer waar. Ook hieruit blijkt de afkeer tegen de schout. Dat dit terecht was blijkt uit het feit dat Johan Storm van 's Gravenzande later door het Hof van Holland uit zijn ambt is gezet wegens ambtsmisdrijven. Zijn broer Dirk die het secretarisambt bediende, was niet veel beter. Ook hij

is uit zijn ambt gezet en voor vele jaren verbannen uit Holland³⁴⁶.

Everdina Anthonia trouwde in 1670 met de uit Kleef (Dld) afkomstige Johan von Motzfeld³⁴⁷. Hij was een zoon van Heinrich von Motzfeld en Anna von Eyckel³⁴⁸. Johan was raadsheer en thesaurier van Amalia van Solms, de weduwe van stadhouder Frederik Hendrik. Na de dood van Amalia van Solms werd hij benoemd tot ambtman van Albertine Agnes van Nassau in het graafschap Dietz. Everdina Anthonia stierf op 28 maart 1685 te Dietz; haar man stierf daar op 2 oktober 1692³⁴⁹.

In 1673 maakte ze voor notaris Gerrit Wijten te Zegwaard een geheim testament. Dit werd op 12 september 1685 op Palenstein geopend³⁵⁰. Haar man benoemde ze hierin tot enige voogd van hun kinderen³⁵¹. Hij kreeg uit haar leengoederen een uitkering voor de rest van zijn leven³⁵².

Everdina Anthonia en haar man hadden één dochter. Ze heette Amalia en werd op 5 april 1673 te Voorschoten gedoopt. Onder de doopgetuigen bevond zich prinses Amalia van Solms³⁵³ naar wie ze dus waarschijnlijk genoemd is.

Everdina Anthonia woonde totdat ze met haar man naar Duitsland vertrok op het huis Lips. In deze tijd werd Palenstein bewoond door Beatrix Huyberts, de weduwe van schout Adriaan Hendriks Broekhoven. Uit een eerder huwelijk had Beatrix een dochter, Jannetje van Zwieten Jansdr. Zij trouwde in 1674 met Teunis Jeroensz van Cappel³⁵⁴. Dit paar, en later hun kinderen, woonde ook lange tijd op Palenstein. Pas in 1733 verhuisden ze³⁵⁵.

Amalia von Motzfeld

Na de dood van haar moeder werd Amalia met het ambacht Zegwaard, het huis Palenstein en het huis Lips beleend³⁵⁶. Later ontving ze na de dood van haar oom Reint Sloet het huis Plattenburg. In 1703 verkocht ze dit³⁵⁷.

Rond 1693 trouwde ze met haar neef Johan von Diest, toen ambtsman van de vorstin weduwe van Nassau te Beilstein³⁵⁸. Hij was een zoon van Heinrich von Diest, burgemeester van Kleef en hofraad, en Anna von Motzfeld³⁵⁹. Dit huwelijk was geen schoolvoorbeeld van een goed huwelijk. In december 1703 trok Amalia vanuit haar woonhuis Lips naar Den Haag omdat ze door haar man zwaar was mishandeld. Ze had toen te kennen gegeven dat ze een scheiding wilde van tafel en bed. Franz von Motzfeld, justitierraad van het Hof van Kleef, en Heinrich von Motzfeld, raadsheer van de Vorst van Nassau-Siegen, kwamen toen naar

Holland om in het geschil tussen hun neef Johan von Diest en hun nicht Amalia te arbitrer³⁶⁰.

In 1704 werd afgesproken dat Johan en Amalia gescheiden zouden gaan wonen. De inkomsten van de hele boedel werden verdeeld, 1/3 kreeg Johan von Diest, 1/3 kreeg Amalia en 1/3 was bestemd voor de opvoeding van hun twee zoontjes. Johan von Diest zou de goederen van Amalia gaan administreren. Na toestemming van de arbiters zou Johan goederen uit haar boedel mogen vervreemden³⁶¹.

In 1704 verklaarde Amalia dat ze aan Joost Hendrik Petry het bodeambt van Zegwaard had geschonken. Hij had als jonge man haar vader al gediend. Toen Amalia en haar man vanuit Duitsland naar Voorschoten kwamen om daar te gaan wonen, hadden ze hem meegenomen als knecht³⁶².

In 1705 liet de stad Rotterdam beslag leggen op het ambacht Zegwaard. Rotterdam had de Binnenwegse Polder te Zegwaard drooggemaakt. In de loop van de 17e eeuw was dit gebied ten gevolge van het slagturen helemaal onder water komen te staan. Amalia von Motzfeld bezat in deze polder de tienden. Johan von Diest, die haar goederen administreerde, was mondeling met de stad Rotterdam overeengekomen dat tegen betaling van f 20.000,— afstand werd gedaan van het tiendrecht. Vlak voordat dit accoord op papier zou worden ondertekend liet de stad Rotterdam een brief aan Johan zien waarin stond dat Amalia tegen het accoord was. Vervolgens weigerde Johan het accoord te tekenen. Om Johan tot ondertekening te dwingen werd het beslag gelegd³⁶³.

In hetzelfde jaar werd Amalia te Zwarteluis op verzoek van Johan von Diest en de arbiters opgepakt en opgesloten in het verbeterhuis te Utrecht. Het aanhoudingsbevel was geautoriseerd door de regering van Kleef. Johan von Diest was toen geheimraad van de koning van Pruisen te Kleef! In dit aanhoudingsbevel werd Amalia beschuldigd van overspel. Ze zou zelfs een buitenechtelijk kind hebben gehad. Pas na 4 1/2 jaar is ze vrijgekomen nadat ze haar onschuld had bewezen.

Omdat Amalia vreesde dat haar man en de arbiters over haar goederen zouden gaan beschikken liet ze hierop beslag leggen³⁶⁴. Vele anderen lieten ook beslag leggen op Amalia's goederen wegens onbetaalde rekeningen³⁶⁵. Het huis Lips werd zelfs door de deurwaarder in het openbaar verkocht³⁶⁶.

Amalia stierf te Berlijn op 3 september 1731³⁶⁷. Zij en haar man Johan von Diest hadden twee zonen. Hun oudste zoon Heinrich werd op 25 september 1695

gedoopt en hun jongste zoon Johan Friedrich op 10 maart 1701, beiden te Voorschoten³⁶⁸.

Amalia woonde aanvankelijk met haar man in Duitsland. In Cleef bezat ze een huis aan de Alte Marct. Dit werd al door haar grootouders, Heinrich von Motzfeld en Anna von Eyckel bewoond³⁶⁹. Als Amalia in Holland was, woonde ze in Voorschoten op het huis Lips. Nadat ze in december 1703 haar man en het huis Lips had verlaten, woonde ze in Den Haag. Nadat ze in 1710 vrijgelaten was, is ze naar Duitsland getrokken.

Heinrich von Diest

In 1732 werd Heinrich beleend met het ambacht Zegwaard en het huis Palenstein³⁷⁰. Het jaar daarvoor had hij het huis Lips gekocht dat door de deurwaarder in opdracht van de schuldeisers van zijn moeder in het openbaar werd verkocht³⁷¹.

Financieel stond Heinrich er niet goed voor. Vele schuldeisers lieten beslag leggen op zijn Hollandse leengoederen³⁷². In 1734 en 1735 vestigde hij een hypotheek van respectievelijk f 16.000,— en f 20.000,— op zijn Hollandse leengoederen ten behoeve van mr Willem van Cleef³⁷³. In 1736 droeg hij deze leengoederen tot zekerheid over aan de hypotheekhouder³⁷⁴. In 1743 verkocht Heinrich het schout- en secretarisambt van Zegwaard en het griffierschap van de lenen van Palenstein voor f 5.400,— aan Gerard Cocq en zijn zoon Gerard Stephanus. Deze ambten mochten door vervangers worden bediend. Ook werd afgesproken dat alleen Gerard Cocq of zijn zoon tot notaris van Zegwaard mochten worden benoemd³⁷⁵. In hetzelfde jaar werd het huis Lips verkocht³⁷⁶. In 1750 werden tenslotte ook het ambacht Zegwaard en het huis Palenstein verkocht.

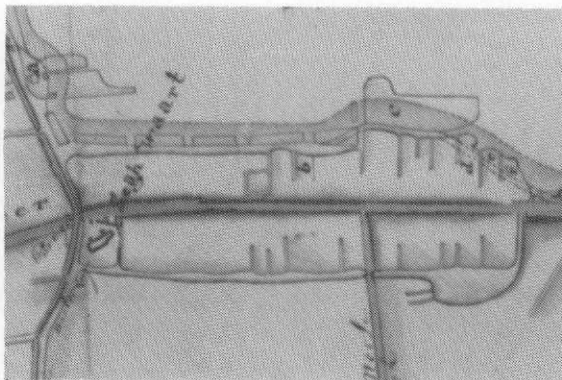
Heinrich woonde in Kleef in het huis aan de Alte Marct en was geheimraad van de koning van Pruisen. Af en toe was hij in Holland. Hij trouwde in 1722 met Margarethe von Steinberg.

Nadat in 1733 de kinderen van Teunis Jeroensz van Cappel uit Palenstein waren vertrokken werd het bewoond door Jan van Meel. Hij woonde er tot 1739³⁷⁷. Daarna woonde Gerrit Kool hier. In 1741 maakte hij plaats voor Margaretha Luthé, de weduwe van mr. Volkert van Goens, en haar kinderen³⁷⁸. In 1742 betaalde ze 66 gulden per jaar aan huur. Ze leefde toen van haar "sobere inkomsten". Frederik Kindt, substitutsecretaris van Zegwaard en notaris, was bij haar inwonend³⁷⁹.

Joan I Osy

In 1750 werd Joan I Osy beleend met het ambacht Zegwaard en het huis Palenstein. Hij had deze goederen voor f 30.000,—gekocht³⁸⁰. Gerard Cocq en zijn zoon deden tegen betaling van f 10.000,— afstand van hun rechten op het schout- en secretarisambt van Zegwaard, het griffierschap van de lenen van Palenstein en het notarisambt van Zegwaard³⁸¹. Financieel stond het ambacht er toen slecht voor, het had bijna f 13.000,— aan schulden. Joan I Osy leende geld aan het ambacht om deze schulden af te lossen. Het ambacht moest deze som aan de ambachtsheer terugbetalen in 40 jaarlijkse termijnen van f 500,—³⁸².

Joan I Osy was een koopman uit Rotterdam. Zijn grootvader Jan Balthensz Osy was in de 17e eeuw als soldaat vanuit Frankrijk in Holland terecht gekomen. Nadat hij het leger had verlaten werd hij paarden-

Figuur 2.9. Detail van een kaart voor de droogmaking van de Buitenwegse polder uit 1759 waarop de gracht van het Huis te Palenstein is aangegeven.

koopman in Rotterdam. Hij stierf als een arme man. Zijn zoon Joan had meer geluk. Aanvankelijk was hij wijnkoopman. Later had hij met zijn zoon Joan I een handelshuis. Dit huis deed veel zaken met de Zuidelijke Nederlanden. Toen Joan Osy sr in 1737 overleed was hij één van de rijkste mannen van Rotterdam. Zijn zoon Joan I was niet minder succesvol. In 1738 werd hij zelfs benoemd tot agent van de groothertog van Toscane die gehuwd was met Maria Theresia, de latere vorstin van de Oostenrijkse erflanden³⁸³.

In 1759 kregen de schout en ambachtbewaarders van Zegwaard een octrooi om de Buitenwegse polder droog te maken. De droogmakers zouden eigenaar worden van de landen van de polder³⁸⁴. Met Joan I Osy kwamen ze overeen dat de kosten van de droogmaking voor 2/3 voor rekening van Joan zou komen en voor 1/3 voor rekening van het ambacht. Alle aanbestedingen en betalingen moesten plaatsvinden op Palen-

stein, waar de zoon van de ambachtsheer woonde, of in het rechthuis. Tegen een betaling van 1 1/2 gulden per jaar per morgen zou de ambachtsheer afstand doen van zijn recht op de tienden die hij bezat in deze polder. Als de polder drooggemaakt was, moesten de landen in het openbaar worden verkocht³⁸⁵.

In 1763 was de droogmaking voltooid. De polder werd genoemd naar het huis Palenstein. De landen werden in het openbaar te koop aangeboden maar er werd te weinig geboden zodat er niets werd verkocht. Hierdoor kon het ambacht het geld dat het had geleend van de ambachtsheer om haar aandeel in de droogmaking te bekostigen, niet terugbetalen. Daarom droeg het haar deel van de droogmaking over aan de ambachtsheer³⁸⁶. Hierdoor was de ambachtsheer eigenaar geworden van de hele polder, die een oppervlakte had van circa 620 morgen. Later werd het eigendom van de polder verdeeld in aandelen en bezat de ambachtsheer 5/20 deel³⁸⁷. Zijn zoon Joan II was directeur van de polder, Simon Waltman rentmeester³⁸⁸.

Toen stadhouder Willem V in 1767 trouwde met Wilhelmina van Pruisen tracteerde de ambachtsheer op bier. In het rechthuis van Zegwaart, dat tevens herberg was, had hij 2 1/2 vat beschikbaar gesteld³⁸⁹.

Joan I Osy, geboren te Rotterdam op 9 juli 1699, was in 1727 getrouwd met Marie-Josèphe de Bie, geboren te Antwerpen op 11 maart 1705. Ze hadden zes kinderen, te weten Joan II, Barbara Maria, Maria Theresia, Cornelis Joseph, Christina Helena en Theresia Eleonora³⁹⁰. In 1743 hertrouwde Joan met Cornelia Petronella van Wevelinckhoven³⁹¹.

Op 20 november 1772 stierf Joan I te Rotterdam³⁹². Vijf dagen voor zijn dood maakte hij zijn testament waarin hij zijn vijf nog in leven zijnde kinderen benoemde tot enige erfgenamen. Aan de armen van Zegwaart legateerde hij f 1.000,—³⁹³. Het jaar daarop werd het grootste deel van zijn boedel verdeeld. Dit deel van zijn nalatenschap had de waarde van 1.472.943 gulden, 14 stuivers en 8 duiten³⁹⁴.

In de kerk van Zoetermeer werd het wapen van de overleden ambachtsheer geplaatst³⁹⁵.

Joan I woonde in Rotterdam in een huis aan de Wijnhaven. In Kralingen had hij de buitenplaats Rozenhof. Deze huizen waren al in bezit van zijn vader³⁹⁶.

Palenstein werd tot 1756 bewoond door de weduwe Van Goens. Vanaf dat jaar werd het gebruikt als huis van Joan Osy II, de zoon van de ambachtsheer³⁹⁷. Waarschijnlijk gebruikte Joan II Palenstein als buitenhuis.

Joan II Osy

In 1773 werd Joan II Osy beleend met het ambacht Zegwaart en het huis Palenstein³⁹⁸. Het jaar daarop werd de Palensteinse polder in opdracht van de erfgenamen van de overleden ambachtsheer en de overige aandeelhouders van de polder in het openbaar verkocht³⁹⁹. In de verkoopvoorwaarden werd onder andere bedongen dat aan de ambachtsheer of zijn erfgenamen jaarlijks een bedrag van f 913,- moest worden betaald als afkoopsom van de rechten die de ambachtsheer had in de tienden, visserij en wegen van de Palensteinse polder⁴⁰⁰. De meeste landen van de Palensteinse polder werden door de nieuwe ambachtsheer en zijn familie gekocht⁴⁰¹.

Joan II Osy volgde zijn vader op als hoofd van het handelshuis. Ook hij was een succesvol koopman. Hij was consul van het keizerrijk Oostenrijk. In 1778 werden hij en zijn broer Cornelis Joseph door Maria Theresia van Oostenrijk verheven tot rijksridder. Drie jaar later was Joan II Osy gastheer van de Oostenrijkse keizer Jozef II, die het jaar daarvoor zijn moeder Maria Theresia had opgevolgd en een bezoek bracht aan Holland. Op zondag 8 juli kreeg de keizer een rondleiding door de droogmakerijen. Op Palenstein werd hem een lunch aangeboden⁴⁰².

Joan II was twee keer gehuwd en had twee zonen. Zijn eerste vrouw was Liduina Maria van der Linden (gest. 1751), dochter van Jan van der Linden en Anna Maria van Wevelinckhoven⁴⁰³. Uit dit huwelijk stamt Joan Karel die later de heerlijkheid Wychen van zijn grootmoeder zou erven. Op 4 februari 1755 hertrouwde hij met Anne Marie Vloers, geboren op 22 februari 1729, gestorven te Rotterdam op 23 december 1784⁴⁰⁴, dochter van mr Anthony Vloers en Johanna Baldawina van Gestel⁴⁰⁵. Zij was de moeder van Balduinus, de latere ambachtsheer van Zegwaart.

Joan II stierf op 25 oktober 1790 te Rotterdam. In 1788 had hij zijn testament gemaakt waarin hij onder meer bepaalde dat zijn jongste zoon het ambacht Zegwaart en het huis Palenstein tegen betaling van f 50.000,—, de landerijen in de Palensteinse polder tegen betaling van de koopprijs waarvoor Joan II ze zelf had gekocht, en zijn woonhuis te Rotterdam met de inboedel tegen betaling van f 50.000,— uit zijn nalatenschap mocht nemen. Zijn twee zonen waren zijn enige erfgenamen⁴⁰⁶.

Op 22 november 1790 werd de nagelaten boedel van Joan II al voor een deel gesplitst en verdeeld onder zijn zonen. Dit deel van de nalatenschap had een waarde van ruim f 466.000,—. De rest van de nalatenschap, waaronder de buitenplaats Rozenhof, bleef voorlopig onverdeeld. Aan Balduinus werden

ondermeer de goederen toebedeeld waar hij volgens het testament van zijn vader recht op had⁴⁰⁷.

Joan II Osy woonde in Rotterdam. In 1775 kocht hij een groot huis aan de Leuvehaven⁴⁰⁸. Het huis van zijn vader aan de Wijnhaven werd verkocht in 1779⁴⁰⁹. Het Rozenhof gebruikte hij als buitenplaats⁴¹⁰. Ook verbleef hij op het huis Palenstein⁴¹¹.

Van 1775 t/m 1782 wordt mr Toussijn Woordhouder als bewoner van Palenstein vermeld⁴¹². Hij was in die jaren schout en secretaris van Zegwaard⁴¹³ en stadhouder van de lenen van Palenstein. Ook was hij hier notaris⁴¹⁴. Van 1783 tot het najaar van 1787 bewoonde Herbertus Johannes Vonk Palenstein⁴¹⁵. Ook hij was schout en secretaris van het ambacht⁴¹⁶ en stadhouder van de lenen van Palenstein.

In september 1787 vond er een omwenteling in de Republiek plaats. De patriotten werden door de aanhangers van de stadhouder Willem V verdreven. Ook in Zegwaard was het in deze tijd onrustig. Vele inwoners keerden zich tegen de patriot Pieter van den Bosch. Een aantal personen wilde enige papieren van hem hebben. Volgens Van den Bosch waren deze in bezit van de schout. Omdat voor zijn huis veel onrustig volk was raadde een vriend hem aan om een veiliger oord te vinden op het huis Palenstein, waar de schout woonde. Later is Van den Bosch tijdens een vlucht-poging verdronken⁴¹⁷.

Schout Vonk was ook een patriot. Hij was kapitein bij het Genootschap van Wapenhandel en deelnemer van het burgerleger dat zich keerde tegen de stadhouder⁴¹⁸. In deze dagen bevond hij zich niet in Zegwaard. Mevrouw Vos, die toen ook op Palenstein woonde, verzocht het ambachtsbestuur of het archief van het ambacht, dat zich op Palenstein bevond, overgebracht kon worden naar het rechthuis. Het ambachtsbestuur besloot om het "comptoirkamer" van een slot te voorzien en wachters in het huis te plaatsen. Bij de ambachtsheer zou om advies worden gevraagd⁴¹⁹. De woedende volksmassa had blijkbaar belangstelling voor de papieren die schout Vonk in bezit had en die kennelijk opgeborgen waren op het huis Palenstein.

In november 1787 trokken er legerstroepen door Zegwaard. Op de 11de van die maand werd op Palenstein bij mevrouw Vos een luitenant-kolonel ingekwariert. De volgende dag 2 kapiteinen en een knecht en op de 23ste een kapitein⁴²⁰.

Vonk kon zich niet handhaven als schout en secretaris van het ambacht en als stadhouder van de lenen van Palenstein. Hij werd eind 1787 vervangen door Ysbrand Bolman⁴²¹. Ook deze schout woonde op Palenstein⁴²². In 1789 werd hij opgevolgd door Cor-

nelis Maaskant. Hij was tot 1795 schout en secretaris⁴²³. Tot 1791 wordt hij vermeld als bewoner van Palenstein⁴²⁴. In 1791 werd het oude Palenstein door de nieuwe ambachtsheer afgebroken en vervangen door een modern landhuis.

Noten

- 1 Grootveld en Koopmans, 1987, blz. 5.
- 2 Muller, 1901, 181-182 en 220.
- 3 Fremery, 1891, nr 309.
- 4 van der Bergh II, nummer 936
- 5 1306 januari 28. Rijksarchief Zuid-Holland (RAZH), archief Graven van Holland (GvH), inv. 243 f.69
- 6 van Wijn, 1812, 125.
- 7 1331 maart 31. RAZH, GvH, inv. 243 f.68v. Bevestiging door de graaf van de lijftocht van Guyote van IJsselstein door haar man Jan van Egmond met de tienden van Huisduinen en Zegwaard, 10 pond uitgezonderd.
- 8 Dek, Egmond, 14.
- 9 Geen datum, waarschijnlijk uit de jaren 1292/96. de Fremery, supplement, 1891, nr 228. Volgens van Heussen, 1725, 893, had Zoetermeer van ouds een kerk aan de Broekweg.
- 10 Grootveld en Koopmans, 1987, 5.
- 11 Hamaker, 1876, 2e deel, 140.
- 12 Westenbroek en van der Valk, 1993, blz.72-79.
- 13 van Mieris, 1755, deel III blz. 28, 12-8-1373.
- 14 van Mieris, 1755, deel III blz. 305, 13-5-1386.
- 15 Archief Hoogheemraadschap van Rijnland (AHR), Oud Archief Rijnland, inv. 8404. 5 juni 1396.
- 16 (RAZH), Archief Leen- en registerkamer (LRK), inv. 265 f.2
- 17 de Jong, 1957, 13.
- 18 van Leeuwen, 1685, 942.
- 19 van Mieris III, 1755, deel III, 285. 17-11-1373.
- 20 RAZH, (GvH), inv. 1240 f.153. 23-11-1385.
- 21 RAZH, LRK 265 f.3. 14-1-1390.
- 22 RAZH, GvH inv. 1245 f.39, 39v en f.40. Juli 1390.
- 23 Bode gezonden op 1 augustus 1390, 14 juni 1392, november 1392, 25 april 1399 en 3 september 1399, (RAZH, GvH, resp. inv. 1245 f.80v, inv. 1246 f.67, en f.70, inv. 1353 f.73 en f.80).
- 24 van Mieris, 1755, deel III blz. 582. 17-10-1391.
- 25 van Mieris, 1755, deel III blz. 673. 3-5-1398.
- 26 RAZH, GvH inv. 1353 f.73. 25-4-1399
- 27 RAZH, GvH inv. 1353 f.80
- 28 RAZH, GvH inv. 1254 f.87v en f. 24-2-1400 en 27-2-1400.
- 29 RAZH, GvH inv. 1255 f.76v en f.77.
- 30 van Mieris, deel IV 1756, 20. 5/6-6-1405.
- 31 RAZH, GvH inv. 629 f.13 en f.20.
- 32 De tresorier ontving in 1410 een boete van heer Willem wegens breuken en misdaden inzake de Hoge Moer bij Zevenhuizen (RAZH, GvH, inv. 1259 f.21).
- 33 RAZH, GvH inv. 204 f.73v. Een geleide voor 10 dagen.

- 34 RAZH, GvH inv. 204 f.74v. Een geleide voor 8 dagen.
- 35 RAZH, GvH inv. 204 f.83v.
- 36 RAZH, GvH. inv. 893 f.15.
- 37 RAZH, GvH inv. 1264 f.98 en f.99v. 17-7-1410 en 5-8-1410.
- 38 RAZH, GvH inv. 205 f.19
- 39 RAZH, GvH inv. 237 f.78v
- 40 RAZH, GvH inv. 1264 f.107v, f.108, f.113v, f.114v, f.117, 119 en f.121.
- 41 RAZH, Math., inv. 1064 f.50. De inhoud van de zoenbrief is onbekend. Het bevond zich waarschijnlijk in het midden van de 16e eeuw in het huis aan het Rapenburg te Leiden in de lade 'Sevenhuysen'.
- 42 Die cronycke, 1585, 28ste divisie, 5e capittel.
- 43 RAZH, GvH, inv. 894 f.17. 4-1-1418.
- 44 In Hoefnagel, 1980, 26 staat vermeld dat Palenstein nog voor 1150 moet zijn gesticht. Dit is onjuist. Hoefnagel baseert zijn uitspraak op een artikel van Belonje, 1950, kolom 177-181. Belonje suggereert dat Palenstein in het begin van de 12de eeuw kan zijn gesticht. Hij kwam tot deze conclusie doordat Palenstein op de kaart uit 1615 van het Hoogheemraadschap Rijnland rond is getekend hetgeen op een hoge ouderdom van het kasteel duidde. Deze kaart is echter op vele details onbetrouwbaar. Op de latere kaarten van Rijnland is Palenstein vierkant getekend.
- 45 RAZH, Archief van de familie Heereman van Zuydwijk 1360-1880, inv. 1756. 6-11-1398.
- 46 Op 24 en 27 februari 1400, 20 sept. 1410 en 4 november 1410 is een bode gezonden naar Zoetermeer (RAZH, GvH, resp. inv. 1254 f. 87v, en f., inv. 1264 f.113v en f. 114v).
- 47 Rijksarchief Utrecht (RAU). Baronie van IJsselstein, inv. 1 f.17, los. Datum akte is 5-5-1405. RAZH, LRK inv. 265 f. 1, een bijna gelijke akte doch zonder datum.
- 48 RAZH, LRK, inv. 265 f.1. Deze aantekening komt niet voor bij de gedateerde akte.
- 49 RAZH, Math. (Math.), inv. 1064 f. 50v. De tekst van de leenakte is onbekend. Hij bevond zich in het midden van de 16e eeuw waarschijnlijk in het huis aan het Rapenburg te Leiden in de lade 'Sevenhuysen'. Machteld werd aan het begin van de 15e eeuw 'de vrouwe van Palenstein' genoemd (zie RAU, Archief Baronie IJsselstein 1 f.42).
- 50 Mededeling van mevrouw De Moor.
- 51 RAZH, Math., inv. 1064 f.50. De inhoud van de huwelijksvoorwaarden is onbekend. Het contract bevond zich in het midden van de 16e eeuw waarschijnlijk in het huis aan het Rapenburg te Leiden in de lade 'Sevenhuysen'.
- 52 RAZH, LRK inv. 274 f.526. Bevestiging door de Heer van Egmond op 2-11-1409.
- 53 Rijksarchief van Utrecht (RAU), Archief Baronie van IJsselstein, inv. 1 f.42. Geen datum. Johan van Egmond was toen heer van Egmond en IJsselstein.
- 54 RAZH, Math., inv. 1064 f. 50. De inhoud van de scheidingsakte is onbekend. Het bevond zich in het midden van de 16e eeuw waarschijnlijk in het huis op het Rapenburg te Leiden in de lade 'Sevenhuysen'.
- 55 Hier is geen belening bewaard van gebleven.
- 56 Ros-De Korte, 1972, kolom 278. Het jaar van hun huwelijk wordt vermeld in een akte die zich waarschijnlijk in het midden van de 16e eeuw in het huis op het Rapenburg te Leiden bevond in de lade 'Sevenhuysen' (RAZH, Math., inv. 1064 f. 50.)
- 57 Hier is geen belening van bewaard gebleven.
- 58 RAU. Archief Baronie van IJsselstein, inv. 1 f.42.
- 59 RAU. Bisschoppelijk Archief, inv 271 f.34v.
- 60 RAZH, LRK, inv. 265 f.5. De belening vond plaats op 18 januari 1446.
- 61 RAZH, Math., inv. 1064 f. 50v. De inhoud van de leenakte is onbekend. Het bevond zich in het midden van de 16e eeuw waarschijnlijk in het huis aan het Rapenburg te Leiden in de lade 'Sevenhuysen'.
- 62 Op 15 september 1416, 3 augustus 1423 en 7 november 1423 is een bode gezonden naar Zoetermeer naar Jan van Egmond (RAZH, GvH. resp. inv. 1269 f.69v, 1281 f.53 en f.54v. Op 14 februari 1421, 2 oktober 1421, 21 oktober 1424 is een bode naar Zoetermeer gestuurd voor Aernt van Egmond (RAZH, GvH. resp. inv. 1275 f.51 en f.107, 1283 f.59v). De rekening van de 100ste penning van Rijnland van 1424 vermeldt Jan en Aernt als inwoner van Zegwaart (RAZH, GvH, inv. 1900).
- 63 RAU. Bisschoppelijk Archief, inv. 271 f.42. Belening vond plaats op 11-1-1419.
- 64 RAZH, GvH, inv. 1275, f. 42.
- 65 RAZH, GvH, inv. 1275 f.51. Bode aan Aernt gezonden op 14-2-1421.
- 66 RAZH, GvH, inv. 1275 f.107.
- 67 RAZH, GvH, inv. 1278 f.37. Bode gezonden aan hem op 28-5-1422.
- 68 RAZH, GvH, inv. 212 f.12.
- 69 RAZH, GvH, inv. 1283 f.36v.
- 70 van Mieris, 1756, 749. 25-1-1425.
- 71 RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer, rekeningen (Grek) inv. 126 f.44. Op 21-6-1425 werd een bode met een brief betreffende deze gevangenen naar Aernt gezonden.
- 72 RAZH, Grek, inv. 126 f.50. Bode gezonden naar Aernt op 5-9-1425.
- 73 RAZH, GvH, inv. 895 f.31
- 74 Die cronycke, 1585, 28ste divisie 38ste capittel.
- 75 RAZH, Grek, inv. 128 f.27v.
- 76 L.G.N. Bouricius, Grafboek van de Oude kerk der stad Delft, in de Wapenherout, jaargang 1910, 246.
- 77 RAZH, GvH, inv. 895 f.44v.
- 78 RAZH, GvH, inv. 896 f.11v.
- 79 RAZH, Hof van Holland (HvH), inv. 1 f.50. 2 okt. 1429.
- 80 RAZH, Heerlijkheid van Katwijk, inv. 1 f.7v. 7-11-1431.
- 81 RAZH, GvH, inv. 896 f.35. Benoeming vond plaats op 15-8-1432. Op 6-2-1435 werd een nieuwe schout benoemd, idem f.56v.
- 82 GaR, Oud stadsarchief Rotterdam, inv. 1554.
- 83 RAZH, GvH, inv. 896 f.140.
- 84 van Leeuwen, 1685, 1509.
- 85 RAZH, Grek, inv. 146 f.152.

- 86 Ysbrand van Alkemade werd op die dag benoemd als opvolger van wijlen Aernt van Egmond (RAZH, GvH, inv. 896 f.144).
- 87 RAZH, Math., inv. 1064 f.50.
- 88 RAZH, Math., inv. 1064 f. 50.
- 89 Dat Otte van Egmond op Palenstein woonde blijkt o.a. uit een vermelding uit 1451. AHR, Oud archief Rijnland 14 f. 60v.
- 90 RAZH, LRK, inv. 264 f.28. 14 augustus 1451.
- 91 Rijksarchief voor de centrale regeringsarchieven voor 1795, Archief van de Nassause domeinraad, stukken betreffende de rechten en goederen van Anna van Buren, inv. 868. Koper was haar neef Frederik van Egmond, zoon van de heer van Egmond.
- 92 RAZH, LRK, inv. 264 f.26v. 14 augustus 1451. Belening met de helft van een half zevendeel van de Nieuwe Landen.
- 93 Archief van het hoogheemraadschap van Schieland, Oud archief Schieland, register A7 f.37 d.d. 10 augustus 1447; idem f.38v d.d. 24 februari 1450; RAZH, Handschriften, inv. 1263 d.d. 26 maart 1454.
- 94 AHR, Oud archief Rijnland 14, dinsdag na sint Jan.
- 95 AHR, Oud archief Rijnland 8350, 1448.
- 96 Hiervan zijn geen beleningen bewaard gebleven. Wel bewaard gebleven is een belening met ledige hand van 25-1-1451 (RAZH, LRK, inv. 274 f.527v).
- 97 RAZH, LRK, inv. 274 f.528. Het stuk land te 's Gravenzande wordt omschreven als de helft van een half zevendeel van de Nieuwe Landen. De erfgenamen van Dirk van Rijswijk hebben ook een aandeel in dit stuk land. De belening vond plaats op 16 september 1468.
- 98 Gemeentearchief Rotterdam, Oud Stadsarchief, inv. 2337.
- 99 In de grafelijke rekeningen worden de namen van de personen en steden vermeld die door de bode wordt aangedaan. Hieruit is een route af te leiden. Een route was: Willem van Egmond, Gouda, Oudewater en Schoonhoven. (RAZH, grafelijkheids rekenkamer rekeningen, inv. 165 f. 107 en inv. 169 f. 88).
- 100 Koenen, 1903, 448. Dek, 1966, kolom 325.
- 101 Deze worden door van Leeuwen, 948 genoemd. Volgens deze bron had hij nog een derde dochter die gehuwd was met Jan van der Leck Dirksz. Dit is onjuist. Jan was getrouwd met Johanna van Egmond die een dochter was van Dirk van Egmond (Dek, 1958, 13).
- 102 Ze wordt vermeld tussen 1488 en 1500. M. Hüffer, Bronnen voor de geschiedenis der abdij Rijnsburg, Rijks Geschiedkundige Publicatien, kleine serie 31, 1951, 438, 442, 489 en 940.
- 103 van Gouthoeven, 1620, 133.
- 104 RAZH, LRK, inv. 274 f.5. 22 mei 1473.
- 105 RAZH, LRK, inv. 265 f.200v.
- 106 RAZH, Staten van Holland voor 1572, inv. 1684.
- 107 van der Gouw, 1987, 97-98.
- 108 Fruin, 1876, 134.
- 109 Burger van Schoorel, 1767, 89. Op 7 juli 1485 beloofde Wouter van Egmond, heer van Schagen, dat hij zich zal houden aan de handvesten. Op 21 december van dat jaar deed hij voor de leenkamer van Holland eed als man van Josine van Schagen (RAZH, GvH, inv. 719 c.F f.6v).
- 110 RAZH, GvH, inv. 721 c.NH f.24, 21 december 1485. Vestiging van dit onderdeel van de huwelijksvoorwaarden op de leengoederen van Josine van Schagen.
- 111 van Leeuwen, 1685, 948. Op 7 augustus 1491 sloten Cornelis Cruesink en Johanna van Egmond een overeenkomst betreffende de Hildam. Wouter was dus al dood. Archief van het Hoogheemraadschap Rijnland, Oud archief Rijnland, inv. 3861).
- 112 RAZH, GvH, inv. 721 c.F f.9. Vestiging d.d. 25 augustus 1491 van een beding uit huwelijksvoorwaarden op de leengoederen van Josine vrouwe van Schagen.
- 113 van Leeuwen, 1685, 948. Ze was zeven jaar toen ze in 1493 stierf.
- 114 van Gouthoeven en van Leeuwen vermelden hem. David zou in 1493 zijn gestorven. Als hij werkelijk bestaan zou hebben moet hij voor zijn zusje Johanna gestorven zijn. Zij was in 1491 al ambachtsvrouw van Zevenhuizen en Zegwaard. Als David toen geleefd zou hebben, zou hij ambachtsheer moeten zijn aangezien leengoederen in het algemeen op de zonen vererven. Als er geen mannen zijn komen de dochters aan de beurt.
- 115 RAZH, Grek, inv. 183 f.73v, 21 augustus 1487, bode gezonden naar West Friesland; idem f. 77, bode gestuurd naar Schagen; Grek, inv. 186 f.69v en f.72v, bode gestuurd naar West Friesland.
- 116 Van deze beleningen zijn geen leenbrieven bekend. Dat ze in 1491 ambachtsvrouw van Zegwaard was blijkt uit een vermelding van 7 augustus 1491 (AHR, Oud archief Rijnland, inv. 3861/129).
- 117 van Leeuwen, 1685, 948.
- 118 Deze wordt vermeld in 1491 (AHR, Oud Archief Rijnland 3861/129).
- 119 Olivier Aerts wordt vermeld in 1450 (RAZH, handschriften, inv. 763 f.816).
- 120 Deze Otte wordt vaak verwisseld met haar gelijknamige tante, die ambachtsvrouw van Zegwaard was van 1445 t/m 1468.
- 121 RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer, registers, inv. 490 f.80v. Benoeming op 9 september 1475.
- 122 RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer, registers, inv. 491 f.18. Benoeming op 4 september 1479.
- 123 van Leeuwen, 1685, 1115.
- 124 RAZH, GvH, inv. 718 c.G en A, f.3v. 31 augustus 1470.
- 125 RAZH, GvH, inv. 721 c. G. en A. f.2.
- 126 Gemeentearchief Leiden (GaL), Archieven der Secretarie van de Stad Leiden (1253-1575), inv. 1439 en 1941. Otte werd op 26 oktober 1470 met de goederen beleend.
- 127 In 1488 worden de kinderen van wijlen Adriaan van Zwieter vermeld als hoofdingelanden van de Nieuwe Landen te 's Gravenzande Gemeentearchief Rotterdam (GaR), Archief Nieuwe Landen inv. 738). Hieruit

- blijkt dat Otte van Egmond de landen in het Nieuwe Land heeft bezeten.
- 128 Dit staat vermeld op de Memorietafel van het geslacht Van Zwieten. Dit schilderij bevindt zich in de Lakenhal te Leiden.
- 129 GaR, archief van de Nieuwe Nieuwe Landen, inv. 738.
- 130 Lunsingh Scheurleer, Willemijn Fock en Van Dissel, 1992, deel VIa, 292. Dat Adriaan van Zwieten in 1481 in een huis aan de Vrouwensteeg woonde is onjuist. Hier woonde Hugo van Zwieten (Die cronycke, 1585, 31e divisie, 28 kapittel).
- 131 RAZH, GvH, inv. 721 c.NH f.24. Jan werd op 21 december 1485 beleend.
- 132 GaR, archief van de Nieuwe Landen, inv. 738. De kinderen van wijlen Adriaan van Zwieten zijn in 1488 hoofdingelanden van de Nieuwe Landen.
- 133 RAZH, GvH, inv. 721 c.NH f.24. De belening vond plaats op 19 februari 1487.
- 134 RAZH, GvH, inv. 721 c.G en A f.2v. Belening vond plaats op 20 juli 1487.
- 135 RAZH, GvH, inv. 721 c.G en A. f.2.
- 136 Hiervan is geen belening bewaard gebleven.
- 137 RAZH, GvH, inv. 723 c.NH f. 62v. Hij kocht het van Maria Jan van Rietvelds dochter. Belening vond plaats op 28 november 1505. Zie ook A.M. Hulkenberg, 't Hof van Hillegom, 1978, 8-10.
- 138 RAZH, GvH, inv. 723 f.23v. Op 12 augustus 1501 werd dit beding uit de huwelijksvoorwaarden op de leengoederen van Jan van Zwieten gevestigd.
- 139 Dit staat vermeld op de Memorietafel van het geslacht Van Zwieten. S. van Leeuwen geeft echter 9 augustus 1510 als sterfdatum op (Batavia Illustrata, 1685, 1505).
- 140 RAZH, GvH, inv. 725 c.K f.14v. Haar zoon werd op 11 november 1524 beleend met een leen dat afkomstig was van wijlen zijn moeder, de vrouwe van Lignes.
- 141 In 1505 bindt Jan o.a. zijn woonhuis, gelegen aan het Rapenburg te Leiden, aan een losrente (RAZH, GvH, inv. 723 c.NH? f.55).
- 142 van Kan, 1984, 75.
- 143 RAZH, Grek, inv. 492 f.54v, 18 oktober 1509.
- 144 van Leeuwen, 1685, 1503. Jan werd op 27 februari benoemd in de plaats van Adriaan van der Does die op 25 februari was overleden.
- 145 van Leeuwen, 1685, 1510. Vermelding uit 1507 en 1512 (sic).
- 146 van Leeuwen, 1684, 1115 en 1504.
- 147 RAZH, LRK, inv. 274 f.7. Belening door de graaf van Egmond met de Egmondse leengoederen. RAZH, GvH, inv. 724 f.44. Belening door de grafelijkheid met de Hollandse lenen.
- 148 RAZH, GvH, inv. 725 c.K f.14v. 11 november 1524.
- 149 RAZH, GvH, inv. 725 c.NH f.69. 21 november 1524.
- 150 RAZH, HvH, inv. O 502, no 127.
- 151 RAZH, Leenhof van Holland en West-Friesland 1519-1577, inv. nr 2a f.218.
- 152 RAZH, GvH, inv. 726 c.NH f.7 en 11. Belening door de grafelijkheid met de grafelijke lenen op 30 augustus en 12 september 1527. RAZH, LRK, inv. 274 f.7.
- Belening door de graaf van Egmond met de Egmondse lenen op 22 juli 1527.
- 153 RAZH, GvH, inv. 725 c.NH f.93v. Belening vond plaats op 11 maart 1527. Te houden op de manier waarop Jan van Zwieten het in leen hield.
- 154 RAZH, Leenhof van Holland en West-Friesland 1519-1577, inv. 2a f.218. De uitspraak vond plaats op 18 september 1557.
- 155 RAZH, GvH, inv. 727 c.NH f.48. Belening vond plaats op 20 maart 1541.
- 156 RAZH, GvH, inv. 727 c.NH f.78. Belening vond plaats op 4 augustus 1545.
- 157 RAZH, RAZe, inv. 42 f.231.
- 158 Fruin, 1866, 302-303.
- 159 Diepeveen, 1950, 31.
- 160 de Geer, 1852, 280.
- 161 RAZH, GvH, inv. 729 c.NH f. 21.
- 162 GaL, Archieven van de Kloosters, inv. 889 f.16v.
- 163 Er zijn vele vermeldingen dat Johanna van Zwieten het huis op het Rapenburg bewoonde waaronder RAZH, Staten van Holland voor 1572, inv. 275. Rekening tiende penning Leiden 1544, f. 36.
- 164 Het huis Oosterlee, ook genoemd het Hof te Lier, was eigendom van de ambachtsheren van de Lier (van der Aa, 1846, 311). Toen in 1619 de heerlijkheid de Lier werd verkocht was dit inclusief het huis Oosterlee (de Geer, 1852, 284).
- 165 RAZH, Archief van de Staten van Holland voor 1572, inv. 419. rekening tiende penning Zegwaard 1544. In deze rekening wordt Palenstein niet genoemd. De bewoner van Palenstein is gevonden door de looproute van de gaarder van deze rekening te vergelijken met de looproute van de gaarders van de rekeningen van 1557 en 1562. In deze rekeningen wordt het huis van de vrouw van Opmeer vermeld.
- 166 RAZH, GvH, inv. 724 c.NH f.22. Willem van Alkemade droeg het ambacht over aan Pieter Schock.
- 167 RAZH, GvH, inv. 728 c.NH f.25. Hij kocht het ambacht van Adriaan van Zwieten.
- 168 Huisarchief kasteel Twickel, leenregister Wassenaar C f.5v. Willem werd in 1499 met dit goed beleend. Zijn oom heer Floris van Alkemade hield het goed gedurende zijn leven in vruchtgebruik. Het leen werd gehouden van de Burggraaf van Leiden.
- 169 RAZH, GvH, inv. 724 c.NH f.45. De belening vond plaats in 1511. Heer Floris van Alkemade was toen al overleden.
- 170 RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer, registers, inv. 492 f.54v.
- 171 van Leeuwen, 1685, 1504.
- 172 van Leeuwen, 1685, 1510.
- 173 van Nierop, 1990, blz 148.
- 174 van Leeuwen, 1685, 1504.
- 175 In dat jaar werd op 23 november haar zoon Floris beleend met haar kasteel ter Velde in Loenen. Zij was toen overleden (RAZH, GvH, inv. 725 c.G en A f.8v).
- 176 In dat jaar werd op 11 augustus zijn zus Otte van Coulster met zijn kasteel ter Velde te Loenen beleend (RAZH, GvH, inv. 726 c.A f.3v).
- 177 van Leeuwen, 1685, 923.

- ¹⁷⁸ Op 23 september 1546 werd haar zoon Jacob beleend met haar kasteel ter Velde in Loenen. Zijn vader heer Floris deed voor het de hulde (RAZH, GvH, inv. 728 c.A f.1).
- ¹⁷⁹ Wittert van Hoogland, 1909, 463-464.
- ¹⁸⁰ RAZH, GvH, inv. 726 c.NH f.91v. Bevestiging door de grafelijkheid van de huwelijksvoorwaarden die gesloten zijn op 17 september 1524.
- ¹⁸¹ van der Water, 1729, 163.
- ¹⁸² RAU, Kapittel St Jan te Utrecht, inv. 738.
- ¹⁸³ 28 september 1553, belening met het kasteel Oud-Poelgeest (Huisarchief kasteel Twickel, Leenregister Wassenaar F f.16). 9 januari 1554, belening met de woning Alkemade met 20 morgen en de Hoge Camp, 10 pond per jaar uit 100 morgen land te Benthuizen, het tweede deel van een stuk land geheten Waerderbroek en de ambachtsheerlijkheid Zoeterwoude (RAZH, GvH, inv. 728 c.NH f.95).
- ¹⁸⁴ 30 oktober 1554, belening met het ambachten van Zevenhuizen en Zegwaart met Palenstein en toebehoren (RAZH, LRK, inv. 274 f.528v). 19 oktober 1554, belening met de hoge heerlijkheid van Opmeer met toebehoren, de ambachten van de Lier en Zoutenveen, 5 houd rogger per jaar uit de tienden van hazerswoude, de Rijntienden in Zoeterwoude en Hazerswoude (RAZH, GvH, inv. 729 c.NH f.9v).
- ¹⁸⁵ RAZH, GvH, inv. 728 c.NH f.72. Huwelijksvoorwaarden gesloten op 5 oktober 1550 tussen heer Philips van Hamal en Margriete van Culemburg.
- ¹⁸⁶ In Zegwaart en Zevenhuizen leefde in de 17e eeuw een familie Palenstein. Deze stammen niet af van Heer Jan van Culemborg maar van personen die bij het huis Palenstein hebben gewoond.
- ¹⁸⁷ RAZH, HvH, inv. 537:8. De huwelijksvoorwaarden zijn gesloten op 18 februari 1557. Maria was de enige dochter van jhr Hubrecht Sloot en jvr Cornelis Jansdr, poorters van Rotterdam.
- ¹⁸⁸ RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer, registers, inv. 494 f.254. 1557 mei 29. S.J. Fockena Andreae, Het hoogheemraadschap van Rijnland, 1934, 399, meldt dat hij vanaf 1563 dijkgraaf en baljuw was: dit is fout.
- ¹⁸⁹ RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer, registers, inv. 495 f.205v, 1574 juli 17.
- ¹⁹⁰ Zij wordt vermeld in van Gouthouven, 1620, 198.
- ¹⁹¹ de Geer, 1852, 280. Het testament is gemaakt op 5 april 1562 op het huis Oud-Poelgeest.
- ¹⁹² RAZH, Leenhof van Holland en West-Friesland 1519-1577, inv. 2 f.39 e.v.
- ¹⁹³ RAU, Utrechts leenhof, inv. 95 f.72v. Belening Margriete van Culemburg op 17 augustus 1558 met het goed Renswoude bij de dood van haar vader.
- ¹⁹⁴ Gemeente archief Utrecht (GaU), Stadsarchief I, inv. 705, 1545 f.47.
- ¹⁹⁵ Muller Fz, 1890, blz.137-138. Aan het begin van de 17e eeuw woonde hun dochter Margriete nog in dit huis. Op 6 mei 1620 woonde Cornelis van Sijpenesse in dit huis (GaU, stadsarchieven II, inv. 1620, 3242). Deze droeg het op 6 februari 1628 over aan Elisabeth van Schagen (GaU, Stadsarchieven II, inv. 3242, 1628). Op 1628 februari 16 droeg zij het voorste deel over aan haar zuster Adriana (GaU, stadsarchieven II, inv. 3242, 1628).
- ¹⁹⁶ Calkoen, 1902, blz 50.
- ¹⁹⁷ De tiende penning van 1558 maakte melding van de vrouwe van Opmeer op Poelgeest (RAZH, Staten van Holland voor 1572, inv 1055). Haar testament maakte ze ook op Poelgeest (de Geer, 1852, 282).
- ¹⁹⁸ RAZH, Staten van Holland voor 1572, inv 1011. Willem van Palenstein was toen baljuw van Rijnland.
- ¹⁹⁹ De tiende penning van Leiden uit 1561 vermeldt Charles de Bourgondië als bewoner van het huis aan het Rapenburg (RAZH, Staten van Holland voor 1572, inv. 1330). In 1562 wordt de bode van het hoogheemraadschap Rijnland gezonden naar Charles de Bourgondië op Oud-Poelgeest. In 1564 werd Claes Dircks beleend met een stukje veen in Moerkapelle. Elk jaar moest hij hiervoor 15 carolusgulden betalen aan Charles de Bourgondië die in Leiden of op Oud-Alkemade verbleef. Op 18 februari 1566 werd een bode gezonden naar het huis Oud-Poelgeest voor Jan van Mathenesse en Ysbrand van Merode (RAZH, GvH, inv. 734 f.51). In 1562 kreeg Jan van Mathenesse vrijdom van wijnaccijns voor de periode dat hij zich in Leiden bevond (de Geer, 1850 blz. 90). Margriete en haar kinderen waren ook bij Agatha inwonend (Bijleveld, 1942, kolom 191-193).
- ²⁰⁰ Jan van Mathenesse, de man van Florentine van Culemburg, was in 1574 te Utrecht als vluchteling (de Geer, 1850 blz. 88). Charles de Bourgogne bevond zich in 1573 in de stad Utrecht (Archief Zoetermeer (GAZm), Oud archief Zegwaart (OaZ) 78, omslag van het stuk.
- ²⁰¹ van der Monde, 1845, 155.
- ²⁰² RAZH, Staten van Holland voor 1572, inv. 1169. Tiende penning Zegwaart f.21-22.
- ²⁰³ RAZH, Staten van Holland voor 1572, inv. 1495. Tiende penning Zegwaart 1562. Dat deze lieden op Palenstein woonden blijkt uit de route die de gaarder heeft gelopen.
- ²⁰⁴ RAZH, LRK, inv. 274 f.529. De belening vond plaats op 22 april 1562.
- ²⁰⁵ de Herckenode, 1865, 279.
- ²⁰⁶ RAZH, GvH, inv. 729 c.Z f.29v. De huwelijksvoorwaarden zijn gesloten op 25 oktober 1556.
- ²⁰⁷ Poswick, 1890, 103.
- ²⁰⁸ Gemeentelijke archiefdienst Utrecht (GaU), Stadsarchief I, inv. 705, 1562, f.7.
- ²⁰⁹ GaU, Stadsarchief I, inv. 705, 1565 f.13.
- ²¹⁰ RAU, Kleine Kapittels en Kloosters, inv. A2 f.480 en f.519v. Op 19 april 1567 kocht Charles 3/4 deel van de tienden. Op 25 september 1570 kocht hij het resterende deel.
- ²¹¹ RAU, Utrechts Leenhof, inv. 95 f.218v. De belening vond plaats op 10 september 1571.
- ²¹² RAZH, GvH, inv. 744 f.128v. In dit stuk staat dat Marten Toenisz de leenman is. In andere stukken wordt echter steeds Maarten Jans vermeld.
- ²¹³ van Gelder, 1976, 267.
- ²¹⁴ In 1573 werd een bode naar Charles de Bourgogne te Utrecht gezonden (Gemeentearchief Zoetermeer

- (GAZm), Oud archief Zegwaart (OaZ), inv. 78, omslag van het stuk).
- 215 Van de geannoteerde goederen van Charles de Bourgogne is nog een rekening bewaard gebleven (RAZH, Rekenkamer ter Auditie, inv. 4551).
- 216 Resoluties Staten van Holland 27 februari 1577.
- 217 RAZH, LRK, inv. 274 f.529v.
- 218 Zie bijvoorbeeld in de ambachtsrekeningen van Zegwaart (GAZm, OaZ, inv. 1419, 1420).
- 219 Op 18 juni 1570, 7 juni 1577 en 22 april 1579, (GAZm, OaZ, resp. inv. 1419, 1423 en 1425).
- 220 Op 29 mei 1571?, 6 mei 1573 en 3 juni 1578, (GAZm, OaZ, resp. inv. 1420, 1422 en 1424).
- 221 Op 16 april 1580, ten huize van de schout, (GAZm, OaZ, inv. 1426).
- 222 GAZm, OaZ, inv. 1400.
- 223 Van 1566 t/m 1571 wordt hij als secretaris vermeld (AHR, Oud archief Rijnland, inv. 8400).
- 224 RAZH, RAZe (RAZe), inv. 5.
- 225 Hij wordt van 1566 t/m 1575 vermeld als schout (RAZH, RAZe inv. 5 en 37).
- 226 van Mieris, 1732, deel I blz. 95.
- 227 Poswick, 1890, 104.
- 228 Poswick, 1890, ?.
- 229 Poswick 1890, 104 schrijft dat Charles een teruggetrokken leven leidde op het kasteel van Fallais vanaf het moment waarop hij dit huis ontving. Dit is gezien de gegevens uit Holland en Utrecht onjuist.
- 230 Poswick, 1890, 104.
- 231 RAZH, GvH, inv. 744 f.128v.
- 232 RAZH, LRK, inv. 274 f.532v. De belening vond plaats op 5 maart 1583.
- 233 RAU, Utrechts leenhof, inv. 98 f.278. De belening vond plaats op 10 oktober 1597.
- 234 RAU, Kleine Kapittels en Klooster, inv. 505/6 f.177.
- 235 RAZH, HvH inv. 46 f.127. Mr Pieter Moillart wordt benoemd tot de administrateur van het sterfhuis van de heer van Froidmont. Johan heer van Mathenesse was in het testament van de heer van Froidmont benoemd tot executeur en administrateur van de boedel maar heeft de benoeming niet aanvaard.
- 236 Poswick, 1890, 106.
- 237 RAZH, RaZ, inv. 38, op 18 mei 1583.
- 238 RAZH, RAZe, inv. 42 f.232.
- 239 RAU, Kapittel van St Jan te Utrecht, inv. 740.
- 240 RAU, Utrechts leenhof, inv. 99 f.43v.
- 241 Rijksarchief voor de centrale regeringsarchieven voor 1795, Familiearchief van Dorp, inv. 1409.
- 242 RAZH, RAZe, inv. 45 f.409v. Het huis met erf werd op 6 april 1613 getransporteerd.
- 243 Jan Gerrits Boucholt, schout van Zoetermeer kocht het huis en erf waar toen een kaatsbaan op was, in 1621. Het was afkomstig van Jan Dirx Bovenwater (RAZH, RAZe, inv. 47 f. 290v). In 1622 werd het verkocht aan Claes Claesz Schout. (RAZH, RAZe, inv. 47 f. 371). Deze droeg het over aan Louris Pieters van Hoorn. Hier is geen transportakte van bekend. Louris Pieters van Hoorn verkocht het in 1635 aan Lenert Vranckenzen en Pieter Adriaens de Cocq ten behoeve van de remonstrantse gemeente. Het perceel lag volgens de transportakte naast het perceel van de ambachtsheer (RAZH, RAZe, inv. 60 f.84).
- 244 RAZH, HvH, inv. 727:107. Waarom de heerlijkheid hem werd onttrokken is onbekend.
- 245 RAZH, HvH, inv. 727:107.
- 246 In 1583 en 1586 wordt hij vermeld als rentmeester (RAZH, RAZe inv. 5 en RAZH, LRK, inv. 274 f.804).
- 247 Jean wordt in 1593 en 1595 vermeld als rentmeester en stadhouder (RAZH, leenkamer Wildevenen, inv. 1 en GAZm, OaZ, inv. 4627).
- 248 Poswick, 1890, 106.
- 249 Vermelding Dirk Jans Laguillion, dood voor 6 februari 1671 en Jan Dirks Laguillion, dood voor 1 oktober 1660 (RAZH, Gaarders Zegwaart, inv. 2).
- 250 RAZH, RAZe, inv. 234.
- 251 Claes wordt als rentmeester vermeld in 1621 (GAZm, OaZ, inv. 1402).
- 252 Koninklijke Bibliotheek Den Haag, pamflet 3461. Bontenbal, juni 1993, 24-31.
- 253 Dek, 1969, 106.
- 254 van Leeuwen, 1685, 923.
- 255 Wittert van Hoogland, 1909, 562.
- 256 RAZH, LRK, inv. 290 f.17.
- 257 RAU, Archief van het kapittel ten Dom 702-6 f.423. Op 12 april maakte hij te Utrecht op zijn sterfbed een testament (GaU, notarieel, inv. U 012 u 007 f.46).
- 258 RAU, Archief van het Kapittel ten Dom, inv. 702-6 f.551v. Op 3 november van dat jaar maakte ze te Antwerpen op haar sterfbed een testament (RAZH, LRK, inv. 275 f.1343v)
- 259 St Marthe, 1865, 281.
- 260 GAU, Notarieel inv. U o12 u 007 f.46 en f.48.
- 261 Poswick, 1890, 106.
- 262 Vermelding uit o.a. 1604 dat hij in Froidmont woonde (RAZH, LRK, inv. 225 f.53). In 1617 maakte hij op zijn kasteel te Froidmont een testament (RAZH, LRK, inv. 290 f.17).
- 263 GAZm, OaZ, inv. 4627.
- 264 van Gouthoeven, 1620, 163.
- 265 GAZm, rekening molengeld 1617 en 1618.
- 266 GAZm, OaZ inv. 3313.
- 267 van der Aa, geen jaar, 554.
- 268 de Pater, 1917, 20.
- 269 Dek, 1969, 103.
- 270 Hooft, 1703, 515.
- 271 de Pater, 1917, 42.
- 272 de Pater, 125.
- 273 Dek, 1969, 98.
- 274 GAZm, OaZ, inv. 3519.
- 275 Hij wordt van 1582 tot 1594 vermeld als schout (RAZH, RAZe, inv. 38 en 41).
- 276 GAZm, OaZ, inv. 3520.
- 277 Hij wordt vermeld als schout van 1594 t/m 1620 (RAZH, RAZe, inv. 42 en 47).
- 278 Dit blijkt uit de looproute van de gaarder van de dorpsbelasting. GAZm, OaZ, inv. 349a en 349.
- 279 GAZm, OaZ, inv. 352.
- 280 RAZH, LRK, inv. 275 f.1343v. Testament gemaakt te Antwerpen op 3 november 1625.
- 281 RAZH, LRK, inv. 274 f.534v.

- 282 RAZH, LRK, inv. 275 f.1344. 15 maart 1628.
- 283 RAZH, LRK, inv. 275 f.1343v. E.B.F.F. Wittert van Hoogland, Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtsche ridderhofsteden en heerlijkheden, deel 1, 1909, 562-563.
- 284 RAZH, LRK, inv. 275 f.1344v.
- 285 RAZH, LRK, inv. 291 f.45v.
- 286 Wittert van Hoogland, 1909, 564.
- 287 RAZH, HvH, inv. 727:106.
- 288 RAZH, LRK, inv. 275 f. 1464. Belening 20 september 1628.
- 289 RAZH, HvH, inv. 727:107.
- 290 RAU, Kleine Kapittels en Kloosters, inv. 505-9 f.171. Belening 17 augustus 1630. Op 21 juni 1630 werd Catharina met deze tienden beleend (f. 169v).
- 291 RAZH, HvH, inv. 727:107.
- 292 RAZH, HR, inv. 731. 22 december 1639.
- 293 RAZH, LRK, inv. 275 f.1344.
- 294 Hij wordt als rentmeester vermeld vanaf 1630 (RAU. Kleine kapittels en kloosters, inv. 505-9 f. 171v) tot en met 1636 (GAZm, rekeningen molengeld 1631 t/m/ 1636).
- 295 RAZH, LRK inv. 275 f.1467. Belening op 27 juli 1638.
- 296 St Marthe, 1628 deel I, 786.
- 297 de Herckenrode, 1865, 1511.
- 298 de Herckenrode, 1865, 1647-1648. Biographie, 1907, 548-555.
- 299 RAZH, LRK, inv. 291 f.45v.
- 300 RAZH, LRK, inv. 275 f.1470. Belening op 31 januari 1642.
- 301 RAZH, HvH, inv. 55 f.159v.
- 302 GAZm, OaZ, inv. 103 en 104.
- 303 GAZm, OaZ, inv. 104 f.8.
- 304 Filiation généalogique de la très-ancienne, noble et illustre maison De Corswarem, issue des comtes de Looz, geen jaar, 21.
- 305 RAZH, LRK, inv. 275 f.1473. Belening op 18 maart 1643.
- 306 RAZH, LRK, inv. 138 f.303.
- 307 De belening vond plaats op 14 december 1610. Het leenregister is verloren gegaan.
- 308 Gemeentearchief Den Haag, DTB, inv. 73 f. 1 en 18.
- 309 In dat jaar werd haar zoon beleend met haar leengoederen. Zie volgende paragraaf.
- 310 van Leeuwen, 1041. Gerard werd op 16 november 1632 in het familiegraf in de Grote Kerk van Den Haag begraven (Gemeentearchief Den Haag, DTB, inv. 65 f.13 en 32v).
- 311 RAZH, HvH, inv. 842:95.
- 312 van Leeuwen, 1685, 1505.
- 313 van Leeuwen, 1685, 775-791.
- 314 Mensonides, 1946-1947, blz 224-228. Dit artikel is een aanvulling op van Diepen, 1945, blz 49-50. Jacob kocht de huizen die de voorgangers zijn van de huidige huizen op nr 12 en 13.
- 315 Bijleveld, 1949, blz 145-165.
- 316 GAZm, OaZ, inv. 3525. Vanaf 1653 moest de eigenaar 3 gulden en 4 stuivers meer betalen voor de verponding wegens een nieuw gebouwd huis. Voor nieuwe huizen gold een belastingvrijstelling van 8 jaar. Het nieuwe huis moet dus rond 1645 zijn gebouwd.
- 317 GAZm, OaZ, inv. 371 t/m 376.
- 318 Hij wordt van 1640 t/m 1655 vermeld als schout (RAZH, RAZe, inv. 50 t/m 54).
- 319 RAZH, RAZe, inv. 53 f.53v.
- 320 RAZH, Heerlijkheid Benthuisen, inv. 46.
- 321 RAZH, LRK, inv. 149 c.NH f.78 en c.ZH f.44v. Belening op 6 juli 1644.
- 322 RAZH, LRK, inv. 275 f.1474 en inv. 151 c.NH f.57. Belening op 24 mei 1651.
- 323 GAZm, OaZ, inv. 1025B.
- 324 Gemeentearchief Den Haag, DTB.
- 325 RAZH, LRK, inv. 291 f.202. De huwelijksvoorwaarden zijn op 11 augustus 1643 in Den Haag gesloten.
- 326 Kymmell, 1913, 289.
- 327 Gemeentearchief Den Haag, DTB, inv. 76 f.7 en 54. Ze werd op 31 mei 1655 begraven.
- 328 RAZH, HvH, inv. 842:95.
- 329 Gemeentearchief Den Haag, DTB, inv. 83 f.26 en 55
- 330 Toen Carels vrouw stierf werd de Vijverberg als haar woonplaats genoemd.
- 331 Bijleveld, 1949, blz 145-165.
- 332 RAZH, Heerlijkheid Benthuisen, inv. 30. Staat van schulden en lasten, achtergelaten door Carel van Wijngaarden.
- 333 RAZH, RAZe, inv. 54 f.181.
- 334 Gemeentearchief Den Haag, transportregisters 804 f.15v. Transport op 8 april 1665.
- 335 RAZH, LRK, inv. 155 c.G. en A f.10. De belening vond plaats op 4 augustus 1667.
- 336 RAZH, LRK, inv. 152 c.NH f.76. Belening op 17 september 1655.
- 337 RAZH, HvH, processtukken ID19 1/2.
- 338 GaL, Notarieel inv. 853 nr 121
- 339 GaL, Notarieel archief Leiden, inv. 853, nr 169, 170 en 171. Testament d.d. 29 november 1666 voor notaris Cornelis van Berendrecht te Leiden.
- 340 RAZH, LRK, inv. 158 c.A.E. f.1. Belening op 6 september 1673.
- 341 RAZH, LRK, inv. 156 c.NH f.115. Belening op 12 december 1670.
- 342 In het archief van de heerlijkheid van Benthuisen (RAZH) zijn hier vele voorbeelden van te vinden.
- 343 RAZH, HvH processtukken ID19 1/2.
- 344 RAZH, Archief van de familie Heereman van Zuydwijck 1360-1880, inv. 1770.
- 345 RAZH, Notarieel voor 1843, inv. 8889. Op 7 september 1691.
- 346 RAZH, HvH processtukken ID19 1/2
- 347 RAZH, DTB Voorschoten, inv. 4 f.109. 9 november 1670, DTB Wassenaar, inv. 1 f.56, 25 november 1670.
- 348 Fahne, 1858, 302.
- 349 Bijleveld, 1949, 164.
- 350 RAZH, Notarieel voor 1843, inv. 8887. Op 12 september 1685.
- 351 RAZH, Notarieel voor 1843, inv. 8887. Op 14 september 1685.

- 352 RAZH, LRK, inv. 293 f.315.
- 353 RAZH, DTB Voorschoten, inv. 1 f.48.
- 354 RAZH, DTB Zegwaard, inv. 2 f. 29v.
- 355 GAZm, OaZ, inv. 377-386. RAZH.
- 356 RAZH, LRK, inv. 161 c.NH f.37v. Belening op 8 februari 1686.
- 357 Kymmell, 1913, 29.
- 358 RAZH, LRK, inv. 161 f.37v, in de marge.
- 359 von Diest, 1926, 330. Anna von Diest, geboren Motzfeld was in 1701 te Voorschoten aanwezig bij de doop van haar kleinzoon (RAZH, DTB Voorschoten, inv. 1. f. 74).
- 360 RAZH, Hoge Raad 114, op 28 december 1710.
- 361 GaR, Oud stadsarchief Rotterdam, inv. 1553.
- 362 Gemeentearchief Den Haag, notarieel, inv. 924 f.407.
- 363 RAZH, HvH inv. 3077 op 2 juli 1705.
- 364 RAZH, Hoge Raad 114, op 28 december 1710.
- 365 RAZH, LRK, inv. 274-275.
- 366 RAZH, HvH, inv.3490. 18 juni 1731.
- 367 GaR, Oud stadsarchief Rotterdam, inv. 1553.
- 368 RAZH, DTB Voorschoten, inv. 1 f.68 en f.74
- 369 von Diest, 1926, 158-159.
- 370 RAZH, LRK, inv. 172 c.Egm. f.2. Belening op 29 juli 1732.
- 371 RAZH, LRK, inv. 171 f.129v. belening op 26 juli 1731.
- 372 RAZH, LRK, inv. 262 f.299v.
- 373 RAZH, LRK, inv. 295 f.289 en f. 309v.
- 374 RAZH, LRK, inv. 172 c. Egm. f.11v. Vanaf 1736 was Willem van Cleef fiduciair eigenaar.
- 375 RAZH, LRK, inv. 454 f.314v.
- 376 RAZH, LRK, inv. 173 c.NH f.59v.
- 377 GAZm, OaZ, inv. 387.
- 378 GAZm, OaZ, inv. 388.
- 379 GAZm, OaZ, inv. 4550.
- 380 RAZH, LRK, inv. 174 c.NH f.71v. Belening op 19 maart 1750.
- 381 Gemeentearchief Den Haag, Notarieel Den Haag, inv. 3183 no 394.
- 382 RAZH, notarieel voor 1843, inv. 8900 no 312.
- 383 Hardenberg, 1954, 155.
- 384 RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer, registers, inv. 22 f.32-36v.
- 385 Gemeentearchief Rotterdam, notarieel Rotterdam, inv. 2291 f.125.
- 386 RAZH, RAZe, inv. 2 f.19 en inv. 77A f. 15-29.
- 387 RAZH, RaZ, inv. 77A f. 122.
- 388 GaR. oud Notarieel archief Rotterdam (oNaR), inv. 3001 nr 262.
- 389 GAZm, OaZ, inv. 4629.
- 390 Annuaire, 1852, 246-247.
- 391 GaR, oNaR, inv. 3001 nr 262.
- 392 GaR, oNaR, inv. 3001, nr 262.
- 393 GaR, oNaR, inv. 2311 nr. 52.
- 394 GaR. oNaR, inv. 3001. nr 264.
- 395 GAZm, Oud archief Zoetermeer, inv. 1 f.55.
- 396 Hardenberg, 1954, 155, Rozenhof stond niet in Zegwaard zoals vermeld in Hoefnagel, 1980, 40.
- 397 GAZm, OaZ, inv. 393 t/m 397.
- 398 RAZH, prvo, c.Egm. f.13. Belening op 30 juni 1773.
- 399 De overige aandeelhouders waren Christina Helena Catharina Osy, voor 4/20 deel, Cornelis Joseph Osy vor 2/20 deel, Volkens Groen voor 1/20 deel en mr Johan Renerus Vloers, mr Anthonis Vloers, Anna Maria Vloers, de vrouw van Joan Osy jr, als enige kinderen en erfgenamen van Johanna Baldawina van Gestel, weduwe van mr Anthony Vloers voor waarschijnlijk 8/20 deel (RAZH, RaZ, inv. 77A f. 122-124).
- 400 van der Burch en Runsink, 1972, 7.
- 401 AHR, Oud archief Rijnland, inv. 8373b. Verkoop van de Palensteinse polder door de erfgenamen van Joan Osy. Joan Osy, ambachtsheer van Zegwaard kocht kavel 3, 12, 13, 14, 19. 27B en de de dijk en berm, gemerkt A. Cornelis Josephus Osy kocht kavel 5, 10, en 11. Christiana Helena Catharina Osy kocht kavel 16 en 17. Joan Christiaan Osy, heer van Wychum kocht kavel 20, 21, 24, 25, en 26B.
- 402 Precis, 1781, 12.
- 403 GaR, oud notarieel archief Rotterdam, inv. 3002 nr 182.
- 404 Annuaire, 1852, 248.
- 405 RAZH, RaZ, inv. 77A f.123.
- 406 GaR, Notarieel Rotterdam, inv. 2951:119.
- 407 GaR, Notarieel Rotterdam, inv. 2956 no 382.
- 408 GaR, Oud Rechterlijk Archief Rotterdam, inv. 612. Verp. nr 4930. no 4199. en verp. 4931 no 4200.
- 409 GaR, Oud Rechterlijk Archief Rotterdam, inv. 613, verp. nr. 5168, no 4301 D.
- 410 Dit wordt vermeld in de akte van boedelscheiding.
- 411 Hardenberg, 1954, 161.
- 412 GAZm, OaZ, inv. 398-404.
- 413 RAZH, RaZ, inv. 19. Vermeldingen
- 414 RAZH, notarieel voor 1843, inv. 8912-1814.
- 415 GAZm, OaZ, inv. 405-409.
- 416 RAZH, RaZ, inv. 19-20.
- 417 van der Aa, geen jaar, 131.
- 418 GAZm, OaZ, inv. 4 f.69v.
- 419 GAZm, OaZ, inv. 4. f.41v-42v.
- 420 GAZm, OaZ, inv. 4, f. 57v, 59v en 66.
- 421 RAZH, RaZ, inv. 20.
- 422 GAZm, OaZ, inv. 410.
- 423 RAZH, RaZ, inv. 20.
- 424 GAZm, OaZ, inv. 411-412.

3 De buitenplaats Palenstein

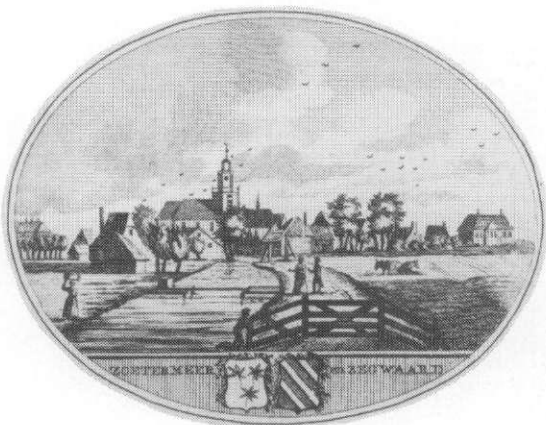
Ronald Grootveld

Het gebouw

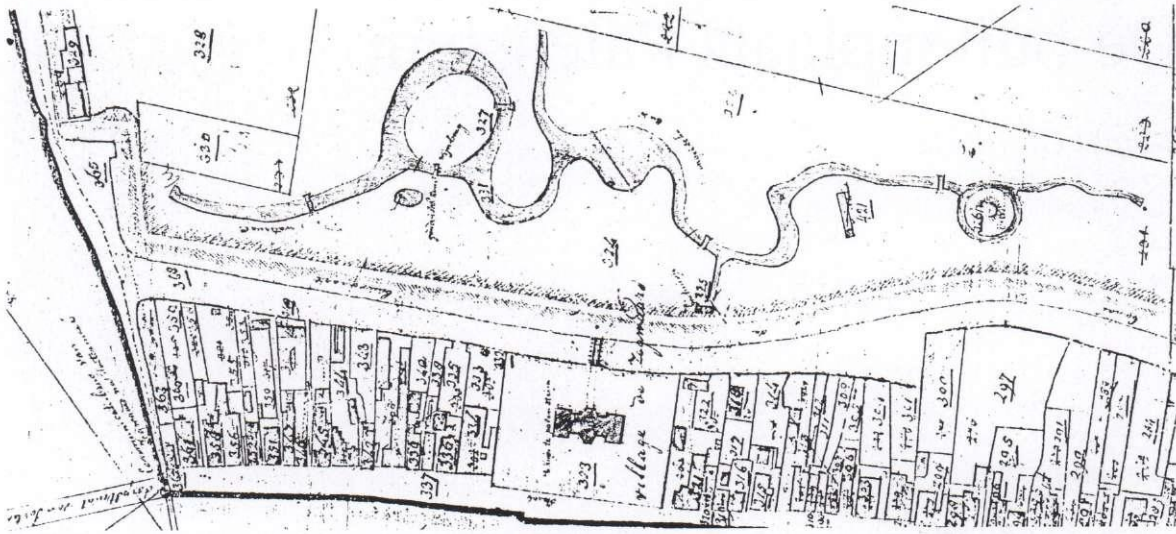
Toen Joan Osy in 1790 overleed, werd hij opgevolgd als ambachtsheer van Zegwaart door zijn zoon Cornelis Balduinus Ghiselinus. Op 20 oktober 1791 werd deze officieel met de ambachtsheerlijkheid beleend¹. Balduinis Osy had de financiële middelen om van zijn Zegwaartse bezittingen iets fraais te maken. Volgens de Nederlandsche Stad- en dorpschrijver uit 1798 werd Palenstein in 1791 afgebroken en kwam daar een "aanzienlyk gebouw" voor in de plaats, "lang ruim 90 en diep ruim 30 voeten, agter welk gebouw men een schoonen tuin met allerlei aangename plantsoenen aangeleegen heeft". Inderdaad werd in oktober 1792 het ophogen van het erf rond het nieuwe huis aanbesteed. Aan de kant van de Dorpsstraat stond toen een muur waarin nog twee hekken gemaakt moesten worden. Ook bevond zich een "menagerie" (dierentuintje) op het terrein. Het oude huis was nog niet (geheel) afgebroken want de

grondwerkers moesten binnen drie weken na afbraak de kelders en andere gaten gedicht hebben; dat was toen dus nog niet gebeurd. Pas een jaar later, in november 1793, werden het aanleggen van een vijver met eilandje en enkele andere waterwerken in het park achter het huis aanbesteed². Op een gravure in de Staden dorpschrijver is nog juist een glimp van het gebouw te zien. Het moet een opvallend gebouw zijn geweest, want alle huizen die nog tussen de kerk (in het midden) en Palenstein stonden, zijn door de tekenaar weggelaten. De architect van dit buitenhuis was Jan Guidici, een uit Italië afkomstige bouwkundige, die de bescherming van de familie Osy genoot. In opdracht van hen bouwde hij onder andere de Rosaliakerk in Rotterdam en hij was betrokken bij de herbouw van de Hervormde kerk te Zegwaart in 1785-1787³.

Geheel links op de gravure (fig 3.1) zien we iets meer dan de helft van een langwerpige gebouw, een verdieping hoog en gedekt door een zadeldak. In het midden en aan het uiteinde bevinden zich korte uitgebouwde dwarsvleugels. Op het dak zijn drie schoorstenen te zien. Helaas is dit de enige eigentijdse afbeelding van het Huis te Palenstein die bewaard is gebleven. Wel is op een kadastrale kaart uit 1818 de omtrek van het gebouw te zien. Het blijkt een geheel symmetrisch gebouwd buitenhuis te zijn, inderdaad ongeveer 90 bij 30 voeten, oftewel 30 meter breed en 10 meter diep. De uitgebouwde vleugels aan beide uiteinden en in het midden zijn goed te zien. Het huis stond aan de Dorpsstraat op een verder onbebouwd terrein. Alle andere gebouwen waren in of kort na 1792 afgebroken. De Zegwaartse timmerman/aannemer Jan van Os, geboren in 1877, schreef in 1959 enkele herinneringen aan Palenstein op en maakte uit zijn geheugen een tekening van het gebouw⁴. Hij bezocht de Plaats, zoals de dorpsbewoners het huis noemden, op negenjarige

Figuur 3.1. Gezicht op Zoetermeer en Zegwaart in 1798.

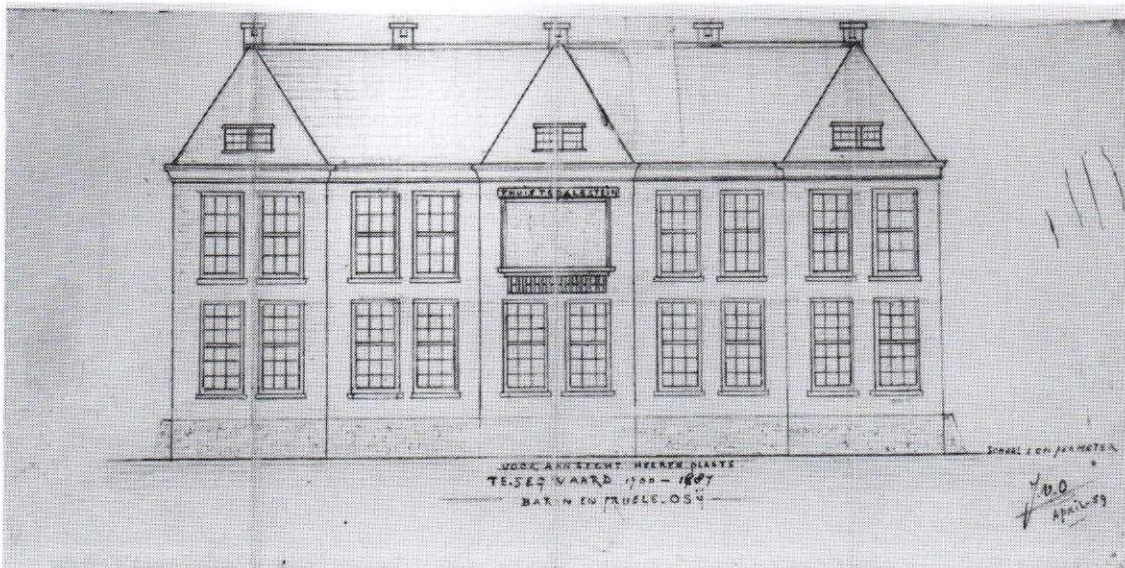

Figuur 3.2. Palenstein met het park op een kadasterkaart uit 1818.

leeftijd en schrijft dat het gebouw 14 grote kamers of zalen had en op de etage ongeveer 10 kamers voor het personeel. Een foto van de Plaats uit 1882, die thans helaas onvindbaar is, toonde volgens Van Os aan dat zijn geveltekening juist was. Voor zover we dat met de gebrekkige gegevens kunnen bepalen, ziet zijn tekening er geloofwaardig uit: het langwerpige gebouw met zadeldak, vijf schoorstenen, het iets verbrede middenstuk en de vleugels aan de zijkanten. De twee rijen vensters vertonen een fraaie 18e-eeuwse roedenverdeling en hoog in het midden van de gevel

bevindt zich een steen met de naam van de buitenplaats. Waarschijnlijk betreft het de zijde van het gebouw, die naar de Dorpsstraat gericht was. De ingang bevond zich volgens een eveneens door J. van Os getekende plattegrond aan de andere zijde. Vandaar dat op de tekening geen deuren te zien zijn.

Waarschijnlijk omdat de belangen van de familie Osy meer en meer in België lagen, werd het huis na 1860 nauwelijks meer bewoond. Mogelijk vertoonde het ook enige bouwkundige gebreken want nog voor het 100 jaar oud was, werd het gebouw op 2-7-1887 door

Figuur 3.3. Geveltekening door J. van Os.

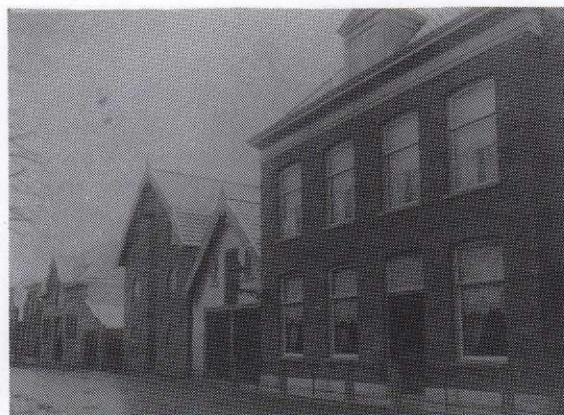
de familie Osy aan C.L.J. Bos, burgemeester van Zegwaard en later ook van Zoetermeer, verkocht⁵. In de koop waren tevens een koetshuis en een stal aan de overzijde van de Dorpsstraat begrepen. Burgemeester Bos liet het huis op 31-8-1887 veilen voor afbraak⁶. Het werd toegewezen aan Jacob Willem Clant, pannenfabrikant te Alphen aan den Rijn. Van de koop waren uitgesloten: de muur met hekken aan de Dorpsstraat, een spiegel met een plaatje daarboven in de "koepelkamer" en een kast in de keuken. Clant liet er geen gras over groeien want reeds in oktober kon hij de gesloopte balken en kozijnen laten veilen. Toen verscheen Bernardus Brinkers ten tonele. Deze grondlegger van Brinkers Margarinefabrieken had zijn oog laten vallen op een stukje Palenstein, dat hij als beginnend boterhandelaar wel als pakhuis kon gebruiken⁷. Op 29-10-1887 kocht hij het nog net niet afgebroken benedengedeelte van de noordwestelijke vleugel met bijbehorende grond vanaf de Dorpsstraat tot aan de Buurvaart⁸. Hij werd verplicht het erf af te scheiden met iepen. Aan de Dorpsstraat opende hij het jaar daarop een winkel. De Palensteinvleugel werd in de loop der jaren geïntegreerd in de margarinefabriek, die op het terrein verrees.

Aan de westkant werd in 1905/1907 de fabriek met directeurswoning van de NV Centrale Fabrik van melkproducten en melkhandel gebouwd. Deze NV ging in 1925 failliet en werd overgenomen door de NV Zelandia, Fabrieken van melkproducten. Het bedrijf van Zelandia werd in 1943 op last van de bezetter stilgelegd en in 1946 werden de activiteiten overgenomen door buurman Brinkers⁹. De oostkant

Figuur 3.4. De gevelsteen van Palenstein in de muur van de Brinkersfabriek.

van het oude Palensteynterrein werd tussen 1891 en 1915 bebouwd met woonhuizen — de latere huisnummers 102-110 — die in de jaren zeventig gedeeltelijk werden gesloopt ten behoeve van de vestiging van Albert Heijn en enkele andere winkels. De steen met de tekst T HUIS TE PALENSTEYN bleef echter steeds zichtbaar in de fabrieksgevel, waarin hij na de afbraak van het huis geplaatst was. Bij de sloop van de Brinkersfabriek in 1968 verdween ook het laatste vleugeltje Palenstein. De gevelsteen werd wederom gered en bevindt zich sinds circa 1975 in de muur van het gelijknamige dienstencentrum aan

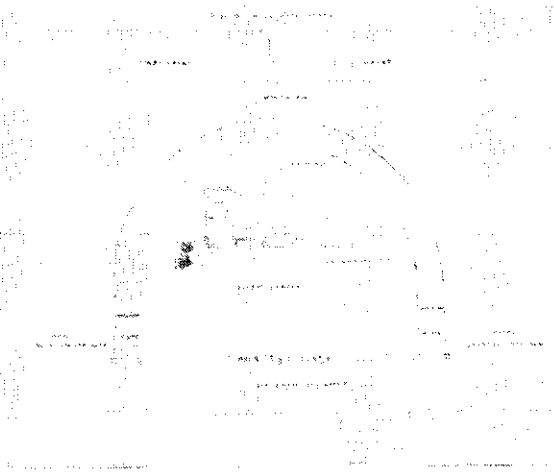
Figuur 3.5. Het korenpakhuis (derde pand van rechts) op de plaats van het vroegere koetshuis van Palenstein.

de Osyiaan in Zoetermeer. Waarschijnlijk dateert de steen uit 1791 maar mogelijk bevond hij zich al in de 18e-eeuwse voorganger van de "Plaats".

Het bij Palenstein behorende koetshuis aan de andere kant van de Dorpsstraat was in 1887 al in gebruik als korenpakhuis en verhuurd aan Pieter Lammens. C.L.J. Bos verkocht het in dat jaar aan Jacob van Beek onder uitdrukkelijk beding dat op de grond nooit een school of een gebouw voor openbare eredienst geplaatst mocht worden¹⁰. Deze voorwaarde was in de jaren dertig blijkbaar vergeten, toen uitgerekend op dit terrein de christelijke school gebouwd werd. De school staat er overigens nog steeds (Dorpsstraat 99).

Het park

Bij de buitenplaats behoorde een fraaie tuin met allerlei aangename plantsoenen, zoals de Stad- en dorpschrijver reeds meldde. Door de nauwkeurige opmetingen ten behoeve van het kadaster in 1818, kunnen we ons een goed beeld vormen van de groenvoorziening bij de buitenplaats. Via een brug over de Buurvaart daalde men enkele meters af in de polder om terecht te komen in een volgens de Engelse landschapsstijl aangelegd park. Deze romantische stijl van tuinaanleg was rond 1800 zeer in zwang en was een reactie op de baroktuinen, die heel gecultiveerd waren. Kenmerkend zijn een speelse aanleg, kleine bosjes en een (kunstmatig) heuvelachtig terrein. Het grootste deel van het park werd aangeduid met de belastingtechnische term "grond van vermaak", die uiteraard hoger werd aangeslagen dan een gewoon erf. Voorts bevonden er zich een "wijnberg" en een ijskelder. De wijnberg was mogelijk een heuvel met

Figuur 3.6. Plattegrond van het huis door J. van Os.

druiven begroeid, hoewel dat niet zeker is. De ijskelder kwam in de 19e eeuw veel voor bij landhuizen. Het was een in de grond ingegraven kelder, afgedekt met een heuveltje en zodoende keurig in het landschap opgenomen. Hierin werden grote blokken ijs bewaard voor allerlei zomerse koeldoeleinden. De bewoners van het huis konden zich ook ontspannen op de kegelbaan of bij het badhuisje. Door het park slingerde zich een watertje met een grote vijver. Aan het uiteinde bevond zich een boomgaard¹¹.

Het park werd bijgehouden door een tuinman, die om de twee a drie jaar in december openbare verkoop hield van hakhout. Tot aan zijn overlijden in 1831 was Balduinis Osy zelf bij de verkoop aanwezig. Na die tijd liet de familie het aan de tuinman over¹².

In december 1868 vond de laatste verkoping plaats: het gehele bos werd opgeruimd, inclusief vele nog wortelvaste bomen, die door de kopers zelf gerooid moesten worden. Uit de veilingakte blijkt dat de volgende bomen verkocht werden:

136 eiken, 1 abeel, 5 sparren, 40 beuken, 9 essen, 147 wilgen, 37 lindes, 1 acacia, 212 iepen, 85 populieren, 31 esdoorns, 9 kastanjes, 1 vogelkers, 1 notenboom, 17 appel- en 2 kersebomen en voorts 6 heesters en enig pootgoed¹³.

Eigenaren en bewoners

De familie Osy

Cornelis Balduinis Ghiselinus Osy, bouwheer van het nieuwe Huis te Palenstein, erfde de bezitting van zijn vader in 1790. Hij besloot om het vervallen Palenstein geheel te vernieuwen en de eerste jaren verbleef hij er

met enige regelmaat. Tot 1795 werd hij namelijk aangeslagen in de dorpskosten van Zegwaart, een verplichting die slechts de ingezetenen gold¹⁴. Balduinis was getrouwd met zijn nicht Isabella Maria Francisca Ghislina Osy, die hem vier zonen en een dochter schonk: Jean, Patrick, Joseph, Louis en Caroline¹⁵.

Een patriottisch verslag uit 1797 meldt dat Cornelis Osy, de vader van Isabella, met zijn vrouw en twee bedienden uit Bremen gekomen was en bij zijn schoonzoon op Palenstein logeerde. Zijn komst gaf de Oranjegezinden destijds reden tot hoop op terugkeer van de stadhouder¹⁶.

Kort daarna vestigde Balduinis Osy zich te Hamburg, waar hij tot 1811 het beroep van bankier uitoefende¹⁷. Na zijn terugkeer naar de Nederlanden werd hij lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal en consul-generaal van Oostenrijk¹⁸. In 1817 verleende koning Willem I hem en zijn nakomelingen de titel van baron. Vanaf die tijd voeren leden van de familie de naam Osy de Zegwaart, hoewel dat pas bij Belgisch koninklijk besluit van 1887 officieel werd¹⁹.

In het begin van de 19e eeuw verplaatsten de activiteiten van de familie Osy zich van Rotterdam naar het huidige België. In 1811 kocht Cornelis B.G. Osy het graafschap Maleves in Waals Brabant en in 1814 was hij thesaurier-generaal voor de Zuidelijke Nederlanden en woonde te Brussel. De zomers bracht hij nog wel in Zegwaart door, o.a. in 1822, toen koning Willem I zijn advies vroeg over de oprichting van de Societe Generale²⁰ en in 1825, toen zijn dochter

BELANGRIJKE

BOOMENVERKOOPING,

in het Bosch van den Huize

„PALENSTEIJN,”

in het midden van het Dorp en binnen de Gemeente

ZEGWAART,

op WOENSDAG, den 23de DECEMBER 1868,
en zoo noodig ook den volgenden dag,
beiden des voormiddags ten 10 ure.

De Notaris **J. A. van den Broek**,
residerende te SOETERMEER, zal ten verzoeke van
zijn principaal, ten dage en ter plaatse opgemeld,
om contant geld,
in het openbaar VELLEEN en VERKOOPEN:

700 à 800

OPGAANDE BOOMEN

Figuur 3.7.

Figuur 3.8. Portret van C.B.G. Osy, circa 1800.

Caroline hier trouwde met Alexander de Vrintz, baron van Freuenfeld²¹.

Balduinis Osy overleed op 3 december 1831²². Blijkens een notariële akte uit 1832 woonde zijn weduwe te Brussel en zijn zoons Patrick en Louis respectievelijk te Luik en te Antwerpen. In dat jaar verkocht de familie Osy grote hoeveelheden bouw- en weiland in de Palensteinese polder aan de Delftse koopman Samuel van Graauwenhaan. Cornelis Osy had zijn weduwe goed verzorgd achtergelaten en haar een jaargeld van f. 30.000,- gelegateerd. Hiervoor moest een kapitaal van maar liefst f. 750.000,- vrijgemaakt worden²³!

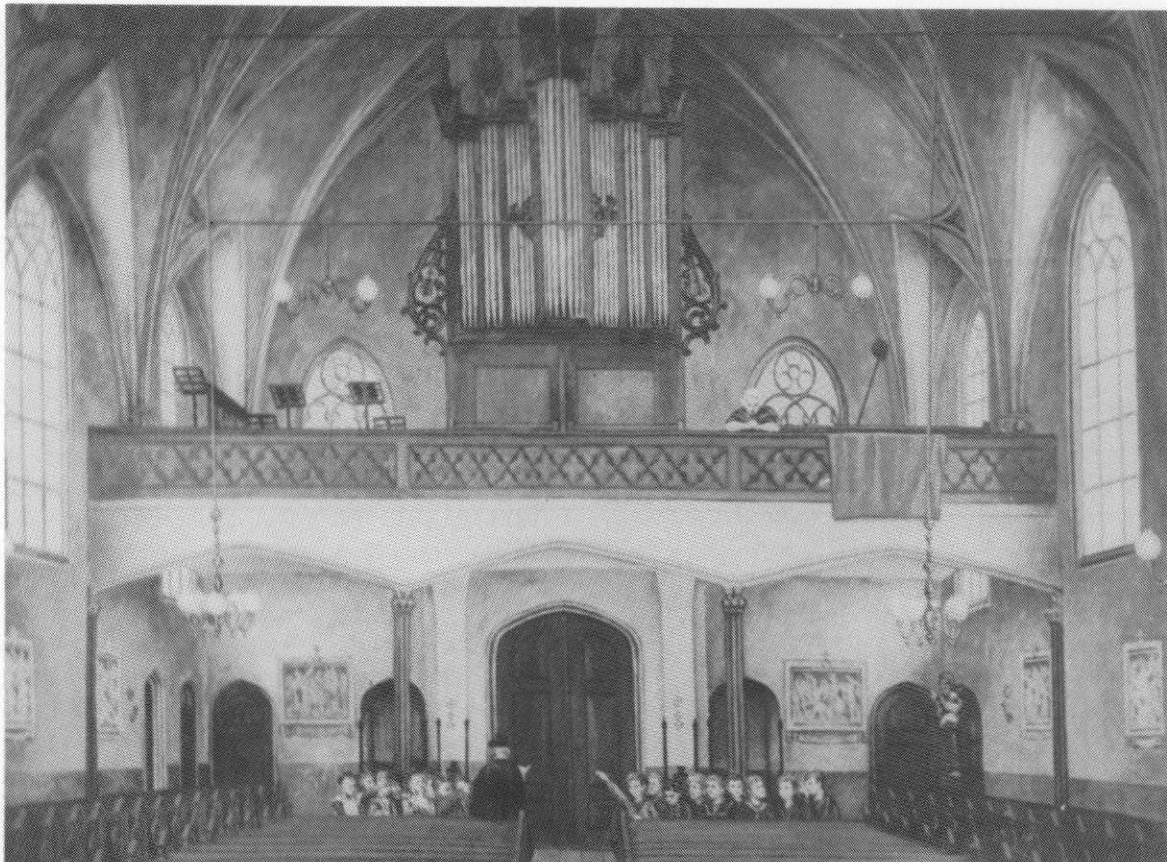
Voor de armen van Zegwaart en ter nagedachtenis van hemzelf schonk hij de katholieke kerk van Zoetermeer-Zegwaart een bedrag van f. 900,-. Van de rente hiervan werden de armen bedeed en werd jaarlijks rond zijn sterfdag (3 december) een gezongen jaargetijde of requiem in de Nicolaaskerk opgedragen²⁴.

Ook na het overlijden van zijn weduwe in 1840 was er een legaat voor de kerk: f. 2.000,- ten behoeve van de armen. Haar kinderen schonken in 1844 nog een bedrag van f. 500,- aan de kerk. De rente hiervan was destijds voldoende voor een gezongen jaargetijde ter harer nagedachtenis rond 3 augustus en bovendien drie missen gedurende het jaar. Gezien het geringe

rentebedrag werd het aantal missen in 1956 vermindert tot één jaargetijde²⁵.

Charles Patrick Eduard, de tweede zoon van Balduinis Osy, was van 1811-1813 maire (burgemeester) van Zegwaart. Hij was echter nooit aanwezig en zijn taken werden waargenomen door zijn adjunkt Martinus van Graauwenhaan, die van 1805 tot 1811 en weer van 1813 tot 1832 schout en later burgemeester van Zegwaart was²⁶. Samen met zijn broers Jean en Louis was Patrick Osy eigenaar van het handelshuis Firma Joan Osy en Soon te Rotterdam. Hij behoorde daar tot de beter gesitueerden, gezien het feit dat hij lid van de gemeenteraad was en dat de Firma bij de oprichting van de Nederlandsche Handelsmaatschappij in 1824 als hoogste intekende voor het aandelenkapitaal. Na het overlijden van zijn broer Jean in 1828 vertrok Patrick in 1829 definitief naar Luik en volgde in 1831 zijn vader op als ambachtsheer van Zegwaart en eigenaar van Palenstein²⁷. Van zijn bemoeienis met Zegwaart, die overigens gering zal zijn geweest, blijkt nog eenmaal bij een burgemeestersbenoeming in 1833: het jaar daarvoor was de bejaarde burgemeester Van Graauwenhaan ontslagen en de ambachtsheer werd automatisch om een voordracht gevraagd. Vanaf zijn landgoed Beaufremont in de provincie Luik droeg hij Willem van Galen aan de koning voor. Willem van Galen was burgemeester van Benthuizen en beheerder van de goederen van de familie Osy in Holland. Pas na enige inlichtingen omtrent Osy's handel en wandel — België had zich immers in 1831 van de Nederlanden afgescheiden en een Luikenaar was dus verdacht — benoemde koning Willem I Van Galen tot burgemeester van Zegwaart²⁸. Het leenstelsel en de heerlijke rechten waren in 1795 afgeschaft en bij Koninklijk Besluit van 26-3-1814 slechts in zoverre hersteld, dat de ambachtsheren het recht van voordracht kregen voor de benoeming van de schout (sinds 1825 de burgemeester) en de secretaris in hun heerlijkheden. Bij de grondwetswijziging van 1848 vervielen deze rechten definitief.

Patrick Osy overleed op 16 oktober 1852 toen hij in Keulen van de loopplank van een stoomboot viel en in de Rijn verdronk. Met de familie Osy kwam de pastoor van de Nicolaaskerk in Zoetermeer in 1853 overeen dat voor een schenking van f. 1000,- maar liefst 24 missen jaarlijks te zijner nagedachtenis gevierd zouden worden. De pastoor bedong wel dat hij hier eventueel ook een andere priester mee zou kunnen belasten, zodat hij het niet allemaal zelf hoefde te doen. Het aantal missen werd in de loop der jaren wel vermindert; in 1956 waren het er nog maar vijf. Toch wordt ook anno 1993 in de Nicolaaskerk nog jaarlijks het overlijden herdacht van Balduinis, Isabella en Patricius Osy²⁹.

Figuur 3.9. Interieur van de Nicolaaskerk in de 19e eeuw (tekening door A. v.d. Berg).

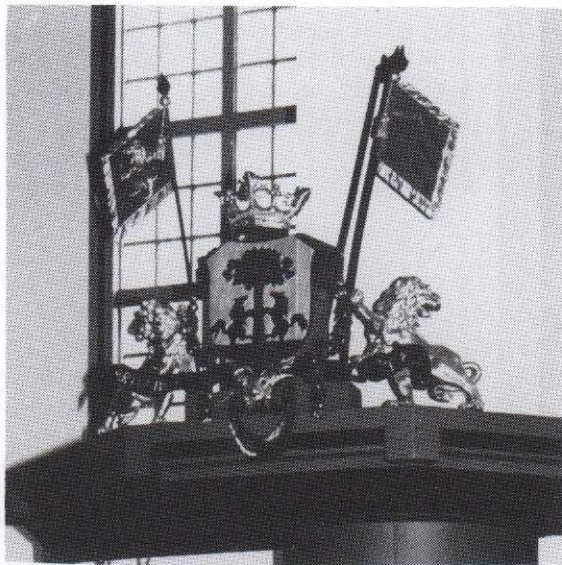
Deze requiemmissen waren niet de enige band die de familie Osy met Zegwaart had. De grondverkoop van 1832 had weliswaar veel geld opgeleverd, er bleef nog flink wat grond over. Voor het beheer hiervan maakte de familie gebruik van de diensten van een rentmeester. Na Willem van Galen was dit Nicolaas Molenaar, van 1827 tot aan zijn overlijden in 1866 notaris en gemeentesecretaris te Zoetermeer. Zijn zoon en kleinzoon, beiden Anthonie Nicolaas geheten, volgden hem op. Achterkleinzoon mr. F. Molenaar zou na het overlijden van zijn vader in 1958 de laatste rentmeester worden. Tot circa 1964 kwam hij nog jaarlijks de pacht innen, waarna een borreltje werd gedronken in cafe De Jonge Prins. Na die tijd zijn de landerijen verkocht ten behoeve van de uitbreiding van Zoetermeer.

Na de dood van Charles Patrick Eduard Osy verkreeg zijn broer Joseph Louis Alexandre Palenstein in eigendom. Hij was degene die in 1856 afstand deed van de ambachtsheerlijke rechten op een bank in de Zoetermeerse Hervormde kerk ten behoeve van de

predikant. De reden voor het afstaan van zijn rechten werd niet vermeld.

Het betrof de nog bestaande herenbank in de Oude Kerk met het wapen van de familie Osy. Destijds was de bank bedoeld voor vijf dames en vijf heren. De predikant droeg de rechten op de zitplaatsen in 1886 over aan de kerkvoogdij³⁰.

Louis Osy overleed in 1862 en zijn opvolger was Iwan Marie Ghislain baron Osy de Zegwaart. Deze baron was aanwezig bij het leggen van de eerste steen van de nieuwe RK pastorie aan de Dorpsstraat. Deze steen, die nog aanwezig is in de gevel van de pastorie aan de kerkzijde vermeldt: "De 1ste steen gelegd den 17 mei 1867 door den baron Iwan Osij van Zegwaart". De foutieve spelling Osij verklaart waarschijnlijk de hardnekkige Zoetermeerse gewoonte om de van oorsprong Franse familie als Osij (spreek uit: Osei) aan te duiden. Dit leidde zelfs tot wijziging van straatnaambordjes aan de Osyalaan, waarvan sommige nu Osijlaan luiden. Enkele (korrekte) oude bordjes zijn blijven bestaan, zodat de laan in feite twee namen

Figuur 3.10. Het wapen van de familie Osy op de herenbank in de hervormde kerk. (foto D. Valentijn).

heeft. De laan loopt overigens dwars door het voormalige park van Palenstein.

Baron Iwan schonk in 1875 nog een bedrag voor de bouw van een katholieke meisjesschool in Zoetermeer maar in 1887 verkocht hij zijn buitenplaats Palenstein aan C.L.J. Bos, waarna het grotendeels gesloopt werd. Een laatste vermelding van de familie treffen we aan in de herinneringen van Jan van Os (geb. 1877). Hij vertelt dat in de tijd dat Palenstein nog bewoond was, wekelijks op maandag ongeveer 20 arme mensen in de hal van het huis kwamen en dan van freule Charlotte een dubbeltje kregen³¹. Met freule Charlotte zal de echtgenote van baron Iwan bedoeld zijn. Zij was een dochter van Alexander de Vrintz en Caroline Osy en dus een nicht van haar man³².

Overige bewoners

Aangezien het Huis te Palenstein het grootste gedeelte van het jaar niet door de eigenaren bewoond werd, was er slechts weinig personeel aanwezig. Enkele personen komen uit de archieven tevoorschijn: op 21 augustus 1794 overleed Mattijs Martel, tuinmansbaas op Palenstein. Hij stierf zonder nakomelingen en het batig saldo van zijn nalatenschap (ruim f. 170,-) kwam ten goede aan de Zegwaartse wezen³³. Pas uit 1827 dateert een volgende vermelding: Joannes Lindeman, meester tuinman op Palenstein, is dan lid van de commissie tot aanleg van een RK begraafplaats te Zoetermeer³⁴. Zijn tuinervaringen in het park van Palenstein zullen hem daarbij van pas gekomen zijn. Mogelijk was hij in 1811 al in dienst van de familie. In dat jaar maakte zijn vrouw Maria Koosen, tuinierster

van beroep, namelijk een reis naar Brussel³⁵, de stad waar de Osy's ook resideerden. In ieder geval vanaf 1838 maar mogelijk al eerder, was Pieter Roeleven tuinier en bewoner van Palenstein. Hij werd in 1788 in Lent in Gelderland geboren en kwam in 1809 naar Zegwaart³⁶. Lent werd in 1846 door A.J. van der Aa in zijn Aardrijkskundig woordenboek als de moestuin van Nijmegen beschouwd. Pieter had zijn achtergrond dus mee! Behalve hij, zijn echtgenote en drie kinderen, woonde er ook een dienstbode. Na het overlijden van Pieter Roeleven in 1859, nam zijn zoon Willem de taken van zijn vader over. Of hij en zijn gezin ook nog op Palenstein woonden, is niet zeker. Hij wordt vermeld als tuinbaas bij het opdoeken van het park in 1868 en Jan van Os herinnert zich hem als huisbewaarder in 1886. Met de sloop van de buitenplaats in 1887 verdwenen ook de laatste bewoners.

Noten

- 1 Rijksarchief in Zuid-Holland (RAZH), Archief Leenkamer Holland nr. 190.
- 2 RAZH, Rechterlijk Archief Zegwaart nr. 91 (akten 10-10-1792 en 2-11-1793).
- 3 Wiersum 1934 blz. 29-41 (het bouwmeesterschap van Palenstein wordt hier gebaseerd op een artikel van J. Wap in de Algemeene Konst- en letterbode nr. 13 van 1861, zonder bronvermelding).
- 4 Verzameling Historisch Genootschap Oud Soetermeer, Zoetermeer.
- 5 RAZH, akte verleden voor notaris J. van Hamersvelt, Zoetermeer.
- 6 RAZH, akte verleden voor notaris J. van Hamersvelt, Zoetermeer.
- 7 (Gedenkboek) 75 jaar Brinkers Margarinefabrieken 1953.
- 8 RAZH, akte verleden voor notaris J. van Hamersvelt, Zoetermeer.
- 9 Handelsregister Kamer van Koophandel 's-Gravenhage en Gemeentearchief Zoetermeer (GAZm), Archief Kadaster Zegwaart
- 10 RAZH, akte verleden voor notaris J. van Hamersvelt, Zoetermeer.
- 11 GAZm, Archief Kadaster Zegwaart, Oorspronkelijke aanwijzende tafel.
- 12 RAZH, diverse akten verleden tussen 1816-1831 voor de notarissen J. van Trignt en I. Molenaar, Zoetermeer.
- 13 Idem, akte d.d. 18/23-12-1868, notaris J.A. v.d. Broek, Zoetermeer.
- 14 GAZm, Oud Archief Zegwaart nrs. 411-417.
- 15 La Noblesse Belge, annuaire de 1895.
- 16 GAZm, Oud Archief Zoetermeer, nr. 2532.
- 17 Hoefnagel 1980. Hier wordt vermeldt dat koning Lodewijk Napoleon in 1810 een bezoek aan Palenstein bracht. Hiervoor is geen bevestiging in de bronnen gevonden. Een kwitantie in het Gemeentearchief van

- Zoetermeer (Oud Archief Zoetermeer nr. 85, jaar 1810) voor het schilderen van een "cerpoort" zou kunnen wijzen op een bijzondere gebeurtenis in dit jaar.
- 18 Hardenberg 1954, 154-176.
 - 19 La Noblesse Belge, annuaire de 1895.
 - 20 Hardenberg 1954, 154-176.
 - 21 Huwelijksakte Zegwaard 29-6-1825
 - 22 Hardenberg, 1954,154-176.
 - 23 Gemeentearchief Rotterdam, Notariele archieven nr. 210 f. 405 (notaris C.H. van de Looy, 4-7-1834).
 - 24 Archief Parochie H. Nicolaas Zoetermeer, Fundatie- en intentieboeken.
 - 25 Archief Parochie H. Nicolaas Zoetermeer, Fundatie- en intentieboeken.
 - 26 RAZH, Archief Prefect Departement Monden v.d. Maas nr. 432 f. 85 (benoemingsbesluit 29-11-1811). Zijn afwezigheid blijkt uit de akten van de burgerlijke stand van Zegwaard.
 - 27 Hardenberg, 1954, 154-176.
 - 28 Algemeen Rijksarchief, Archief Staatssecretarie nr. 3787 (minuut-K.B. van 17-3-1833).
 - 29 Archief Parochie H. Nicolaas Zoetermeer, Fundatie- en intentieboeken.
 - 30 Archief Hervormde gemeente Zoetermeer nrs. 6-7.
 - 31 Verzameling Historisch Genootschap Oud Soetermeer, Zoetermeer.
 - 32 Huwelijk Rotterdam 4-9-1850 J.M.G. baron Osy met Carolina Charlotte Alexandrina barones de Vrintz de Vreunfeld.
 - 33 RAZH, Rechterlijk Archief Zegwaard nr. 20.
 - 34 Archief Parochie H. Nicolaas Zoetermeer.
 - 35 GAZm, Oud Archief Zoetermeer nr. 2534.
 - 36 GAZm, Bevolkingsregister Zegwaard.

4 Palenstein in beeld

Botine Koopmans

Het middeleeuwse Palenstein is allang verdwenen, maar door archeologisch onderzoek en spuurwerk in archieven is er toch heel wat over bekend. Wanneer deze gegevens gecombineerd kunnen worden met beeldmateriaal, dan krijgen we een redelijk idee van het leven in en om het kasteel. In dit artikel worden

eerst de tot nu toe bekende afbeeldingen van Palenstein besproken. Vervolgens wordt in het kort geschetst hoe het middeleeuwse Palenstein in de loop van de eeuwen functioneerde en gebruikt werd.

Figuur 4.1. Een ongesigneerde tekening, toegeschreven aan Jacobus Stellingwerf met onderschrift "Palesteijn in Rhijnlandt 1569".

De afbeeldingen

Er zijn zeven afbeeldingen van Palenstein bekend, die in twee series zijn onder te verdelen. De eerste serie toont een groot versterkt huis, bestaande uit een complex gebouwen aan het water, de tweede serie laat een vrijstaand huis aan de straat zien. In beide gevallen gaat het blijken de onderschriften om het Huis te Palenstein.

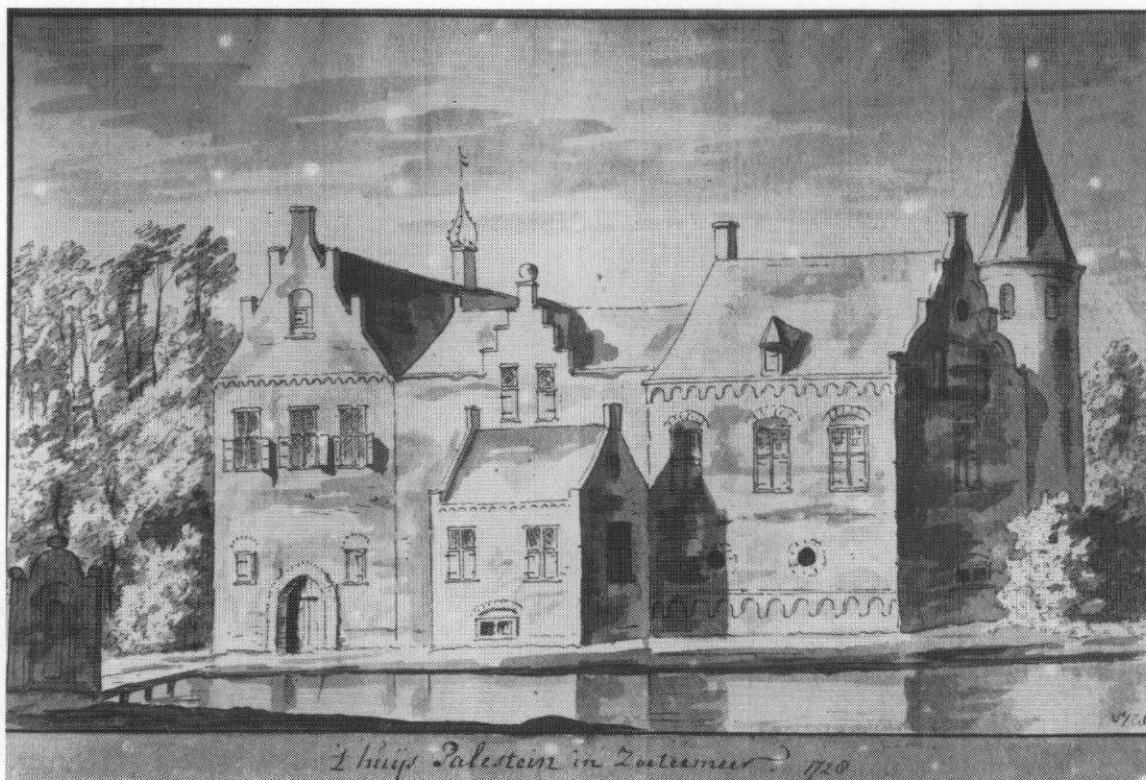
De eerste serie

De vijf afbeeldingen die onderdeel uitmaken van de eerste serie, zijn achtereenvolgens:

1. een ongedateerde tekening, toegeschreven aan Jacobus Stellingwerf¹ met onderschrift "Palesteijn in Rhijnlandt 1569";
2. een ongesigioneerde tekening, gedateerd 1728, met onderschrift "'t huijs Palestein in Zoetermeer"²;
3. een ongesigioneerde en ongedateerde tekening³;
4. een fotografische weergave van een ovaalvormig schilderij, gedateerd 1728, met onderschrift "'t Huys Palestein, in de ambachtshoofden en de dorpe Zoetermeer & Zegwaerd"⁴;
5. een olieverfschilderij, gesigioneerd door J.H. Meijers en gedateerd 1728⁵.

Deze afbeeldingen tonen alle een groot versterkt huis met een toren en lijken op het eerste gezicht vrijwel identiek. We zien een groep van vijf gebouwen gesitueerd aan een gracht. De ingang, een houten deur in een rondboog poort, bevindt zich in het linkergebouw en is te bereiken via een houten brug op palen over het water. Voor de brug staat een toegangspoortje, dat versierd is met ronde bollen aan de bovenkant. Haaks op het linkergebouw en hierop aansluitend bevinden zich twee gebouwen, die in elkaars verlengde liggen. Ervoor staat een vierde gebouwtje, en rechtsachter een ronde toren met een hoge spits. De gebouwen bezitten trapgevels en zijn gedekt door zadeldaken. In de gevels zijn houten kruiskozijnen, kloosterkozijnen en ronde vensters te zien. Rondboogfriezen zijn als versiering langs de daklijst en langs de onderkant van de gevel aangebracht. Alle afbeeldingen geven het huis van dezelfde kant weer, maar er valt niet uit op te maken welke kant dit is; de zuidkant aan de Dorpsstraatzijde, de noordkant aan de Buurvaart of één van beide andere kanten. Het water is hiervoor geen indicatie omdat het huis omgeven was door een gracht.

Bij nadere beschouwing blijkt één afbeelding op essentiële punten van de andere vier af te wijken. Het is

Figuur 4.2. Ongesigioneerde tekening, gedateerd 1728, met onderschrift "'t huijs Palestein in Zoetermeer".

Figuur 4.3. *Ongesigeneerde en ongedateerde tekening van Palenstein.*

de aan Jacobus Stellingwerf (1667-1727) toegeschreven tekening die Palenstein weergeeft zoals hij dacht dat het er in 1569 uitzag (fig. 4.1). Welk voorbeeld

Stellingwerf voor Palenstein heeft genomen, is echter niet bekend⁶. Overigens lijkt het jaartal 1569 een latere toevoeging omdat hiervoor een afwijkende kleur bruine inkt is gebruikt.

De verschillen met de andere afbeeldingen zijn aanzienlijk. Stellingwerf heeft diepte in de tekening gebracht door de beide gebouwen die haaks op het linkergebouw staan, iets naar achteren te plaatsen. Het kleine gebouwtje op de voorgrond tekent hij precies in de hoek. De schaduw daarvan aan de rechterkant geeft hij correct weer. De kruiskozijnen hebben geen luiken en het tweelicht venster van het gebouwtje op de voorgrond bevindt zich in de rechtergevel en niet aan de voorzijde. De twee vensters boven de ingangspoort zijn hoger in de gevel getekend. Ook de houten toegangspoort naar de brug is anders. Stellingwerf tekent daarin een kleinere doorgang; de anderen maakten

Figuur 4.4. *Fotografische weergave van een ovaalvormig schilderij, gedateerd 1728, met onderschrift "t Huys Palestein, in de ambachtsheerlijkheden en de dorpe Zoetermeer & Zegwaerd".*

Figuur 4.5. Olieverfschilderij van Palenstein, gesigeneerd door J.H. Meijers en gedateerd 1728.

er een paneel van. De bomen en struiken bij het huis zijn kleiner en minder weelderig in het blad.

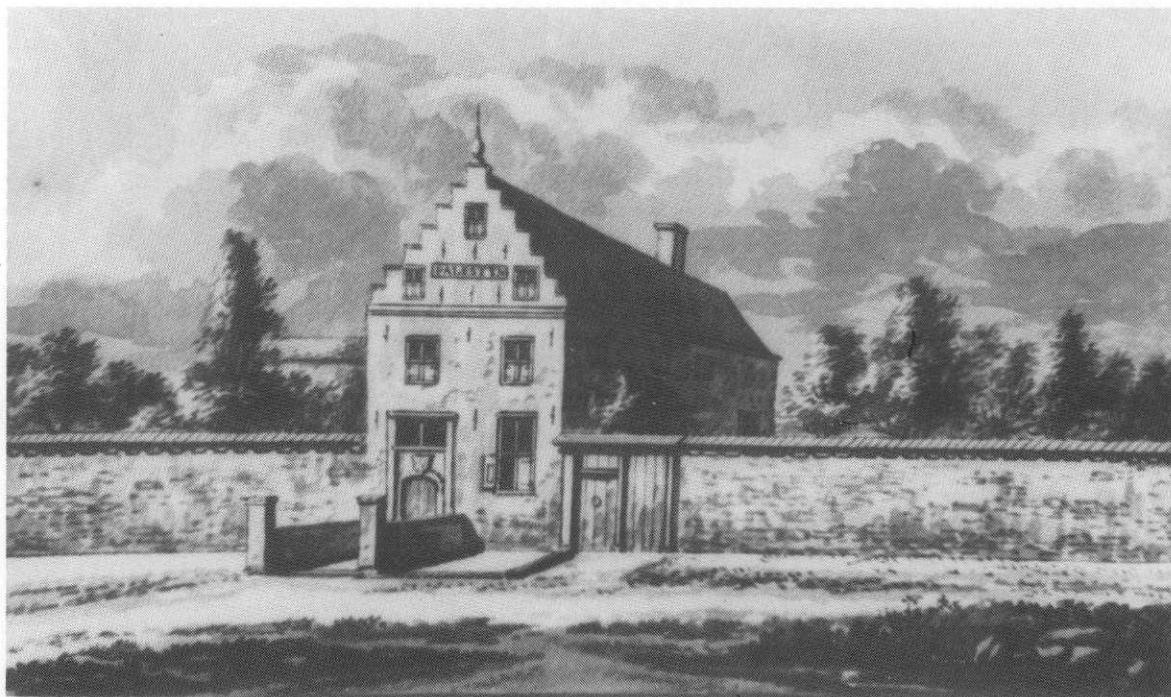
De overige vier afbeeldingen vertonen onderling wel een sterke gelijkenis in de weergave van het huis en verschillen alleen in de stoffering van het landschap. De anonieme maker van het ovaal gaat hierin het verst (fig. 4.4). Hij bevolkt de oever met een aantal figuurtjes in boerenkleding; links een staande en een zittende man met een zeis over zijn knieën, daarnaast een hond (?) en een visser en geheel rechts een man die iemand op zijn rug draagt. Onderaan is een flinke ruimte overgelaten waarin de wapens van Zoetermeer en

Zegwaart zijn weergegeven met daartussen het onderschrift en het jaartal. Onder de tekst bevindt zich een lieflijk engelenkopje. Waarschijnlijk dateert het ovaal uit de 19e eeuw.

Gezien de sterke gelijkenis van de vier afbeeldingen, vragen wij ons af welke als voorbeeld heeft gediend. Van de vier zijn er twee die in detail het meest overeenkomen. Dat zijn de gedateerde tekening met het onderschrift "t huijs Palestein in Zoetermeer" (fig. 4.2) en de ongedateerde tekening (fig. 4.3). Het is mogelijk dat de tekening met het onderschrift een kopie is naar een tekening van Cornelis Pronk of Abraham de Haen⁷. Misschien heeft de maker van de ongedateerde tekening hetzelfde voorbeeld genomen of de tekening met onderschrift nagevolgd.

Het schilderij van Meyers⁸ is ongetwijfeld een kopie van één van de tekeningen (fig. 4.5). Het schilderij is, gezien de impressionistische manier van schilderen die met name in de bomen tot uitdrukking komt, waarschijnlijk niet ouder dan eind 19e eeuw. De datering 1728 is ongetwijfeld overgenomen van het voorbeeld.

Ook de waarschijnlijk 19e-eeuwse ovaal moet een kopie zijn waaraan het onderschrift met jaartal, de wapens en het engelenkopje zijn toegevoegd.

Figuur 4.6. Tekening door Abraham Rademaker, ongedateerd.

De tweede serie

De tweede serie, bestaande uit twee tekeningen, heeft ook het huis Palenstein als onderwerp maar geeft een ander gebouw weer. We zien een tweelaags pand met trapgevel, onder een zadeldak dat aan de straat ligt. Aan weerszijden van de voorgevel sluit een bakstenen muur het terrein van de straat af.

De tekeningen geven zeer waarschijnlijk het huis Palenstein weer dat de ambachtsheer Jacob Oem van Wijngaarden omstreeks 1645 op het terrein liet bouwen ter vervanging van een afgebroken ouder huis⁹. Mogelijk werd dit nieuwe huis de hoofdwooning in plaats van het grote versterkte huis en kreeg het als onderdeel van het kasteel Palenstein dezelfde naam.

De serie bestaat uit

6. Een tekening van Abraham Rademaker, ongedateerd¹⁰;

7. Een tekening van Cornelis Pronk, gedateerd 1731¹¹.

Er is nog een derde tekening, van Abraham de Haen (1707-1748), die volgens het onderschrift "t Huys Palestijn" betreft maar die in werkelijkheid de remonstrantse kerk en pastorie weergeeft. Dit gebouw stond oorspronkelijk op de voorhof van Palenstein, maar werd door de toenmalige ambachtsheer Jean de Bourgogne in 1613 verkocht aan Jan Dirksz Boven-

water. Vanaf 1635 was hier de remonstrantse gemeente in gevestigd¹².

De tekening van Abraham Rademaker (1676/77-1735) biedt de meeste informatie (fig. 4.6). We zien een smal, diep pand, met een trapgevel die bekroond wordt door een uivormige spits. Het zadeldak is gedekt met ruitvormig gelegde leipannen, een zogenaamde rijndekking (zie hoofdstuk 14). In de gevel is een rechthoekige gevelsteen te zien met de naam Palestyn erop. Het huis bezit kruiskozijnen met luiken en een ingangspoort waarboven een wapen. De poort is te bereiken via een langwerpige bordes, dat begrensd wordt door twee muurtjes met hekpijlers aan de voorzijde. De leipannen zijn kennelijk later vervangen door een rieten kap, getuige de vermelding van het Huis te Palenstein in de "Tegenwoordige staat der vereenigde Nederlanden" uit 1746 als een groot heerenhuis met een rieten dak¹³.

De tweede tekening (fig. 4.7) is 1731 gedateerd en gesigeneerd door Cornelis Pronk (1691-1759). Deze is afkomstig uit het handschrift van koopman en geschiedschrijver Andries Schoemaker (1660-1735). Het handschrift heeft als titel "Afbeeldingen der Adellijke en Heeren Huysen. Mitsgaders der Voornaamste Hofsteden van Zuyd Holland. Meest op de Plaatsen

Figuur 4.7. Tekening door Cornelis Pronk, gedateerd 1731.

zelfs Getekend door Cornelus pronk en bij Een Versameld door Andries Schoemaker."¹⁴ Op de tekening van Pronk is het voorste gedeelte van het huis te zien. Links daarvan staan de remonstrantse kerk en pastorie die tot 1866 in gebruik zouden blijven.

De tekeningen van Rademaker en Pronk komen in grote lijnen overeen, alleen de detaillering van de voorgevel is verschillend. Pronk tekent de voordeur in het midden met aan weerszijden twee vensters, en drie vensters daarboven. De naam Palenstein ontbreekt en in de topgevel bevinden zich vier vensters met daarboven een klein rond venster. Er is geen bordes.

De derde tekening, van Abraham de Haen en ook uit het handschrift van Schoemaker, toont zoals gezegd de remonstrantse kerk en pastorie. Het onderschrift moet een vergissing zijn want hier wordt de tekst die in feite past bij de tweede tekening vermeld: "De Adellijke hofstad palesteijn Anno 1731. dit is een oud Adelijk huys geweest: een gevolg van de heerlijkheijt van Segwaert: sulx dat jonkheer karel oem van wijngaarden: heer van wijngaarden: soetermeer, segwaert en benthuysen etc etc: daarmede verlijt is geweest, het staat in t lest of t midden van segwaert aldernaast de remonstrantse kerk"¹⁵. De genoemde ambachtsheer Carel Oem van Wijngaarden was toen al lang dood (1669). Palenstein was in het jaar 1731 in het bezit van Amelia von Motzfeld, die in datzelfde jaar stierf¹⁶. De hierboven besproken tekeningen van Palenstein vormen onderdeel van het topografische genre dat in de eerste helft van de 18e eeuw tot grote bloei kwam. De tekeningen dienden niet alleen als voorbeeld voor prenten, maar waren ook bestemd voor verzamelaars. Abraham Rademaker en Jacobus Stellingwerf behoorden tot de eersten die zich op dit genre toelegden. Stellingwerf gaf vaak niet meer bestaande gebouwen weer die hij kopieerde naar eerdere afbeeldingen. De topografische betrouwbaarheid van zijn tekeningen is echter niet erg groot. Abraham Rademaker was kunsthandelaar en autodidact. Hij tekende hoofdzakelijk topografische bladen, vaak met voorstellingen van landhuizen, die hijzelf overdroeg op koperplaat en als gravures in verzamelde werken uitgaf. De belangrijkste topografische tekenaar was Cornelis Pronk, die tevens een groot aantal kunstenaars in het vak opleidde, zoals de bekende Jan de Beyer en Abraham de Haen. Pronk kopieerde niet naar oudere voorbeelden, maar tekende tijdens zijn reizen door Nederland "naar het leven"¹⁷.

De afbeeldingen van Palenstein bieden voldoende aanknopingspunten om een voorstelling van het huis te krijgen, zij het summier en onvolledig. Uit de afbeeldingen zijn de bouwfases moeilijk te herleiden. Ook zeggen zij niets over de indeling van het gebouw. Bovendien is in de eerste serie steeds dezelfde kant

van het huis afgebeeld; over de andere zijden is niets bekend. Een bijkomend probleem is dat het huis op de afbeeldingen niet in overeenstemming is met de op grond van de opgravingen gereconstrueerde plattegrond.

Kastelen vergeleken

Op grond van de eerste serie afbeeldingen kunnen we in ieder geval vaststellen dat het gebouw in de traditie van de architectuur van de versterkte huizen en kastelen in Nederland past.

Vrijwel alle middeleeuwse versterkte huizen begonnen als woontoren; hoge rechthoekige gebouwen onder een zadeldak, ontoegankelijk en stoer met hier en daar smalle lichtspleten in de gevels en omringd door een gracht. In de meeste gevallen groeide de woontoren door de aanbouw van vleugels en bijgebouwen uit tot een onregelmatig complex van bouwwerken. Op het terrein stonden veelal nog vrijstaande bijgebouwen en vaak hoorde er een boerderij bij. Na 1500 verloren de kastelen langzamerhand hun functie als verdedigbaar stenen huis. Door de toepassing van buskruit en kanonnen konden stenen muren steeds gemakkelijker geslecht worden. De enige afdoende bescherming bestond uit aarden wallen. Het accent bij de vroeger als versterking bedoelde en vaak oncomfortabele huizen kwam daarom meer en meer op luxe en woonbaarheid te liggen.

De ridderhofstede¹⁸ Oudaen bij Breukelen aan de Vecht bijvoorbeeld, kende drie bouwfases. Het oudste deel, de woontoren, stamt uit 1300. Vervolgens werd daar omstreeks 1450 een tweede huis met traptoren aangebouwd en tenslotte omstreeks 1600 een laag achterhuis. Het nog bestaande Oudaen heeft het voordeel dat het nooit verwoest werd en evenmin grondig verbouwd, zodat in dit geval de meest betrouwbare aanwijzingen door het huis zelf geleverd worden. Het oudste deel, de woontoren, heeft een omtrek van 8 bij 10 m en telt vier bouwlagen. De woontoren is gedekt door een zadeldak tussen twee trapgevels. De muren van het onderste gedeelte zijn bijna twee meter dik en voorzien van schietgaten. De verdiepingen erboven bestaan uit één ruimte met een grote stookplaats en krijgen licht door smalle openingen. De woontoren wordt omringd door een gracht met ophaalbrug. Verder zijn er een buitengracht en een stenen toegangspoort. Naast de woontoren werd omstreeks 1450 een tweede opgetrokken, waarschijnlijk in twee fasen, die smaller en lichter is dan de eerste. Tegen de oostmuur van het tweede huis verrees een traptoren. Hoewel er nog weinig sprake was van comfort, blijkt uit de bouwgeschiedenis dat dit element

een steeds belangrijker rol ging spelen. De uitbreiding met het derde huis aan de oostkant naast de traptoren rond 1600, maakte Oudaen tenslotte gerieflijker en gaf het meer allure. De begane grond van de nieuwe aanbouw werd bestemd als keuken en de verdieping werd ingericht als toegangshal voor de hoofdverdieping van het huis¹⁹.

Een vergelijkbare geschiedenis kende het niet meer bestaande kasteel Lyauckama in het noorden van Friesland. Het was middeleeuws van oorsprong en omgeven door een gracht. Door latere uitbreidingen was het kasteel uitgegroeid tot een onregelmatig complex van rechthoekige, haaks op elkaar gebouwde vleugels met trapgevels en torens die overeenkwamen met die van het gebouw op de prenten. Het kasteel bevatte een grote zaal met een enorme schouw en een aantal kleinere vertrekken. In 1824 werd het gesloopt "tot grooten weedom van alle beminnaren der Friesche Geschiedenis"²⁰.

Uit de afbeeldingen van Palenstein is niet meer te achterhalen wat het oudste gedeelte is geweest. Mogelijk is dat het linkergebouw. De gekanteelde trapgevel is een typisch middeleeuwse vorm en komt overeen met de achtergevel van het huis Leeuwenberch aan de Oudegracht in Utrecht uit de eerste helft van de 14e eeuw²¹. In de tweede bouwfase zou het middelste deel gebouwd kunnen zijn en daarna in een derde fase, het rechtergebouw, misschien tegelijk met de toren en het gebouwtje op de voorgrond. De renaissance vormen van de trapgevel van het rechter gebouw wijzen op een datering in de 16e eeuw. Mogelijk is er in het laatste kwart van de 16e eeuw inderdaad sprake geweest van bouwactiviteiten als gevolg van het feit dat Palenstein al geruime tijd in vervallen toestand verkeerde. In 1568 werd het immers omschreven als "t huys te Palesteyn, 't welck over lange jaeren vervallen es,... In 1591 blijkt het huis weer bewoond te zijn door een jonkheer, van wie de naam niet bekend is, en woonde de schout van Zegwaart in het huis aan de Dorpsstraat²².

Het leven op Palenstein

Het omgrachte huis werd met onregelmatige tussenpozen bewoond door de ambachtsheer. In het huis dat aan de Dorpsstraat stond, woonde meestal de schout als zaakwaarnemer van de ambachtsheer. Bij het terrein bevond zich een boomgaard en volgens de bovengenoemde omschrijving uit 1568 stonden er tevens twee kleine gebouwen ("huyskens") en twee kamers. Hoe moeten wij ons het leven op Palenstein nu voorstellen?

De adellijke laat middeleeuwse hofsteden bezaten vrijwel zonder uitzondering een grote zaal die voor representatieve doeleinden werd gebruikt. De ruimten op de begane grond boden meestal een gesloten aanblik, zoals ook op de afbeeldingen van Palenstein is te zien. Deze kamers waren bedoeld voor huishoudelijke doeleinden en derhalve minder belangrijk dan de bovenverdieping. De zaal was hoog en ontving diffuus daglicht door de houten kruis- en kloosterkozijnen met glas-in-lood. Aan de onderzijde kon men de ramen met luiken afsluiten. Op de afbeeldingen van Palenstein zien we dat een aantal luiken dicht is. 's Avonds verlichtten kaarsenkronen, kandelaars en olielampjes de ruimte. Blakers, zoals het 15e-eeuwse exemplaar waarvan een fragment is opgegraven, zullen hier ongetwijfeld gebruikt zijn.

De muren van de zaal waren bedekt met wandtapijten of afgedekt met een eikehouten wandbeschoot. Het plafond bestond uit moer- en kinderbalken, die versierd waren met schilder- en houtsnijwerk. Tot het meubilair van de zaal behoorde zeker een grote tafel, die echter niet zoals tegenwoordig een vaste plaats in de kamer had. Meestal gebruikte men een houten schragentafel die uitgezet werd bij feesten en maaltijden. Na afloop zette men de schragen en het tafelblad weg tegen de muur, of, als het blad erg groot was, hing men het op, "een lange gasttafel hangende aan den hancsolre"²³. Hoe de gang van zaken omtrent het opstellen van de tafel was, komt heel mooi tot uiting in de volgende tekst uit omstreeks 1500:

*"Weest voorsien van eenre witter dwalen (handdoek)
ende als 't tyt sal syn te stellen die tafel,
ende men U beveeld
stelt die scraghen, daarna die tafele,
ende dan schoon laken, met soute ende broot"*²⁴

De maaltijden, en zeker de feestmalen, bestonden uit drie tot zes gangen, en elke gang kende een groot aantal gerechten. In een Duits kookboek uit 1587 staat dat de eerste gangen uit allerlei soorten wildbraad, gebraden kalfs-, schaaps- en varkensvlees en gevogelte waren samengesteld. De laatste gang bestond uit zoetigheden als suikerwerk, marsepein, geconfijte vruchten en taartjes, of uit noten, kaas, appels en peren. Bij de maaltijd dronk men wijn (het volk dronk bier en cider)²⁵. Dit beeld klopt redelijk met de op het terrein opgegraven resten van eetbare planten, en botten van runderen, schapen, geiten, varkens en gevogelte.

De belangrijkste zitmeubelen waren de banken en de "sittens" (deftige zetels of tronen). Zij stonden gewoonlijk langs de muur of voor de haard, en werden bij maaltijden bij de tafel geschoven. Verder gebruikte

men kleine drie- of vierpootstoeltjes met en zonder leuning. Op het zitmeubilair legde men kussens. Als bergmeubilair gebruikte men kisten en kasten. Bij de zaal op de verdieping behoorden de woon- en slaapvertrekken van de heer en vrouw des huizes. Vaak was er een afzonderlijk vrouwenvertrek, ook wel kemenade genoemd omdat deze kamer verwarmd kon worden (het woord is afkomstig van het middeleeuws latijnse *camera caminata*: kamer met stookplaats). Meestal beschikten maar enkele ruimten over een stookplaats. Het vuur werd gestookt in een tegen de muur gemetselde schoorsteen, de "heert". Voor het wassen gebruikten de bewoners koperen wasbekkens, staande en hangende watervaten en houten waskuipen. Voor toiletbezoek was men aangewezen op pispotten die ook "stroylpotten" genoemd worden (stroylen is ruisen of ratelend stromen)²⁶. Op het terrein van Palenstein zijn pispotten in grote hoeveelheden opgegraven. Ook zal Palenstein als alle rijkere huizen een afzonderlijk secreet hebben gehad. Dit kon een erkertje aan de buitenmuur zijn, waardoor de uitwerpselen langs de muur naar beneden in de gracht vielen, of een in de muur uitgespaarde ruimte. De lozing liep via een buizenstelsel.

De keukenvertrekken en provisiekamers bevonden zich op de begane grond. Tot de inventaris behoorden kookpotten, schenkkannen, ketels, allerlei soorten pannen van ijzer, koper en aardewerk, lepels, vleesvorken, messen en hakbijlen, vijzels, handmolens, schuimspanen, vergieten, tafelbestek, en eet- en drinkgerei. Verschillende onderdelen van het hier opgesomde aardewerk zijn op het terrein van Palenstein gevonden.

Het huis aan de Dorpsstraat is ongetwijfeld veel comfortabeler en gerieflijker geweest dan het omgrachte huis. Nog steeds zal er getemperd licht binnengekomen zijn door de kruisko zijnen met glas-in-lood — pas in de loop van de 18e eeuw raakten de schuiframen met grotere ruiten in zwang, die voor veel meer licht zorgden —, maar de ruimtes waren kleiner, minder vochtig en beter te verwarmen.

Noten

- 1 Pen en penseel in grijs, 220 bij 156 mm (kaderlijn), niet gesigneerd, onderschrift "Palesteijn in Rhijnlandt 1569", collectie Gemeente Zoetermeer.
- 2 Pen in zwartgrijs, gewassen over een potloodschets, 168 bij 266 mm (kaderlijn), ongesigneerd, gedateerd 1728, onderschrift "t huijs Palestein in Zoetermeer 1728", collectie Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.
- 3 Niet gesigneerd, herkomst onbekend.
- 4 Niet gesigneerd, onderschrift "t Huys Palestein, in de ambachtsheerlijkheden en de dorpe Zoetermeer & Zegwaerd. 1728", herkomst onbekend.
- 5 Doek, 55 x 41 cm, gesigneerd J.H. Meijers, gedateerd 1728, collectie J.N. Henneken.
- 6 Stellingwerf kopieerde naar eerdere afbeeldingen. Dumas 1991, 38.
- 7 Annotatie bij de tekening door de Rijksdienst van de Monumentenzorg, na vergelijking met andere tekeningen van Pronk en De Haen.
- 8 De schilder Meijers komt niet voor in de documentatie van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag. Gezien de wijze van schilderen, kunnen we Meijers hoogstwaarschijnlijk als amateur beschouwen.
- 9 Zie hoofdstuk 2.
- 10 Gewassen pentekening in bister, 153 bij 240 mm, ongesigneerd, ongedateerd, onderschrift "bij Soetermeer in Rhijnland", collectie P. Beelaerts van Blokland. Notitie in verso: No. 316 van den schilder Kok uit de verkoop te Amsterdam van Hendrik de Wacker van Zon in Oct. 1761 overgenomen voor ... (gegevens Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag).
- 11 Gewassen tekening, gesigneerd, onderschrift "t Huys Palesteijn en de remonstrantse kerk te Zegwaert anno 1731", in: Handschrift van Andries Schoemaker, Adellijke en heeren huysen, z.j. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, sign. nr. 78 C 53.
- 12 Zie hoofdstuk 2.
- 13 Tegenwoordige staat der vereenigde Nederlanden, deel VI, 1746, 308.
- 14 Koninklijke Bibliotheek, fol. 167, 254, 260, 142, sign. nr. 78 C 53.
- 15 Idem noot 14.
- 16 Zie hoofdstuk 2.
- 17 Dumas 1991, 38-40.
- 18 Ook Palenstein wordt wel aangeduid als een ridderhofstede. In Holland is echter nooit een lijst van ridderhofsteden opgemaakt zoals in de oostelijke streken wel het geval was. Oudaen werd bijvoorbeeld in 1536 officieel tot ridderhofstad verklaard, hetgeen voor de eigenaars allerlei privileges met zich mee bracht. Zie Fockema Andrea e.a. 1952 (herdruk 1974), blz. 10, Dukes-Greup 1984, 28.
- 19 Zie voor de bouwgeschiedenis van Oudaen Dukes-Greup 1984.
- 20 Van Lennep en Hofdijk 1854, deel 3, blz. 173-217.
- 21 Archeologische en bouwhistorische kroniek Utrecht 1986, 231-241.
- 22 Zie hoofdstuk 2.
- 23 Catalogus Thuis in de late Middeleeuwen 1980, 25.
- 24 Afkomstig uit een Antwerps vocabulair en hier overgenomen uit de catalogus Thuis in de late Middeleeuwen 1980, blz. 25.
- 25 Een uitgebreide beschrijving geeft Van Winter in het hoofdstuk "Feestmalen in vroeger tijd". Van Winter 1976, 25-38.
- 26 Catalogus Thuis in de late Middeleeuwen 1980, 49.

5 De opgraving

Bart Westenbroek

Patrick van Domburg (Het verloop van de opgraving)

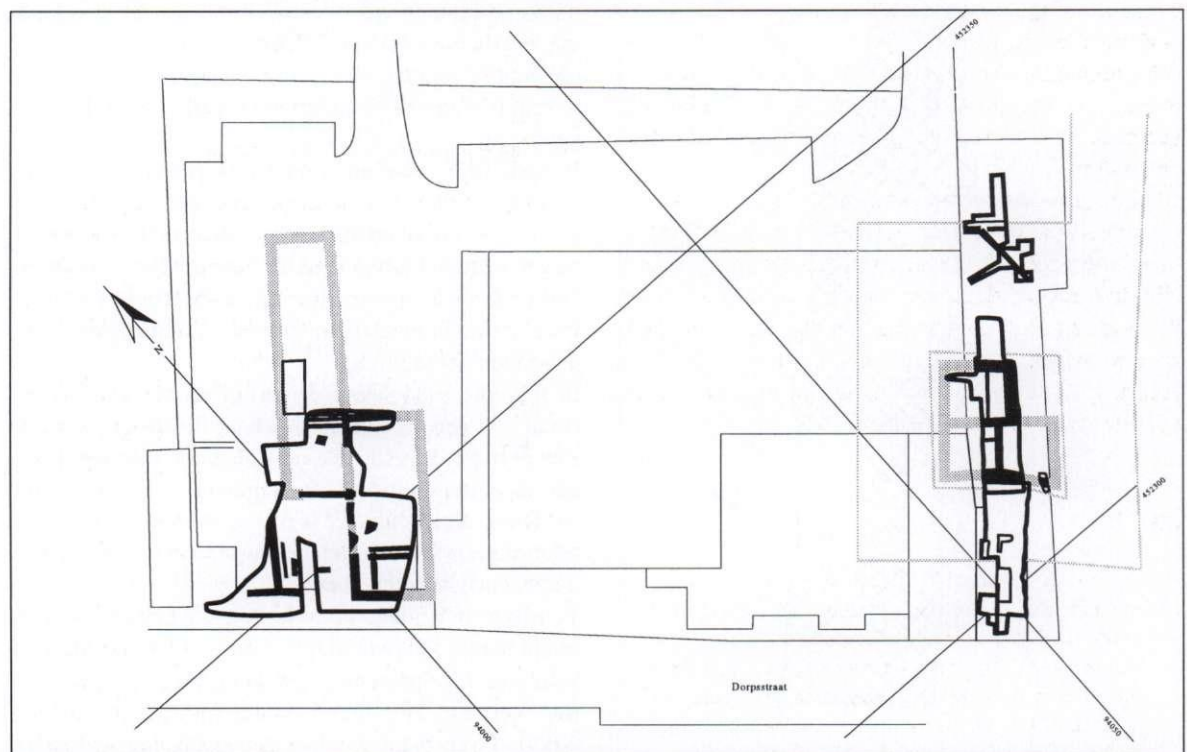
Inleiding

Op het terrein van het voormalige kasteel Palenstein heeft archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Onder archeologie wordt verstaan "het systematisch opsporen en interpreteren van materiële overblijfselen die in of boven de grond bewaard zijn gebleven, teneinde inzicht te verwerven in de menselijke samenleving uit het verleden¹⁾".

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de funderingen en andere grondsporen die bij het archeologisch onderzoek zijn aangetroffen. De grondsporen

zijn gedateerd met behulp van daarin gevonden aardewerk en kleipijpen. Deze, en de andere opgegraven voorwerpen, worden in de volgende hoofdstukken uitgebreid behandeld.

Figuur 5.1 geeft een overzicht van de ligging van de opgravingsputten ten opzichte van de huidige bebouwing aan de Dorpsstraat. Hierop is te zien dat de huidige (en de middeleeuwse) rooilijn zuidoost-noordwest loopt. Ter bevordering van de leesbaarheid wordt bij de benoeming van de sporen de ligging van

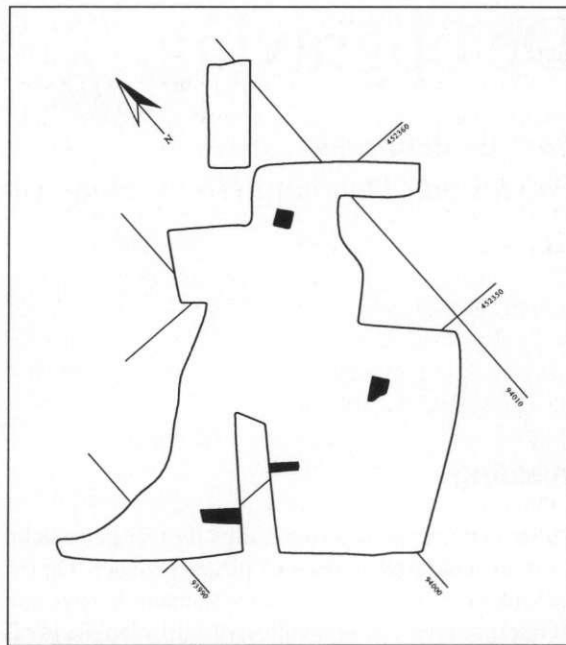
Figuur 5.1. Een overzicht van de opgravingsputten, de hierin aangetroffen funderingen, en de gereconstrueerde gebouwen geprojecteerd op een moderne kaart.

de Dorpsstraat echter oost-west gesteld. Vanaf het terrein gezien ligt de Dorpsstraat dan in het zuiden, en de Buurvaart in het noorden. Zo spreken we van de noordgracht en de zuidgracht, in plaats van de noordoostgracht en de zuidwestgracht.

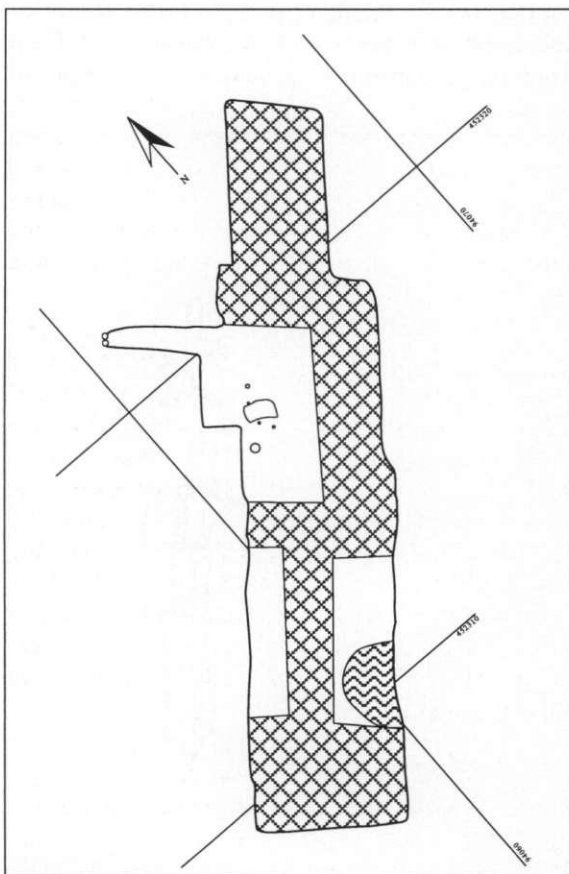
Het verloop van de opgraving

In deze paragraaf wordt een beknopt overzicht gegeven van het archeologisch onderzoek naar Palenstein zoals dit in het verleden heeft plaatsgevonden. Tevens zal iets worden gezegd over de organisatorische aspecten van het archeologisch veldonderzoek dat in de periode 1984-1986 en in 1992 is uitgevoerd.

In maart 1972 bracht de provinciaal archeoloog van Zuid-Holland, drs. Sarfaty, een bezoek aan de Sectie Archeologie van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer. Doel van het bezoek was om samen met de voorloper van de huidige archeologische werkgroep op het terrein van de afgebroken Brinkersfabriek in de Dorpsstraat te zoeken naar eventuele resten van

Figuur 5.3. De sporen op het (zuid-)westelijke gedeelte van het opgravingsterrein die dateren van vóór de kasteelfase.

Figuur 5.2. De sporen op het omgrachte eilandje die dateren van vóór de kasteelfase.

Palenstein. Het bezoek resulteerde in een negatief advies omtrent het starten van een opgraving. Dit in verband met een pas aangebrachte laag puin. Teruggikkend kunnen we vaststellen dat een unieke kans om de geschiedenis van Palenstein naar boven te halen onbenut is gelaten. Het centrale deel van het kasteelterrein is sinds 1972 buiten het bereik van onderzoek gebleven.

In april 1979 werd een onderzoek gestart op perceel 108 van de Dorpsstraat. Beschoeiingen bestaande uit gestapelde dakpannen, houten constructies en rioleeringen werden blootgelegd. De toenmalige werkgroep herkende deze sporen niet als restanten van kasteel Palenstein, hoewel men er wel rekening mee had gehouden het te vinden.

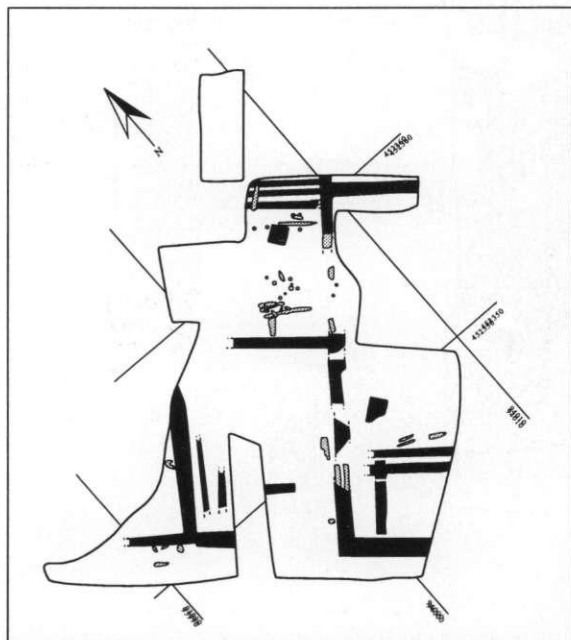
In februari 1984, werd wederom op perceel Dorpsstraat 108 een veldonderzoek naar Palenstein gestart. Zowel in het leegstaande huis als in de tuin werd een aantal putten uitgezet. In augustus 1986 werd het veldwerk afgesloten. Er is dus ruim twee jaar op een relatief klein terrein onderzoek gedaan. Dit kwam de nauwkeurigheid ten goede.

Tenslotte over deze periode nog enkele cijfers. Het totaal aantal veldwerkdagen bedroeg 94. Gemiddeld waren er 7,9 deelnemers per keer die gemiddeld 5,4 uur werkten. Het totaal aantal mensuren bedroeg 4.000. Twee maal werd er een open dag gehouden voor het publiek. De opgraving trok in totaal 12.000 bezoekers.

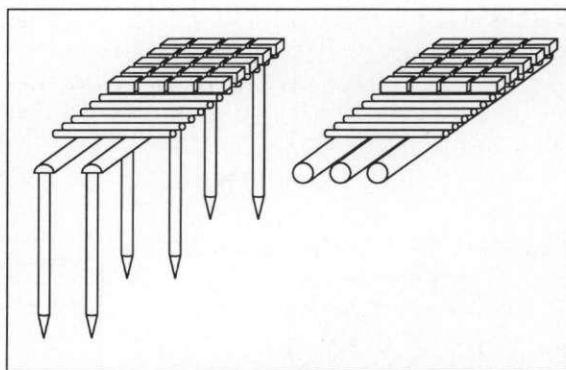
In september en oktober 1992 kreeg de A.W.Z. de gelegenheid om te graven op de voormalige parkeerplaats naast Albert Heijn in de Dorpsstraat. Hoewel op grond van kaartmateriaal niet verwacht werd dat een gedeelte van Palenstein zou worden aangetroffen, bleek dit verrassend genoeg wel het geval te zijn. Een al in 1613 verkocht gedeelte van het perceel kwam door deze opgraving aan het licht. Op vier dagen in de weekeinden en op vier avonden werd er door gemiddeld 5 mensen gewerkt. Onderzoek in de donkere avond-uurtjes was mogelijk omdat de gemeente een aggregaat en schijnwerpers uitleende. Het graven werd aanzienlijk vergemakkelijkt doordat de gemeente voor één avond een kleine graafmachine ter beschikking stelde. Bovendien kon overdag de grote graafmachinedie zich in de buurt bevond, te hulp worden geroepen. Al met al is een vrij groot terrein in korte tijd onderzocht. Het was wat je noemt een spoedopgraving.

De oudste sporen

De oudste aangetroffen sporen van menselijke activiteit bestaan uit spitsporen in de veengrond. Wat later is het terrein minstens twee maal met veen en afval opgehoogd. Het aardewerk dat in deze ophogingslagen is gevonden dateert uit de periode 1325-1375. Er is geen verschil in datering van het aardewerk waar te

Figuur 5.4. De sporen op het (zuid-)westelijke gedeelte van het opgravingssterrein die dateren uit de kasteelfase en later.

Figuur 5.5. De twee funderingstypen van de voorhof. De onderheide versie bevondt zich onder het voorste gedeelte van het gebouw. De lengte van de heipalen is onbekend.

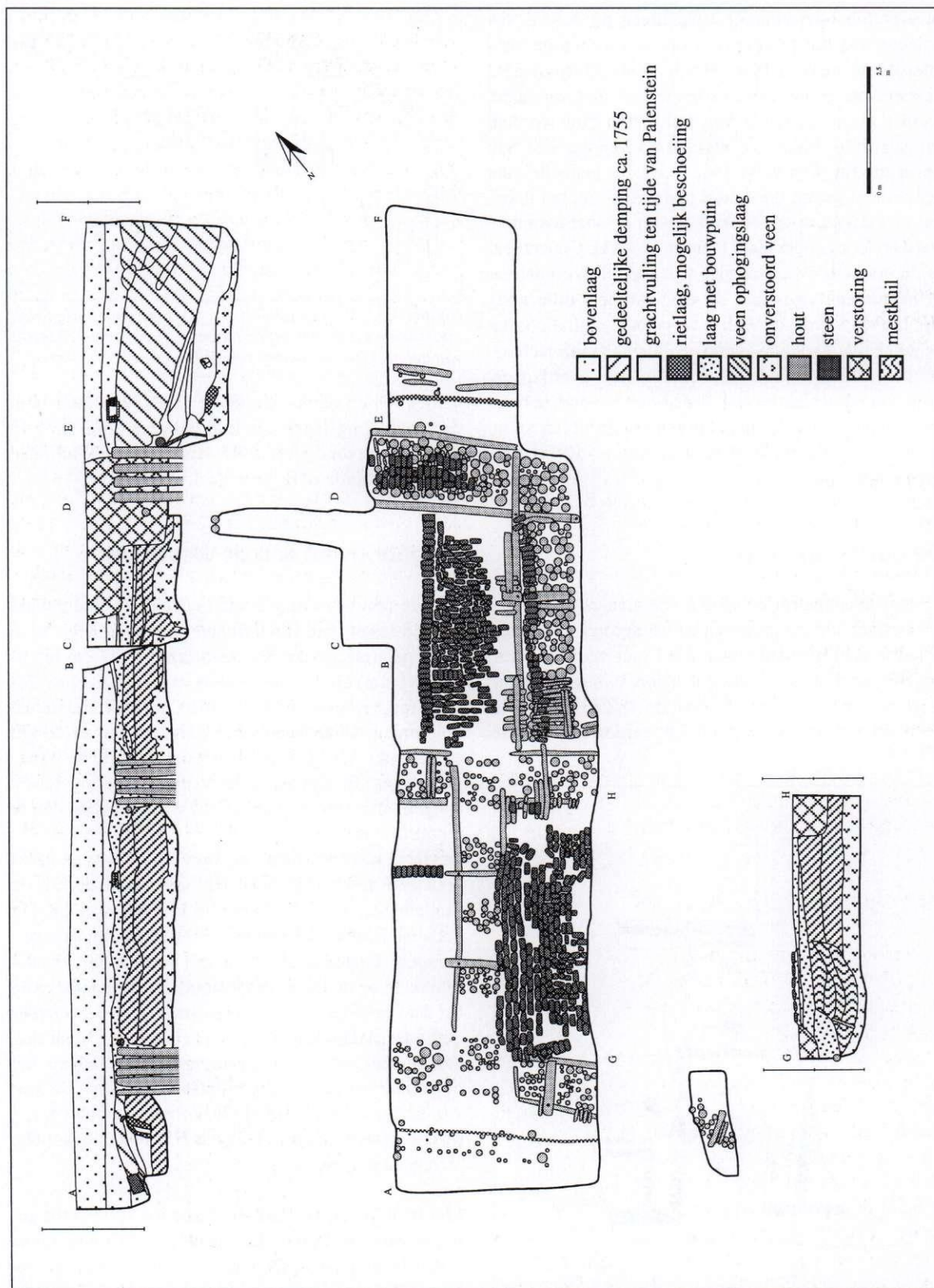
nemen tussen de verschillende lagen. Wat later is in deze ophogingslagen een kuil gegraven (fig. 5.2). In deze kuil bevond zich afval. Het aardewerk uit deze kuil dateert ook uit de periode 1325-1375.

De gebouwen aan de westzijde

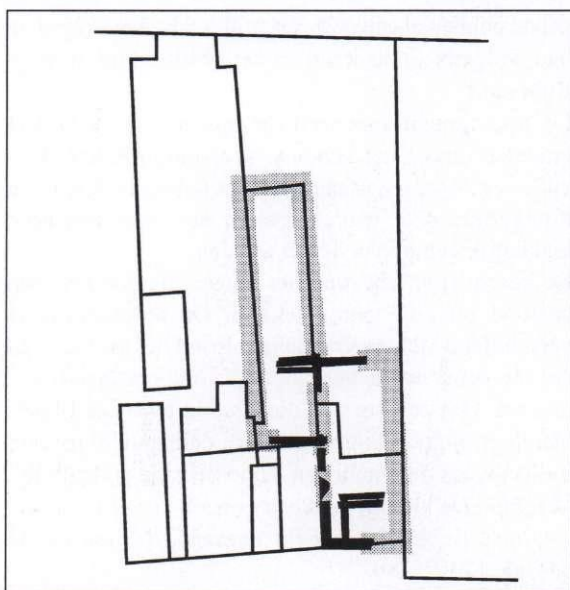
Aan de (zuid-)westzijde van het onderzochte gebied zijn de resten van funderingen gevonden (fig. 5.3.). Deze dateren, gezien het steenformaat (27 cm bij 14 cm bij 7 cm) uit de tweede helft van de 14e eeuw. Tot deze funderingsresten behoorden twee zware stenen kolommen. Deze steenbouw stond op een verhoogd erf. Achter het gebouw daalden namelijk de ophogingslagen. Er zijn echter te weinig funderingsresten aangetroffen om de plattegrond van de gebouwen te reconstrueren.

Rond het jaar 1400 heeft dit bouwwerk plaats gemaakt voor een ander (fig. 5.4). Het steenformaat van de fundamenteën is 22,5 à 23 cm bij 11,5 cm bij 5 cm. Dit gebouw is slechts voor een deel archeologisch onderzocht. Opgegraven is een deel van een gebouw dat loodrecht op de Dorpsstraat stond. Het muurwerk van het deel dat direct aan de Dorpsstraat lag was zwaarder gefundeerd dan de rest van het gebouw. De fundering van dit deel bestond uit zware horizontale balken met daaronder op regelmatige afstand heipalen. De rest van de fundering bestond uit horizontale balken met dwars daarop kleinere balkjes. Hieronder bevonden zich geen heipalen (fig. 5.5).

Met behulp van een kadasterkaart uit 1902 is dit gebouw gereconstueerd. Een deel van de opgegraven funderingen past precies op de contouren van een gebouw dat voorkomt op deze kaart (fig. 5.7). De opgegraven funderingen zijn niet te projecteren op het gebouw dat voorkomt op kadasterkaarten uit de 19e eeuw. Een vergelijking van deze kaarten met

Figuur 5.6. De aangetroffen funderingen van het omgrachte huis met onder de zuidgracht, en boven de noordgracht. In de profieltekening zijn onder andere de ophogingslaag onder het omgrachte huis en de mestkuil te zien.

Figuur 5.7. Een detail van de kadastrakaart uit 1902 met de gevonden fundamente en de hierop gebaseerde reconstructie van de gebouwen op de voorhof.

modernere heeft aangetoond dat deze oude kadastrakaarten vrij onnauwkeurig zijn.

Mogelijk stond aan het begin van deze eeuw een deel van het middeleeuwse gebouw nog overeind. Een andere mogelijkheid is dat het middeleeuwse gebouw toen al was verdwenen en een later gebouw is aangelegd op de funderingen van het middeleeuwse bouwwerk.

Opvallend is dat volgens deze reconstructie de lengte/breedte verhouding van het deel van het gebouw dat zwaarder gefundeerd was, precies 2:1 is.

Het omgrachte gebouw

Tijdens de opgraving zijn aan de zuid(-oost)zijde van het onderzochte terrein de restanten gevonden van een omgracht gebouw. Onder dit gebouw is een rechthoekige kuil met een lengte van circa 90 cm en een breedte van circa 50 cm met op de bodem een dikke plank gevonden. Dit spoor dateert mogelijk uit het midden of de tweede helft van de 14e eeuw. Op deze plank heeft mogelijk een staander gerust van een eenvoudig bouwwerk.

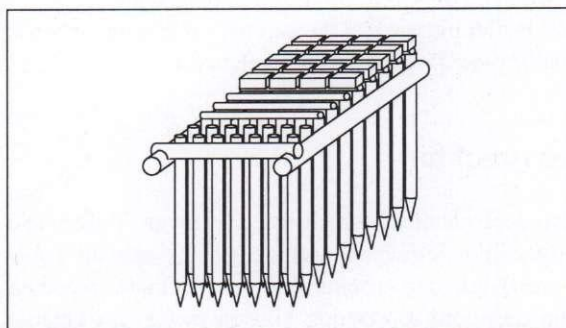
Van het omgrachte gebouw is slechts een deel opgegraven. De resten hiervan bestonden uit lange elshouten palen die door het veen tot ver in de kleigrond waren geheid. Een aantal palen is tijdens de opgraving uit de klei getrokken. Deze hadden een lengte van circa 4,5 tot circa 6,5 meter. Op deze palen rustte het opgaande muurwerk (fig. 5.8). Het omgrachte gebouw bevatte twee bouwfases.

De oudste bouwfase moet volgens het steenformaat van de bakstenen (23,5 à 24,0 cm x 11,5 cm x 5,5 cm) waarmee de muren zijn gemetseld dateren uit het laatste kwart van de 14e eeuw. Opgegraven is een deel van een gebouw, met aan de zuidzijde een gracht. De muur aan de grachtzijde maakte een knik. Het opgaande muurwerk had een maximale dikte van circa 0,80 meter. In dit gebouw bevond zich een binnenmuur. Deze was gefundeerd op spaarbogen. Aan de oostzijde van deze binnenmuur lag een bakstenen keldervloer. Het formaat van deze stenen is gelijk aan dat van het opgaande muurwerk. Aan de westzijde van de binnenmuur was een zeer lichte muur gemetseld.

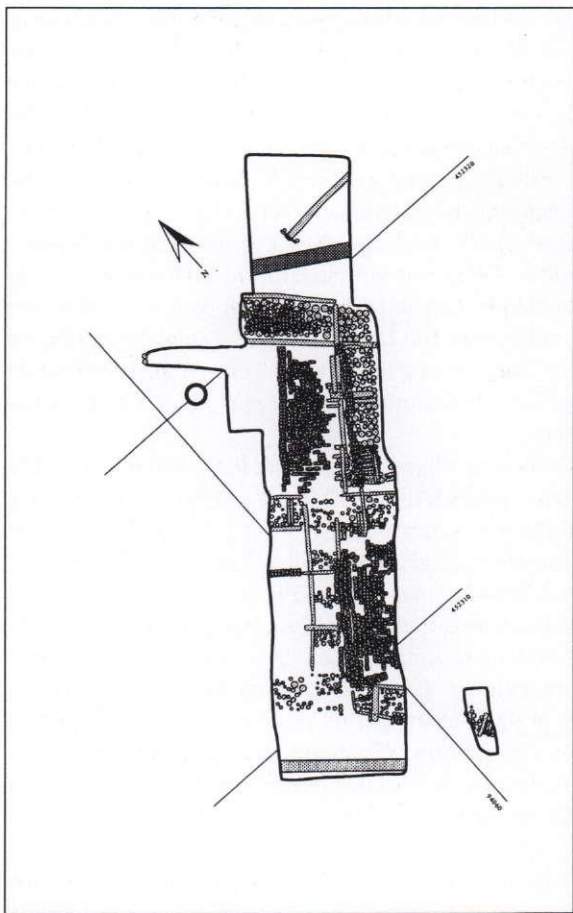
De tweede bouwfase stamt uit het midden van de 15e eeuw (steenformaat 22,0 cm x 10,0 cm x 5,0 cm). Deze was aangelegd tegen het gebouw uit de eerste bouwfase. Het had een lengte van circa acht meter en een breedte van gemiddeld zo'n zes meter. In dit gebouw is een vloer van een gang, bestaande uit gele bakstenen, aangetroffen met daarnaast een lichte binnenmuur. Deze gang kwam mogelijk uit bij een deur die toegang gaf tot de gracht. In de 18e eeuw is in dit gebouw een waterput aangelegd met een diameter van circa één meter. Aan de noordzijde van dit gebouw lag de slotgracht.

Ondanks het feit dat slechts een deel van het omgrachte gebouw is opgegraven, is het mogelijk om hiervan een redelijk betrouwbare reconstructie te maken (fig. 5.1). Van het gebouw uit de eerste bouwfase zijn slechts twee van de vier buitenmuren opgegraven. De lokatie van de buitenmuur aan de westzijde is gemakkelijk te bepalen. Deze zal in het verlengde van de westmuur van het gebouw dat dateert uit de tweede bouwfase, hebben gelopen. Van dit gebouw is het verloop van alle buitenmuren bekend.

De plaats van de buitenmuur aan de oostzijde is wat moeilijker te bepalen. Voor de lokalisatie hiervan is

Figuur 5.8. De bij het omgrachte gebouw aangetroffen funderingsconstructie. De lengte van de palen is niet op schaal weergegeven. Deze waren 4,5 tot 6,5 m lang.

Figuur 5.9. Het omgrachte huis met de grachtbeschoeiing van dakpannen. De trekbalkconstructie en een gootje in de noordgracht dateren van na de afbraak van het huis.

als uitgangspunt genomen dat de binnenmuur in het midden van het gebouw stond. Bij deze reconstructie is de breedte van de gracht die aan deze zijde liep ongeveer even groot als de breedte van de opgegraven gracht aan de noordzijde. De buitenkant van de gracht aan de (zuid-)oostzijde komt voor op kadasterkaarten in de vorm van de perceelsgrens. Aangenomen is dat de plaats van de buitenkant van de gracht in de middeleeuwen ongeveer op dezelfde plaats lag.

Het is niet uitgesloten dat aan het omgrachte gebouw één of meer torentjes waren gebouwd.

De grachten

Een deel van de slotgracht is opgegraven. Volgens de opgravingsgegevens was de gracht aan de zuid(-west)zijde oorspronkelijk bijna tien meter breed en aan de noord(-oost)zijde vijftien meter. De breedte van de niet opgegraven (zuid-)oostgracht was (zie vorige paragraaf) eveneens circa tien meter. De niet opgegraven (noord-)westgracht zal dezelfde breedte

gehad hebben als de oost- en zuidgracht. De slotgracht had volgens oude kaarten een verbinding met de Buurvaart.

De noordgracht was wellicht breder dan de andere grachten omdat het gebouw waarschijnlijk aan deze zijde een ingang had die per boot te bereiken was. In dit bredere deel van de gracht kon met een boot makkelijk gemanoeuvreed worden.

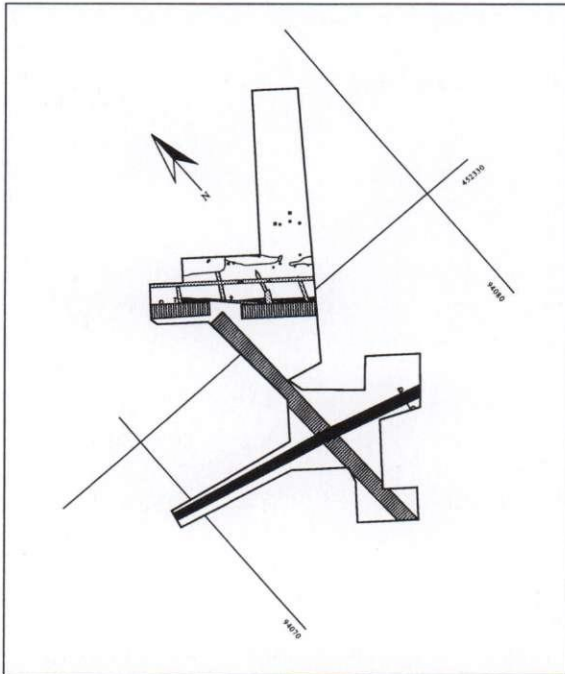
De beschoeiing die rond het omgrachte gebouw liep bestond uit gevlochten takken. De beschoeiing is verschillende malen vervangen. Rond het midden van de 18e eeuw is de beschoeiing voor het laatst vernieuwd. Om een stevige constructie te krijgen heeft men hierbij gebruik gemaakt van dakpannen. In deze tijd is tevens de gracht aan de noordzijde gedeeltelijk gedempt. De kleipijpen die gevonden zijn in de grond waarmee de gracht is dicht gegooid, dateren uit de periode 1740-1780.

Aan de noordzijde van de noordgracht is een beschoeiing aangetroffen die diagonaal stond op de noordbeschoeiing (fig. 5.10). Waarschijnlijk hoort bij deze beschoeiing de trekbalkconstructie die is gevonden bij de opgraving van een ander deel van de slotgracht (fig. 5.9). Deze beschoeiing zal zijn aangelegd ten tijde van de afbraak van het omgrachte gebouw aan het eind van de 18e eeuw waarbij de slotgracht is gedempt. Gezien de ligging van de trekbalk en de 'diagonale' beschoeiing zal een klein deel van de slotgracht en de gracht die de slotgracht verbond met de Buurvaart niet zijn dichtgeworpen bij de demping van de slotgracht. Wellicht zijn deze delen van de gracht gebruikt om tijdens de bouw van een landhuis op het terrein van Palenstein per boot materiaal aan te voeren en zijn ze pas na de voltooiing hiervan dichtgegooid.

Op de demplagen zijn twee goten aangetroffen (fig. 5.9). Deze zijn rond het jaar 1800 aangelegd. Ze zullen gehoord hebben bij het gebouw dat rond die tijd op Palenstein is neergezet.

Het gebied vanaf de zuidgracht tot de Dorpsstraat

In het gebied vanaf de zuidgracht tot de Dorpsstraat is ook archeologisch onderzoek verricht. In een bouwvallig pand zijn enkele kleine opgraafputten ge-graven. Later, toen dit pand voor nieuwbouw was afgebroken, zijn de grondsporen die zichtbaar werden bij het graven van de bouwput ingemeten. Deze bouwput was ongeveer één meter diep. De preciese

Figuur 5.10. De in 1979 gevonden beschoeiing van de noordgracht, met een jongere beschoeiing van dakpannen.

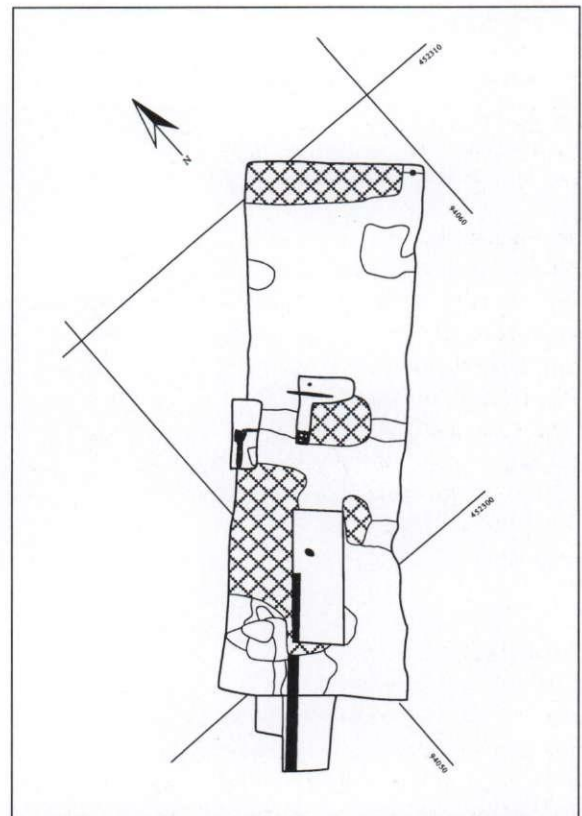
opbouw van de grond is onbekend vanwege de kleine schaal van het archeologisch onderzoek.

Op dit terrein zijn restanten van de beschoeiing van de zuidgracht opgegraven. Het gebied tussen deze beschoeiing en de Dorpsstraat bestond uit ophogingslagen van veengrond. In één hiervan bevond zich aardewerk uit het begin van de 16e eeuw. Deze laag zal dus stammen uit die periode of wat later.

In de laatste ophogingslaag die nog dateert uit de periode dat het omgrachte huis nog bestond, is een muurtje aangetroffen dat loodrecht op de Dorpsstraat stond. Het steenformaat van deze muur was 17,5 cm bij 9,0 cm bij 3,5 cm. In deze ophogingslaag was ook een kuil gegraven met daarin het skelet van een paard. Aan de bovenkant van deze ophogingslaag zijn enkele kleipijpen aangetroffen uit de eerste helft van de 18e eeuw. Zowel het muurtje als het skelet zullen uit deze tijd stammen.

Noot

- ¹ Van Enckevort, 1991, 13.

Figuur 5.11. De aan de zuidzijde van het terrein opgegraven sporen.

6 Het aardewerk

*Marco Mosselman en Bouke Tuinstra
Gilbert Kempenaar (Steengoed)*

Inleiding

Aardewerken voorwerpen speelden een belangrijke rol in een middeleeuwse huishouding. Doordat het gemakkelijk breekt en niet kan worden hergebruikt maakt aardewerk een aanzienlijk deel uit van het huisafval. Dit wordt mede veroorzaakt doordat metalen voorwerpen werden omgesmolten en houtafval in de haard werd verbrand.

Zo is het vaak mogelijk om aan de hand van het aardewerk iets te zeggen over de welstand en functie van een gebouw. Aardewerk is een belangrijk hulpmiddel bij de datering van een vondstcomplex. Dit maakt aardewerk vaak één van de belangrijkste vondstgroepen.

Het aardewerkonderzoek is vooral gericht geweest op de datering van het kasteel Palenstein, de maatschappelijke status van haar bewoners en de duur van de bewoning. Hiernaast werd aandacht besteed aan datering en aard van het materiaal uit de ophogingslaag onder het kasteelcomplex.

Het opgegraven gebied omvat de voorhof en het omgrachte huis. Van de slotgracht is een gedeelte van de noord-oost zijde en de zuid-west zijde opgegraven. Deze worden respectievelijk noord- en zuidgracht genoemd. Van de noordgracht werd een groter gedeelte opgegraven dan van de zuidgracht. Hierdoor werden in de noordgracht ook nieuwere grachtlagen aangetroffen. Onder beide gebouwen is een ophogingslaag aangetroffen, die dus van vóór de bouw dateert.

Rood- en grijsbakkend aardewerk

In Nederland is op vele plaatsen klei aanwezig die geschikt is voor de produktie van gebruiks-aardewerk. In de vroege middeleeuwen werden hiervan op lokaal niveau ronde handgevormde kookpotten vervaardigd, die kogelpotten worden genoemd. Vanaf de tweede helft van de 13e eeuw wordt het kogelpotaardewerk geleidelijk vervangen door het regionaal geproduceerde grijs- en roodbakkende aardewerk¹. Dit aardewerk werd op de draaischijf vervaardigd. Het grijze produkt ontstond door aan het einde van het bakproces de oven van zuurstof af te sluiten. Het in de klei aanwezige ijzer werd hierdoor gereduceerd. Naarmate men de zuurstoftoevoer beter in de hand kreeg, was men op den duur in staat een egaal rood produkt te bakken. Bijkomend voordeel van het geoxideerde roodbakkende aardewerk was, dat het voorzien kon worden van een laagje loodglazuur. In het begin werd dit glazuur slechts spaarzaam toegepast omdat lood een dure grondstof was. Het glazuur zorgde ervoor dat de voorwerpen gemakkelijker waren schoon te maken. Hierdoor kon het rood aardewerk al vrij snel de markt overnemen². De produktie van rood aardewerk loopt door tot in deze eeuw.

Behalve ontwikkelingen in het produktieproces zijn er ook veranderingen in de vorm van de produkten te zien die samenhangen met veranderende leefomstandigheden. Eén van de duidelijkste voorbeelden hiervan is de overgang van kogelpot naar grape. De kogelpot was met zijn bolle bodem bij uitstek geschikt om in een vuur geplaatst te worden. Toen men op den duur verharde vloeren aanlegde waarop de kogelpot niet kon blijven staan werd hiervoor noodzakelijkerwijs een oplossing gezocht. De kookpot kreeg een oor en drie uitgeknepen standlobben die later werden vervangen door drie pootjes. Dit type kookpot, dat tot

ver in de 18e eeuw in vele soorten en maten werd geproduceerd, wordt grape genoemd³.

Er bestonden tussen de verschillende regio's grote verschillen in materiaal en vorm van het produkt. Een bepaalde ontwikkeling kan zich in de ene regio veel later hebben voorgedaan dan in de andere regio. Zo verdween bijvoorbeeld het grijsbakkende aardewerk in Brabant pas in de 16e eeuw⁴.

Het is dus onmogelijk om een aardewerktopologie voor heel Nederland op te stellen. Voor de datering van regionaal vervaardigd aardewerk is men aangewezen op literatuur over goed gedateerde, gesloten vondstcomplexen binnen de regio. Omdat er hiervan nog te weinig zijn opgegraven en/of gepubliceerd, is het scherp dateren van objecten vaak onmogelijk.

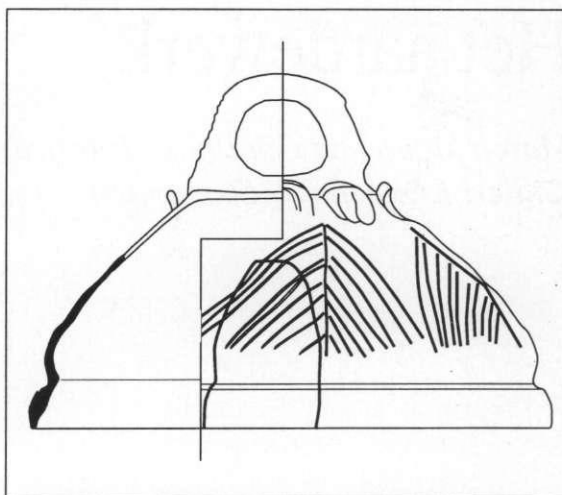
De ophogingslaag onder het omgrachte huis

Het oudste materiaal uit de ophogingslaag is een aantal scherven van kogelpot aardewerk. De meeste scherven hebben een reliëf versiering, die werd aangebracht door met gespreide vingers diagonaal over de pot te strijken. De onderkant werd verder opgeruwd door met een borstel de nog vochtige klei te bewerken, de zgn. "besenstrich" versiering.

Een reconstrueerbaar exemplaar (zie catalogus nr 108-642-1) heeft een op de draaischijf afgewerkte rand. Het voorkomen van "besenstrich" duidt erop dat het hier om een laat exemplaar gaat. Omdat kogelpotten in de tweede helft van de 14e eeuw nauwelijks meer voorkomen zal deze zeker vóór 1350 te dateren zijn, waarschijnlijk zelfs voor 1300.

In de ophogingslaag zijn vrij veel scherven van grijs aardewerk gevonden. Het materiaal is nogal fragmentarisch. Er zijn slechts twee voorwerpen van grijs aardewerk samen te stellen. Een grote grijze kan (108-642-2) staat op een aaneengesloten ring van standlobben. De bovenkant ontbreekt, maar het is duidelijk dat deze kan grote typologische verschillen vertoont met de aangetroffen kannen van rood aardewerk. De kan heeft een slank model en heeft vermoedelijk een hoge hals gehad. Van een grape (108-549-1) van hetzelfde materiaal is slechts de bovenste helft aangetroffen. Beide voorwerpen dateren van vóór het derde kwart van de 14e eeuw⁵.

Enige fragmenten met versiering uit de ophogingslaag zijn afkomstig van vuurklokken. Deze werden gebruikt om 's nachts het vuur af te dekken. Een grijze scherf hiervan (108-401-2) heeft een dikke schubbenrand. Een aantal andere scherven, waaronder een randfragment (108-529-1) heeft een visgraatmotief (fig. 6.1) dat met een mesje is ingekrast (kerbschnitt techniek). Deze scherven zijn gedeeltelijk rood en gedeeltelijk grijs.

Figuur 6.1. Reconstructie van een vuurklok met kerbschnitt versiering in de vorm van een visgraat-motief.

Onder het rode aardewerk bevindt zich onder andere een aantal kannen, een grape met hoekoren, een lobbengrape, een voorraadpot en twee lage bakpannetjes. De kannen variëren in hoogte van circa 35 cm hoogte tot circa 55 cm. Op twee uitzonderingen na hebben ze alle een gesloten ring van lobben. Van de uitzonderingen heeft er één vier enorme uitgestoken standlobben, de andere heeft in totaal acht lobben, over de bodem verdeeld in vier paren.

Daarnaast is ook een grote grape (108-401-1) met haakoren gevonden. Haakoren zijn hoekig toegeknepen oren die een nabootsing zijn van de puntige oren van metalen kookpotten. De schouder is rondom geheel geglazuurd, de rand zowel van binnen als van buiten. De onderkant ontbreekt helaas, maar we kunnen stellen dat ze drie pootjes heeft gehad. De grape is aan de buitenkant met een roetlaag bedekt. Deze grapes komen voor zover bekend alleen voor in west Nederland en worden gedateerd tussen 1374 en 1450.

De lobbengrapes, grapes met uitgeknepen standlobben, de voorgangers van grapes met pootjes, zijn alle van hetzelfde type. Waar deze grapes in de literatuur naar voren komen worden ze gedateerd tussen 1300 en 1350⁶.

De twee bakpannen hebben allebei loodglazuur en zijn vroege voorbeelden van bakpannen met een masieve steel⁷. Ze zijn beide bijna hetzelfde, echter de ene (108-399-1) heeft een schenklip en de andere (108-353-1) niet. Deze bakpannen hebben hoogstwaarschijnlijk in een metalen ring boven het vuur gehangen, daarvan zijn echter geen slijtage sporen terug te vinden.

De mestkuil in de ophogingslaag

In de mestkuil zijn geen reconstrueerbare voorwerpen van rood aardewerk aangetroffen. Het schervenmateriaal komt grotendeels overeen met het materiaal uit de ophogingslaag.

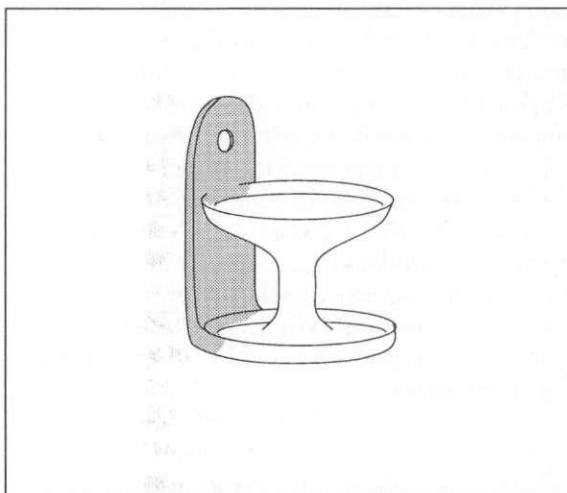
De noordgracht, onderste lagen

Van grijs aardewerk zijn in de noordgracht slechts een paar scherven gevonden, waaronder een gedeelte van een geschubd oor van een voorraadpot. Grijs aardewerken voorraadpotten worden zeker tot in de 15e eeuw geproduceerd⁸.

In de noordgracht werd de grootste hoeveelheid rood aardewerk aangetroffen, waaronder enkele tientallen archeologisch complete voorwerpen. De voorwerpen zijn van een sobere, maar kwalitatief goede makelij; versiering komt niet voor, op enkele objecten met slibversiering en kamstreek na. Het materiaal bestaat voornamelijk uit keukengerei. Hiernaast komt nog een aantal pispotten en kannen voor.

Het keukengerei bestaat onder andere uit grapes, een bakpan en kommen. De grapes hebben allemaal drie pootjes en één of twee oren. Ze hebben op de schouder, rand en aan de binnenkant op de bodem een laagje doorzichtig loodglazuur. De grote meerderheid van de grapes heeft bijna geen roetsporen aan de kant van het oor. De grapes hebben dus aan de rand van het vuur gestaan, en wel met het oor naar buiten toe.

De kommen zijn half-bolvormig en hebben een onderstoken rand, een schenkclip en drie standlobben. Een aantal kommen heeft een afgeplatte bodem en uitgestoken lobben. Over de functie is niet zoveel bekend maar in ieder geval één kom heeft roetaanslag

Figuur 6.2. Reconstructie van de in de onderste lagen van de noordgracht aangetroffen blaker. Het gevonden gedeelte is grijs weergegeven (108-810-13).

op de buitenkant wat erop duidt dat er in is gekookt. Door de onderstoken rand konden de kommen worden afgesloten met een stuk doek of varkensblaas en een koord.

Pispotten komen voornamelijk uit de gracht aan de noordzijde van het eiland en hebben allemaal een enigszins holle bodem en een hoge opstaande rand. Verscheidene pispotten hebben kalkaanslag aan de binnenkant. De pispotten zijn van een goede kwaliteit: ze zijn dunwandig en rijkelijk geglaazuurd. Tussen de pispotten is een armenpenning gevonden, die omstreeks 1440 geslagen werd.

Van de kannen zijn er drie geglaazuurd. Twee daarvan (108-752-1) hebben slibversiering, in de vorm van halve maantjes. Het feit dat tenminste één van deze kannen een standring heeft, duidt op een datering in of na de tweede helft van de 15e eeuw⁹. Een andere kan (108-806-1) is niet geglaazuurd en heeft een ring van zes standlobben.

Een grape (108-800-4) met klauwpoten, een schenkclip en slibversiering van boogjes en stippen, een tonvormig drinkbekertje (108-776-8) en twee kleine graapjes (108-810-2) met slibboogjes zijn de weinige voorwerpen van roodbakkerend aardewerk die bestemd lijken te zijn voor tafelgebruik. Op alle voorwerpen met slibversiering ontbreken roetsporen.

Een leuke vondst is een fragment van een blaker (108-810-13). De aanwezigheid van een gesloten achterwand met daarin een ophanggat duidt erop dat deze blaker aan de muur werd opgehangen. Omdat het ophangen van een blaker aan een houten muur veel te gevaarlijk is in verband met brand, zal deze aan een stenen muur hebben gehangen. Gezien het spaarzame loodglazuur en de vondstomstandigheden moet deze blaker uit de 15e eeuw stammen. In de literatuur is dit soort blakers pas vanaf de 16e eeuw bekend¹⁰.

Van de aangetroffen deksels is er geen klein genoeg om goed op één van de grapes of pispotten te passen¹¹. Alle typen lijken een knop te hebben gehad, maar deze ontbreekt bij elk exemplaar. Slechts één van de gevonden deksels is geglaazuurd.

De zuidgracht

In de zuidgracht zijn een drietal éénorige grapes en één tweeorige grape gevonden. De vorm van één van de éénorige grapes (108-465-1) komt overeen met die van een grape uit de noordgracht (108-800-5). De grape met twee toegeknepen oren heeft een dekselgeul. De maat van de halsopening ligt in de buurt van de diameter van de in de noordgracht gevonden deksels. Twee gevonden bakpannen zijn van een grotere afmeting dan de bakpannen uit de ophogingslaag onder het omgrachte huis. Ook de bodem is platter en de wanden staan steiler omhoog. De schuine, geprofi-

leerde steel van een van de pannen (108-501-1) wijst op een datering van circa 1375-1450. Tenslotte is er ook nog een papkom gevonden, waarvan de binnenkant is bedekt met een laag gele slib. Dit soort kommetjes met één worstoor wordt over het algemeen in de 16e eeuw gedateerd¹², en het is hiermee één van de weinige in de gracht aangetroffen typisch 16e-eeuwse voorwerpen.

De noordgracht, bovenste lagen

In de bovenlaag van de noordgracht werd een aantal voorwerpen aangetroffen dat qua datering duidelijk verschilt van de andere vondsten uit de gracht.

Een hoge grape (108-284-1) met geprononceerde draairibbels op de schouder is bijna geheel geglazuurd. De vorm is duidelijk verschillend van de andere grapes die in de gracht zijn gevonden, namelijk veel minder bol. Deze grape dateert vermoedelijk uit de late 16e of de 17e eeuw. Uit de 17e eeuw komt een bord, dat geheel geglazuurd is en een groen centrum heeft. De kleurstof is aangebracht over een dun laagje slib. Het doorzichtige groene glazuur, dat eroverheen zat kwam er daardoor lichtgroen uit te zien. Ook is er een aantal scherven gevonden die uit dezelfde periode stammen. In de bovenlaag van de gracht zijn geen voorwerpen gevonden die wijzen op een datering vóór 1500.

De ophogingslaag onder de voorhof

In de ophogingslaag onder de voorhof is een gering aantal min of meer complete voorwerpen gevonden, waaronder een klein graapje. Dit voorwerp heeft een vorm, die dicht bij de vorm van de lobbengrapes ligt. Het betreft hier objecten uit de 14e eeuw.

Daarnaast is op verschillende plaatsen een aantal fragmenten van een schubbenkom gevonden. Deze kom (111-33) staat op drie lobben en heeft halverwege de buik een rand die door de pottenbakker met de duim gegolfd is. Deze kommen komen voor in het midden van de 14e eeuw.

Als laatste wordt nog vermeld een handvat van een vuurklok. Het handvat is aan de zijkanten geschubd en er zit een glazuurpat op. In het midden van de basis van het oor is een ronde beschadiging aanwezig. Misschien is dit een overblijfsel van een afgebroken lobje. De lobbenversiering is algemeen bij vuurklokken en is waarschijnlijk een overblijfsel uit de tijd dat men een grote omgekeerde kom of teil gebruikte om het vuur af te dekken (fig. 6.1).

Diverse sporen

Er is ook een aantal fragmenten van rood aardewerk aangetroffen in het opgegraven gedeelte tussen de Dorpsstraat en de gracht. Een klein fragmentje is afkomstig van een bord met het opschrift "AVE

Figuur 6.3. Een bord van rood aardewerk waarop met slibkrasstechniek (sgraffito) het wapen van de familie Van Egmond is weergegeven (111-60). Eind 15e eeuw.

MARIA", dit voorwerp kan worden gedateerd tussen circa 1450 en 1550. Voorts is de helft van een grote schaal met een kruis erop gevonden. Het kruis is aangebracht in gele slib, dat zich onder het glazuur bevindt. De schaal staat op drie lobben. Twee pispotten (108-112-1 en 108-273-1) zijn zowel inwendig als uitwendig (vrijwel) geheel geglazuurd, en hebben beide op een standring gestaan. Een kom met twee worstoren is van binnen groen geglazuurd, staat op een standring en heeft draairibbels op de bovenste helft.

Van de voorhof zijn enkele vondsten afkomstig, die niet uit de ophogingslaag komen. De meest spectaculaire vondst van deze opgraving is een bord van rood aardewerk (111-60) met een afbeelding van het familiewapen van de familie van Egmond. Deze familie was tot 1493 eigenaar van Palenstein, tot circa 1486 woonden ze hier ook. Op het bord is eerst een laagje gele slib aangebracht waar het wapen in is gekrast. Op deze plaatsen komt de roodbruine kleur van het bord door de gele laag heen. Deze techniek noemt men ook wel slib-kras techniek of 'sgraffito'. Het bord staat op drie uitgestoken standlobben en wordt gedateerd tegen het einde van de 15e eeuw¹³. Het is afkomstig uit een zandlaag die onder één van de tussenmuurtjes doorliep.

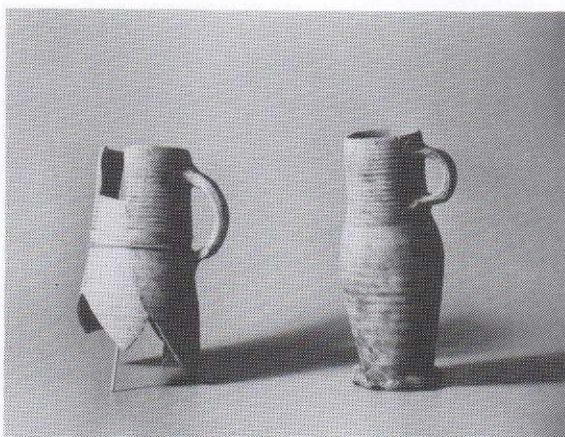
Figuur 6.4. Overzichtsfoto van het in de noordgracht gevonden aardewerk.

Figuur 6.5. Overzichtsfoto van het in de zuidgracht gevonden aardewerk.

Figuur 6.6. Overzichtsfoto van het in de ophogingslaag onder het omgrachte huis gevonden aardewerk.

Figuur 6.7. Overzichtsfoto van het in de mestkuil in de ophogingslaag onder het omgrachte huis gevonden aardewerk.

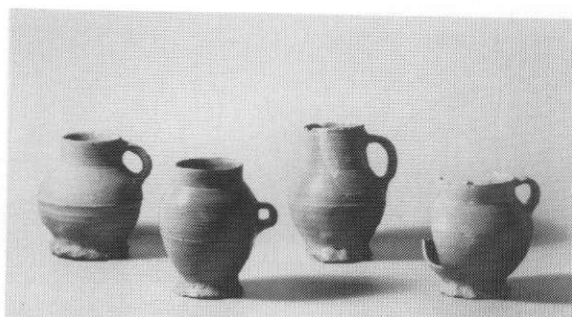
Figuur 6.8. Overzichtsfoto van het bij de voorhof gevonden aardewerk.

Steengoed

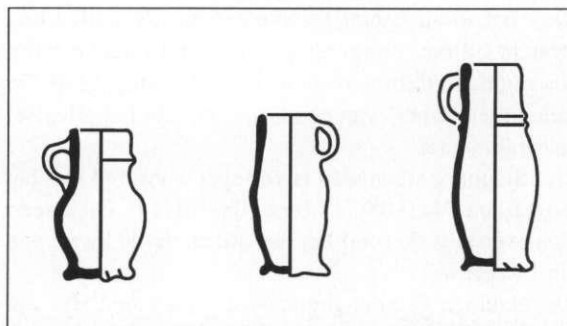
Vanaf het begin van de 14e eeuw kwam er 'echt' steengoed van het productiecentrum Siegburg (iets ten noordoosten van Bonn) op de markt¹⁴. In tegenstelling tot het Bijna-steengoed, dat reeds aan het einde van de 13e eeuw verscheen, is het minder gemagerd¹⁵. Anders dan het rode en grijze aardewerk is steengoed gesinterd. Dit wil zeggen dat het boven 1000 graden Celcius is gebakken en daardoor een weinig water doorlatend produkt geeft. Hierdoor is het uitermate geschikt voor de productie van schenk- en drinkgerei. Doordat het lokale rode en grijze aardewerk zich voornamelijk richtte op kookgoed en grote voorwerpen (zoals voorraadkannen) was er weinig gevaar voor concurrentie. Het steengoed is wit-grijzig van kleur en het heeft op een enkele uitzondering na geen engobe of glazuur. Al voor 1350 was het een massaproduct en tevens de grootste ceramiekimport voor de Lage Landen¹⁶.

In het midden van de 14e eeuw werd er steengoed met zoutglazuur geïntroduceerd, dat afhankelijk van het ijzergehalte en het bakproces, bruin of grijs van kleur was¹⁷. De productiecentra lagen in het Rijnland (Keulen, Frechen, Aken, Raeren en Langerwehe). De produkten van deze centra zijn vaak moeilijk van elkaar te onderscheiden¹⁸. Langerwehe-steengoed had met ijzerengobe en radstempelversiering al in het begin van de 14e eeuw een groot marktaandeel¹⁹. In de tweede helft van de 15e eeuw verdween het ijzerengobe en maakte plaats voor het zoutglazuur²⁰. Er zijn aanwijzingen dat in deze periode het aandeel Siegburg steengoed afneemt ten opzichte van het steengoed met zoutglazuur²¹, en tevens dat in deze omgeving het steengoed in verhouding tot het overige aardewerk in de tweede helft van de 15e eeuw afneemt²².

In het begin van de 16e eeuw ontstaan er nieuwe vormen, met versieringen zoals opgelegde medaillons, insnijdingen en baardmaskers²³.

Figuur 6.9. Vier in de ophogingslaag onder het omgrachte huis aangetroffen steengoed drinkkannen. 1325-1375.

Figuur 6.10. Steengoed kannen van verschillende typen. Van links naar rechts kantype II-1, III en IV(a) (naar Janssen 1989, 326).

Bekend is dat het aandeel steengoed bij kastelen in de 14e eeuw overheersend is. Het aantal Siegburg kannetjes kan oplopen tot een percentage van 99% van al het steengoed²⁴. Bij het recent onderzochte kasteel van Eindhoven is het percentage steengoed voorwerpen uit de gracht van de periode 1420-1486 nog circa 40%²⁵.

De ophogingslaag onder Palenstein

Het steengoed uit de ophogingslaag bestaat uit een bijna gelijk aantal ongeglazuurde als geglazuurde (en/of engobe) scherven. Het glazuur is meestal zoutglazuur. Slechts vier scherven hebben een radstempelversiering. Op twee grote drinkbekers en een kruikfragment na, zijn het allemaal kanfragmenten.

Van het Bijna-steengoed zijn naast een complete (bier?) kan slechts enkele scherven gevonden. Deze kan is te dateren rond het tweede en derde kwart van de 14e eeuw²⁶(108-678-1).

De Siegburg kannen (voornamelijk fragmenten) zijn van het type III en IVa (fig. 6.10) en globaal te dateren in het tweede en derde kwart van de 14e eeuw²⁷. De slank gevormde kannen die vanaf circa 1370 werden gemaakt kwamen niet in deze laag voor²⁸. Ook het wijdbuikige type II-1, dat al iets voor 1370 in omloop was, is hier aanwezig met één deels compleet exemplaar (108-646-1)²⁹. De standringen van het Siegburg steengoed zijn deels mooi, en deels lelijk afgewerkt. Van het geglazuurde steengoed is er een kan van het type II-1 met donkerbruin zoutglazuur³⁰. Op bepaalde plaatsen lijkt dit glazuur op een sinaasappelhuid. Deze kan is op de breuk wit van kleur (108-312-1). Twee grote drinkbekers (donkergrijze breuk) met zoutglazuur lijken op de bekende drinkbekers zonder hals en met de oren op de buik (108-703-1 en 108-726-3). Een ander drinkkannetje (donkergrijze breuk) heeft een bruin glimmend oppervlak (108-312-1).

De mestkuil in de ophogingslaag

Ook het klein aantal fragmenten uit de kuilvulling bestaat uit een ongeveer gelijk aantal ongeglazuurd als geglaazuurd (met eventueel engobe) steengoed. Op een enkele scherf van een kruik na, zijn het allemaal kanfragmenten.

Het Siegburg steengoed is vertegenwoordigd met het type III en IVa (108-717-6 en 108-701-1)³¹. Dit dateert dus eveneens zo rond het tweede en derde kwart van de 14e eeuw.

Drie kannen van het geglaazuurd steengoed zijn van het type II-1. Een ervan met een witte breuk heeft deels afgebladerd zoutglazuur. Een fragment van een kraaghals is door zijn opvallende radstempelversiering waarschijnlijk afkomstig uit Langerwehe en te dateren rond het midden van de 14e eeuw (108-701)³². Verder zijn er fragmenten gevonden van geglaazuurd scherven met inkrassingen en een apart aangezette standringvoet.

De noordgracht, onderste lagen

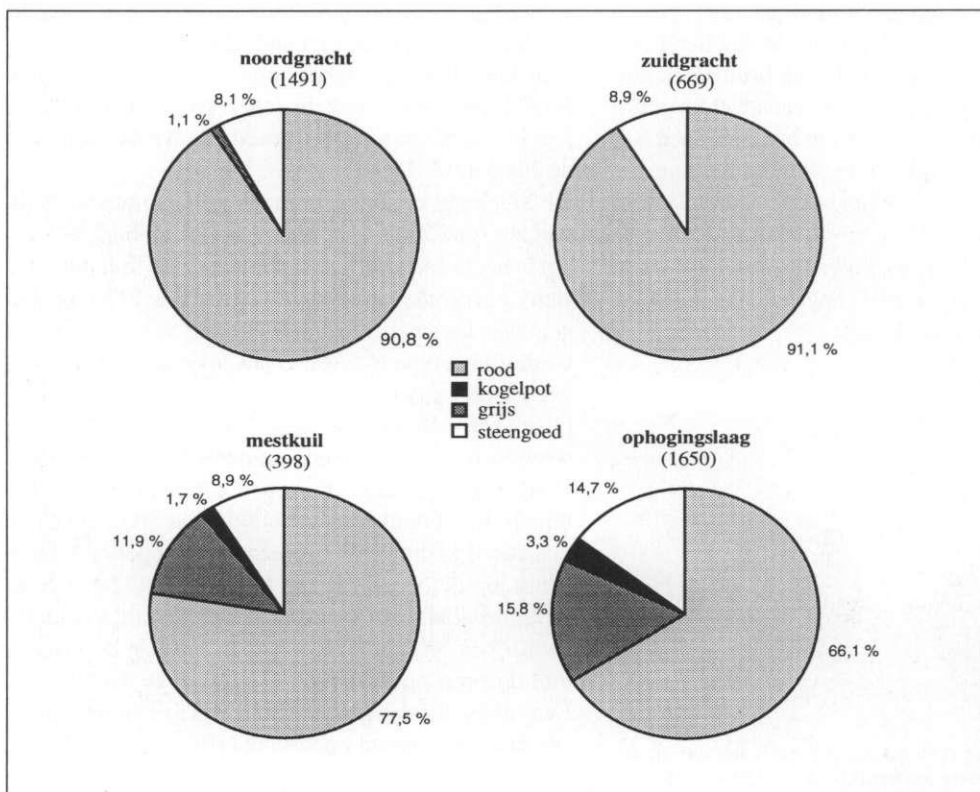
Circa 90% van de scherven bestaan uit overwegend bruinig geglaazuurd steengoed. Het aantal grote en kleine kannen is nagenoeg gelijk. Ook kwamen hier fragmenten van minimaal zes trechterbekers (enkele geglaazuurd) en vier drinkschaaltjes uit.

Een kan uit Siegburg (108-810-11) en een gevlamd drinkschaaltje komen al voor aan het einde van de 14e eeuw (108-810-12)³⁵. Een kleine drinkbeker, een zogenaamde trechterbeker, is deels gevlamd (108-800-20). Een globale vergelijking in de literatuur geeft een ruime datering van tweede kwart 15e eeuw tot en met de 16e eeuw³⁶. Het gevlamde steengoed bestaat al voor 1400³⁷.

Het geglaazuurd steengoed bestaat uit voornamelijk schenkkannen. De vorm hiervan verandert slechts weinig gedurende de 14e en 15e eeuw³⁸. Eén schenkan is dan ook niet nader te dateren dan 15e-eeuws (108-800-21)³⁹. Een wit kanfragment met ijzerengobe is volgens de literatuur tweede helft 14e, eerste kwart 15e eeuw (108-763-1)⁴⁰. Een spinpotje uit Raeren of Aken⁴¹ wordt meestal in de 16e eeuw gedateerd (108-800-3)⁴². Het potje kon aan een spinstok worden gehangen, waaraan de wol bevestigd zat, en diende om de vingers tijdens het werk te bevochtigen⁴³. Een teken van enige huisvljijt. Een ander voorwerp is qua functie onbekend. Het is een fragment met een witte scherf en groen glazuur (108-754-1, Langerwehe?)⁴⁴.

De zuidgracht

Ongeveer tweederde van het weinige hier aangetroffen steengoed is geglaazuurd. De fragmenten behoren toe aan grote en kleine kannen.

Figuur 6.11. De rond het omgrachte huis gevonden scherven uitgesplitst op aardewerksoort. De getallen tussen haakjes zijn de totale schervenaantallen per spoor.

Een steengoed kan uit Siegburg is ongevlamd (zonder ijzerengobe) en ruim dateerbaar vanaf het einde van de 14e eeuw tot aan het einde van de 15e eeuw³³. Eén object is voor een derde aanwezig. Het is een drinkschaal met een diameter van 16,5 cm, met twee nokjes tegenover elkaar en minimaal twee (vermoedelijk vier) ronde appliques aan de rand (108-499-1). Zo'n groot formaat drinkschaal is al eens eerder aangetroffen in Amersfoort en bij archeologisch onderzoek van het kasteel Oosterwijk³⁴. Het exemplaar uit de gracht van Palenstein is gevlamd aan de buitenzijde van de rand en is voorzien van een ring van zoutglazuur aan de onderzijde. Deze ring geeft aan dat de drinkschalen ondersteboven in de oven zijn gestapeld. De drinkschalen namen zo minder plaats in beslag en de geglazuurde ring voorkwam dat ze bij het bakken aan elkaar zouden gaan plakken. Opmerkelijk verder is dat één drinkschaaltje (108-458-1) aan de gehele onderzijde bedekt is met zoutglazuur. Waarschijnlijk komt dit doordat de pottenbakker niet exact kon bepalen waar het glazuur op de voorwerpen terecht zou komen, omdat het zout in de oven werd gestrooid.

De noordgracht, bovenste lagen

Een mineraalwaterfles, gevonden boven de puinlaag van de gracht, met een blauw P-merk komt vermoedelijk uit Westerwald. Deze al eerder in Delft aangetroffen flessen kunnen gedateerd worden in de eerste helft van de 18e eeuw⁴⁵.

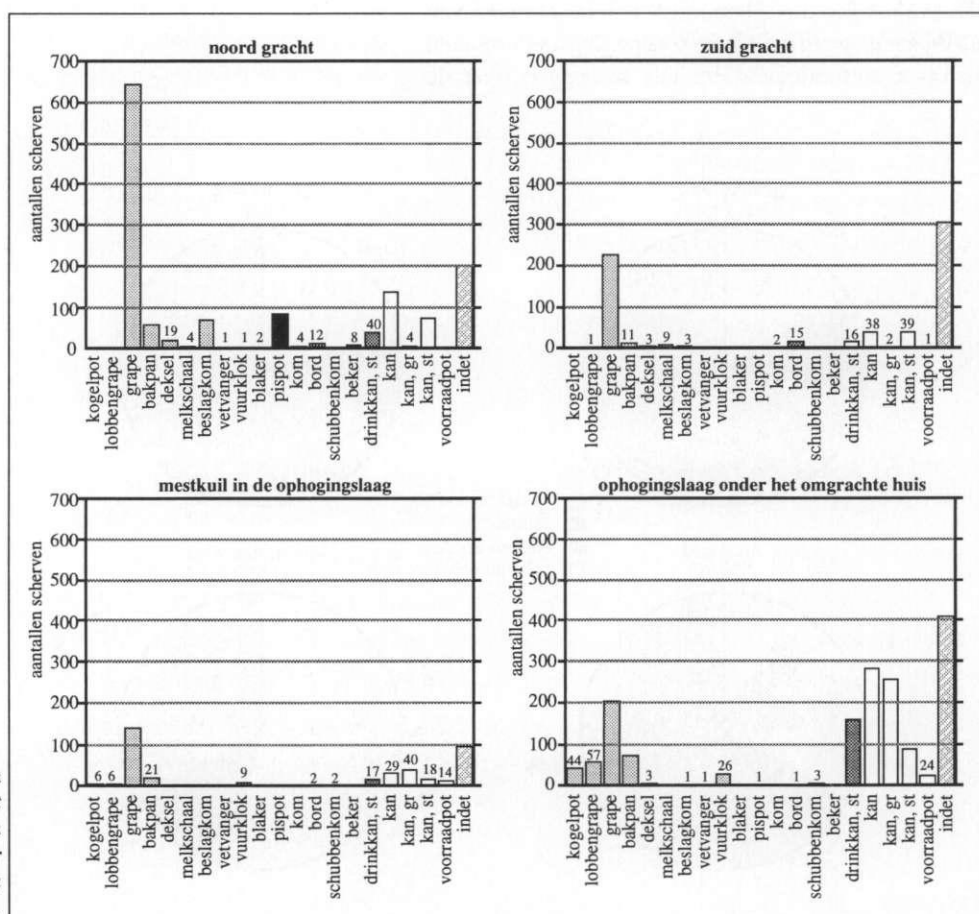
De ophogingslaag onder de voorhof

Het meeste materiaal uit de ophogingslaag onder de voorhof is vergelijkbaar met het steengoed uit de ophogingslaag en de mestkuil onder het omgrachte gebouw.

Diverse sporen

Een 16e-eeuwse kan heeft een vergelijkbaar exemplaar uit Amsterdam⁴⁶. Deze is gevonden in het gedeelte tussen de gracht en de Dorpsstraat.

Op het terrein van de voorhof zijn enkele voorwerpen aangetroffen die dateren vanaf het einde van de 14e eeuw.

Figuur 6.12. Scherven gevonden in de ophogingslaag onder het omgrachte huis, de mestkuil, en uit de gracht uitgesplitst naar objectsoort. De functiegroepen zijn met grijs tinten weergegeven.

Faience

Faience is een term die verschillende vergelijkbare aardewerksoorten met een witte scherf omvat, waaronder bijvoorbeeld Delfts blauw. Kenmerkend voor faience is, dat het aardewerk tweemaal werd gebakken en van boven- en onderzijde werd voorzien van een witte laag tinglazuur.

Alleen in de grachten van het latere Palenstein is faience gevonden. Het betreft hier onder anderen een zogenaamd 'kardinaalsbord'. Dit is een bord met in het midden een rozet met meerdere puntige bladeren. Dit soort bordes wordt gedateerd tussen 1675 en 1750⁴⁷. Ook is er een deel van een bord gevonden waarop de tekst KV GB (koning van Groot Brittannië) tussen de letters staat een afbeelding van Willem III, die in 1689 koning van Groot Brittannië werd en in 1702 overleed aan de gevolgen van een val van zijn paard⁴⁸. De datering van dit bord is zeer scherp te stellen tussen 1689 en 1702.

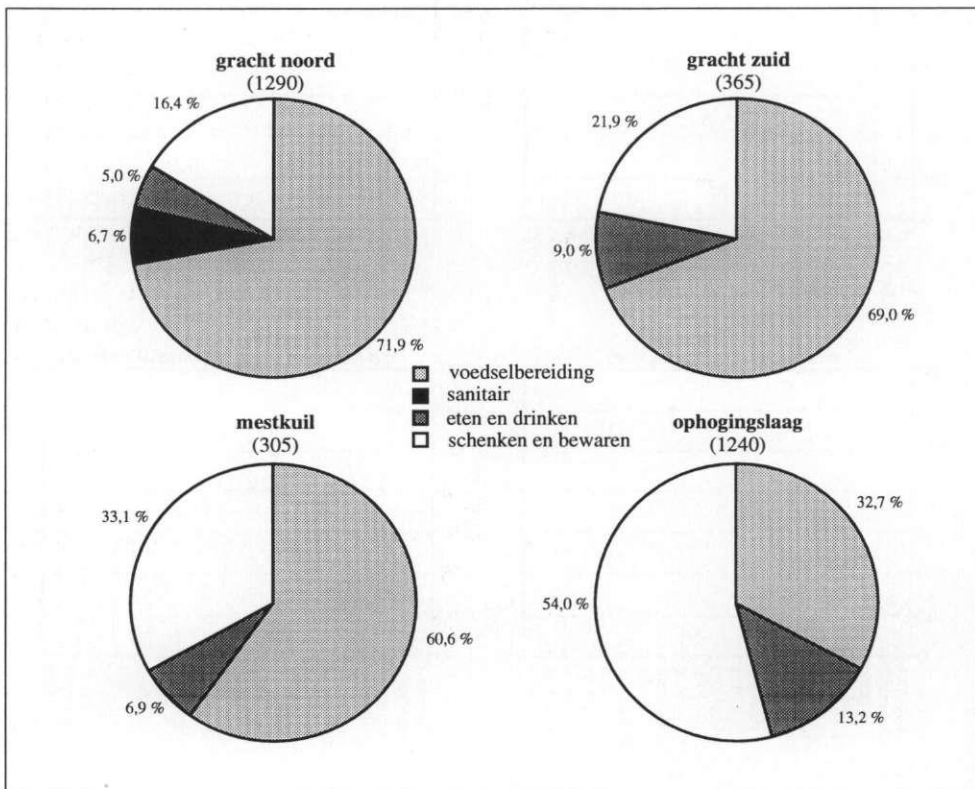
Uitwerking

Behalve het per spoor beoordelen en beschrijven van de objecten, werd ook nog een poging ondernomen om op kwantitatieve wijze iets te zeggen over de

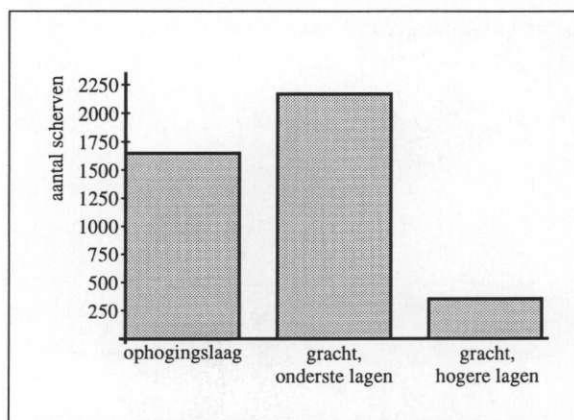
datering en het gebruik van de opgegraven gedeeltes van het kasteelterrein. Omdat dit soort onderzoek het vooral moet hebben van grote aantallen, werd al het schervenmateriaal bij dit onderzoek betrokken. Van de vele methoden voor het bepalen van hoeveelheden aardewerk, ieder met hun voor- en nadelen, is hier gekozen voor de meest praktische: het tellen van scherven.

Eventuele verschillen tussen de ophogingslaag en de kasteel(bewonings)fase werden zichtbaar gemaakt door het materiaal uit tesplitsten op materiaalsoort. De resultaten zijn weergegeven in taartdiagrammen (fig. 6.11). Om daarnaast een beeld te krijgen van de functie is het materiaal tevens uitgesplitst op objectsoort (fig. 6.12). In figuur 6.13 zijn de objectsoorten per functie samengevoegd in een taartdiagram weergegeven.

Figuur 6.14 geeft de totale aantallen scherven weer, die zijn gevonden in de ophogingslaag en de grachten van Palenstein. De onderste lagen van de gracht zijn hierbij samengenomen. Aangezien de sporen aan de hand van de voorwerpen zijn gedateerd kan een beeld van de bewoningsintensiteit worden gegeven.

Figuur 6.13. De rond het omgrachte huis gevonden scherven uitgesplitst naar functie. De getallen tussen haakjes zijn de totale aantallen scherven per spoor waarvan de functie te bepalen was. De indeling heeft plaatsgevonden op basis van de objectsoort (fig 6.12).

Figuur 6.14. De totale aantallen scherven die gevonden zijn in de ophogingslaag onder het omgrachte huis en in de gracht.

Conclusie

Datering van de sporen

In de ophogingslaag zijn voorwerpen gevonden die karakteristiek zijn voor de eerste helft van de 14e eeuw, zoals een grijs aardewerk kan, een grijze grape en een lobbengrape. Andere vondsten, zoals de twee bakpannetjes met massieve steel en de rode kannen zijn weer typisch uit de tweede helft van de 14e eeuw. Omdat veel meer rood dan grijs aardewerk is gevonden en door het (vrijwel) ontbreken van proto-steengoed is een datering in het eerste kwart van de 14e eeuw onwaarschijnlijk. Het feit dat zowel kogelpot als lobbengrape als grape zijn gevonden duidt op de overgangsfase van kogelpot naar grape, die in het algemeen plaats had in het midden van de 14e eeuw. Het gevonden steengoed wordt gedateerd tweede en derde kwart van de 14e eeuw. Ontbreken van de slanke steengoed Siegburg kannen sluit datering in het laatste kwart van de 14e eeuw tenslotte vrijwel uit, omdat die vanaf circa 1370 in omloop waren. De ophogingslaag kan worden gedateerd in het tweede en derde kwart van de 14e eeuw. Het is vreemd dat kogelpot aardewerk hier nog in voorkomt, omdat kogelpotten van na 1300 uit Zuid-Holland niet bekend zijn⁴⁹.

Uit de, in de ophogingslaag onder het omgrachte huis gegraven, mestkuil is een aantal scherven gekomen. Te weinig echter om onderscheid in datering te kunnen maken tussen het mestkuil materiaal en dat uit de ophogingslaag. Wel is te zien dat de percentages grijs aardewerk, kogelpot en steengoed in de mestkuil lager zijn dan in de ophogingslaag (fig. 6.11).

Het aardewerk uit de onderste lagen van de gracht valt voornamelijk in de periode 1400-1475. Enkele

voorwerpen kunnen, qua datering, gedeeltelijk buiten deze periode vallen, zoals de klauwpootgrape (108-800-4)(1375-1450) en de slibversiering kan(108-752-1)(1450-1500). Onderzoek over het, uit de grachten gehaalde, steengoed geeft als resultaat een gelijke datering. Ook het nu vrijwel geheel ontbreken van grijs aardewerk en kogelpot bevestigt deze stelling. Uit de lagen erboven kwam een kleinere hoeveelheid 16e- en 17e-eeuws materiaal tevoorschijn, terwijl de demplaag voornamelijk 18e-eeuws materiaal bevatte. Dit materiaal is veel fragmentarischer dan dat uit de lagen eronder.

Het grootste aantal scherven is gevonden in de onderste lagen van de gracht (fig. 6.14). De bewoning is dus in de 15e eeuw het intensiefst geweest en is daarna afgenomen. Dit komt overeen met de resultaten van het archiefonderzoek.

De lagen onder de voorhof van het kasteel bevatten 14e-eeuws materiaal, waaronder fragmenten van vuurklokken en grijs aardewerk. Er is geen reden om aan te nemen dat de ophogingslaag onder de voorhof uit een andere periode stamt dan die onder het omgrachte huis.

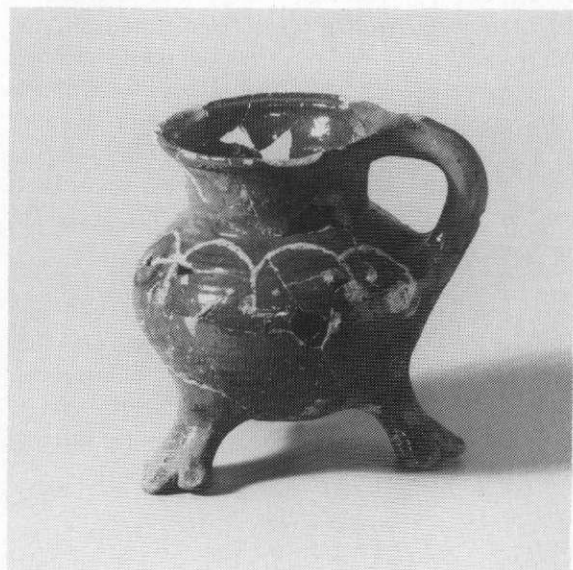
Welstand en functie

In de grachten is circa 70% van het gevonden materiaal gebruikt voor voedselbereiding (fig. 6.13). In de noord- en zuidgracht zijn respectievelijk 16,4% en 21,9% onder te verdelen in de groep 'schenken en bewaren'. Het opgegraven materiaal is dus waarschijnlijk keukenafval. Dit zou tevens een verklaring zijn voor het feit dat het percentage steengoed in de gracht ($\pm 7\%$) veel lager ligt dan bij kastelen gebruikelijk is. Als het aardewerk, dat overigens van goede kwaliteit is, inderdaad keukenafval is, dan zal het waarschijnlijk niet door de eigenaar van Palenstein zijn gebruikt, maar door het (keuken)personeel. Over de welstand van de bewoners is dan weinig te zeggen aan de hand van de de grootste hoeveelheid van het gevonden aardewerk.

Van het materiaal uit de ophogingslaag is een veel kleiner deel voor de voedselbereiding. Ook het percentage steengoed ($\pm 13\%$) ligt hier veel hoger dan in de grachten van het kasteel. Opmerkelijk is dat de helft van dit steengoed geglazuurd is en het dus vrij luxe spullen zijn geweest.

Noten

- 1 Bult, 1992, 66; Bitter, 1992, 82.
- 2 Er is in het vondstcomplex van de pre-kloosterperiode van het St. Agnietenklooster (datering 1375-1425) geen enkel grijsbakkend aardewerkfragment aanwezig; Van Heeringen, 1985, 94.
In Delft verdwijnt het in de tweede helft van de 14e eeuw; Bult, 1992, 68.
- 3 de Groot, 1990.
- 4 Janssen, 1983b, 190.
- 5 Janssen, 1983a, 158 en 161.
- 6 Janssen, 1983a, 158; Van Heeringen, 1990, 6.
- 7 Groeneweg, 1992.
- 8 Ruempol, Van Dongen, 1991, 281.
- 9 Janssen, 1983a, 167.
- 10 Janssen, 1983a, 163.
- 11 Ruempol, 1991, 286.
de Kleyn, 1986, 184.
- 12 Bruijn, 1979, 87 - 98.
- 13 Baart, 1977, 262, afb. 500.
- 14 Renaud, 1976, 79-80.
- 15 Renaud, 1976, 92-93.
- 16 Bitter, 1992, 85; Janssen 1988, 331.
- 17 Janssen, 1988, 331.
- 18 Bitter, 1992, 90.
Janssen, 1988, 331.
- 19 Bitter, 1992, 85.
- 20 Bitter, 1992, 89.
- 21 Hurst, 1986, 184.
- 22 Janssen, 1983, 191.
- 23 Dit is in ieder geval in Den Bosch geconstateerd; Janssen, 1983, 208.
- 24 Bult, 1992, 77; Clevis, 1989, 58; Haaften, 1987, 99. In Nijmegen is dit bijvoorbeeld niet het geval; Thijssen, 1991, 30.

Figuur 6.15. Een in de noordgracht gevonden grape met klauwpoten en slibversiering (108-800-4).

Figuur 6.16. Een kogelpot met "besenstrich" versiering die gevonden werd in de ophogingslaag onder het omgrachte gebouw. Datering: vóór 1350.

- 25 Janssen, 1983, 208/209; Hurst 1986, 194/195.
- 26 Hulst, 1986, 36-40; Janssen, 1988, 328; Verlinde, 1983, 39/40.
- 27 Arts, 1992, 142.
- 28 Bitter, 1986, 103/105; Haaften, 1987, 297; Van Hooydonk, 1983, 87; Janssen, 1983, 200.
- 29 Janssen, 1988, 326.
- 30 Bitter, 1992, 90.
- 31 Janssen, 1988, 326.
- 32 Hurst, 1986, 185; Lunsingh Scheurleer, 1986, 179.
- 33 Janssen, 1988, 326.
- 34 Haaften, 1987, 298; Van Hooydonk, 1983, 84; Hurst, 1986, 185; Janssen, 1983, 199.
- 35 Snieder, 1985, 69; Thijssen, 1991, 51; Baart, 1977, 239.
- 36 van Beuningen, 1979, 129; Renaud 1961, 520.
- 37 Janssen, 1983, 200; Bitter, 1986, 145 noot 28.
- 38 Clevis, 1989, 83; Thijssen, 1991, 55.
- 39 Bitter, 1986, 105; Hoek 1975, 530; Van Hooydonk, 1983, 88.
- 40 Bitter, 1992, 90.
- 41 Bult, 1992, IHE B5-1; Hoek, 1975, 542.
- 42 Janssen, 1983, 208.
- 43 Hurst, 1986, 192.
- 44 Arts, 1992, 122; Hellebrandt, 1977, 184; Hurst, 1986, 227/228; Van Vlierberghe, 1982, 107.
- 45 Hellebrandt, 1977, 184.
- 46 Hurst, 1986, 227/228.
- 47 Bult, 1992, IHE B11-1; Carmiggelt, 1989, 98.
- 48 Baart, 1977, 256.
- 49 Clevis, 1989, 121, afb. 10-120.
- 50 Jansen, 1971, 126 en 128.
- 51 Mondelinge mededeling van E.J. Bult, 1993.